

Braun Róbert: A szlovén nemzeti eszme napjainkban.*

1. Taaffe kormánya és a szlávok.

Bleiweis életének vége felé került hatalomra gróf Taaffe, aki idáig leghosszabb ideig, 14 évig (1879—93) volt Ausztria miniszterelnöke. Körülbelül egy időben volt hatalmon Tisza Kálmánnal (1875—90), de úgy tehetségben, mint energiában messze mögötte maradt Tiszának. Mint a császár idáig legbizalmasabb embere, ifjúkori barátja jött és szinte nyomtalanul távozott, holott Tiszának sok bizalmatlanságot kellett eloszlatnia, mikor pedig 15 év múlva távozott, azt lehetett mondani, hogy hatalma mitsem csökkent, szelleme pedig mai napig szinte változatlanul él tovább abban a pártban, mely csekély megszakítással máig is uralkodik Magyarországon.

Taaffe teljesen a pártok fölött állt, személyileg egyformán távol volt tőle mindenféle nemzetiségi érdek. A vallási és osztályérdek sem volt benne egyik irányban sem erős, ő csak egy célt ismert: az uralkodó személyes tetszését elnyerni. E cél elérésére nem szeretett erős eszközöket használni, inkább kedvére volt az ellentétek elsimítása, befolyásos vezetők megnyerése, kompromisszumok, paktumok, melyekben egységes, elvi álláspontot találni fölötté nehéz lett volna, az a politika, melyet ő maga a *fortwursteln* halhatatlanná vált szóval oly kitűnően jellemezte.¹ Igyekezett minden pártot megnyerni és ha tőle függött volna, az összes pártokkal kormányzott volna. Bár lassanként mozaikszerű minisztériumából kiváltak a német: liberálisok és újból a konzervatív-katolikus pártok és a szlávok voltak túlsúlyban, azonban a Hohenwart-féle föderalizmus kora lejárt. Taaffe sohasem állt teljesen a szlávok pártjára, hanem elsősorban dinasztikus szempontból a központi orgánumok érdekeit védte. Hogy előtte már hová fejlődött a nemzetiségek követelése, azt mutatja, hogy egyetlen napon, 1874 március 26-án, a budget-vitában a következő nem-német főiskolák felállítására került szóba: Prágában cseh, Triesztben olasz, Bukovinában rutén, Laibachban délszláv egyetem, Brünnben cseh és Lembergben lengyel műegyetem. Taaffe nem helyezkedett a nemzetiségi követelésekkel szemben a semmit vagy mindent

* Lásd még a szerzőnek e folyóirat 1917. évi 36. kötetében *A szlovén, kérdés kezdetei* (193—215. 1.) és *A szlovén kérdés 1848-tól Bleiweis haláláig*. (198—215. 1.) című cikkeit.

¹ L. R. Charmatz: *Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907*. 2 k. Leipzig: Teubner, 1912. II. k. 15. 1.

megadás elvi álláspontjára, ő csak a közvetlen jövőre gondolt és amikor egy-egy párt nagyon hangos volt és nagyon fenyegetőzött, koncul odavetett valami engedményt. Ennek eredménye természetesen az lett, hogy csakhamar valamennyi párt a lármás követelések terére lépett a fórumon, míg a háttérben csendes alkudozások folytak. A pártokban kivétel nélkül elhalványultak az elvek és jó volt, ha az egyéni érdekek a lokálpatriotizmus magaslatáig emelkedtek. Minthogy a minisztérium maga is igen heterogén összetételű volt, a kormány egységes együttműködése egyre nehezebb lett. Például a szlovének a cseh Prazák igazságügyminisztertől sokkal könnyebben kaptak nemzetiségi kedvezményeket, mint a német közoktatásügyi minisztertől.

A külügyi irány a szlávokra nézve kedvezőtlen fordulatot vett. Ha a *Slovenski Narod* szerint már a Monarchia két állama közti 1867-es kiegyezés is „nem más, mint német-magyar szövetség a szlávok ellen”, az 1879-i szövetség a Monarchia és Németország közt, melynek éle Franciaország és Oroszország ellen irányult, még inkább tűnhetett fel szlávellenesnek, amit csak még jobban hangsúlyozott Olaszország későbbi csatlakozása e szövetséghez. Ez utóbbi tény által a Monarchia keze kötve volt az ausztriai olaszokkal szemben, akik így sohasem érezték annyira a kormány kezének súlyát, mint a befolyásos külföldi protektor nélküli délszlávok. Pedig 1878-ban még felmerült úgy a klerikális, mint a liberális szlovén lapban az az eszme, hogy az összes erőket a kisebb ellenállási vonal felé kell koncentrálni, vagyis egyelőre nem a németek ellen harcolni Karintiában és Krajnában, hanem az olaszok ellen Görzben és Isztriában, minthogy „az olaszokért a bécsi kormány nem fogja annyira exponálni magát, mert hisz ismeri szándékaikat”. (*Slovenec*.) Ezt a természetes taktikát a hármasszövetség lehetlenné tette és mai napig a szabály az volt, hogy a németek (például Triesztben és Görzben) az olaszokkal együtt szavaztak a szlovének ellen. Igaz, hogy a földrajzi helyzet is a szlovének ellen van, mert az Adria felé az olaszok sehol sem találják magukat kompakt német lakossággal szemben, elleuben a szlovéneket e helyzet a németek és olaszok közös ellenségévé tette, akik, ha választaniok kellett, inkább egymással szövetkeztek, mint a kulturátlanabb, szegényebb és presztízsnélküli szlovénekkal.

Taaffe nem állt ugyan a szlávok pártjára, de a cseheknek tett nagy engedményeivel és Galícia autonómiájának megadásával nagyon megingatta a németek uralmát. Prijatelj joggal mondja róla, hogy a feltétlen német uralmat örökre eltemette Ausztriában.² Mikor a mérsékelt liberalizmus és nacionalizmus a német kispolgárság előtt olybá tűnt, mint amelynek további követése által a vezetés biztosan kisildik kezéből, a liberalizmust klerikalizmus, a mérsékelt nacionalizmust pedig irreden-

² Ivan Prijatelj: *Jankó Kersnik. Njega delo in dóba*. 1—2 k. Ljubljana 1910—14. II. k, 177. 1. E terjedelmes mű egy író életrajzának keretében a legjobb forrásmű a legújabb (1860—96) szlovén történetre nézve.

tizmus váltotta fel. Lueger volt az egyik irány képviselője, Schönerer a másiké. Míg azonban Lueger, mint helyes ösztönű réalpolitikus, politikája alapjává a dinasztiai és a katolicizmust tette, az utóbbi ezek ellen akart konzervatív politikát csinálni Ausztriában. Amikor e két férfiú volt a tömegek hőse a németeknél, kiknek nacionalizmusa kénytelen volt a konzervatívokhoz menekülni, a cseh nemzeti radikalizmus ugyanekkor aratta legszebb diadalait Grégr alatt, aki az óliberális irány helyett a határozott szabadelvűség irányába terelte a cseh nemzeti ügyet.

2. Szlovén politika Bleiweis óta máig.

Az osztrák politika általános elsekélyedése Taaffe alatt természetesen a szlovénekkel is érezte hatását. Az összes szlovén területek egyesítése vagy a horvátokkal való egyesülés soha utópisztikusabbnak nem tűnt fel a szlovén politikusok előtt, mint ekkor. Nagy koncepciók — még szlovén értelemben véve is — teljesen kilátástalanok voltak. Kijárások, paktumok a kormánnyal, az ellenpárttal, a németekkel egy-egy állásért, szóval a legelpusztítóbb guerillaharc járta. Egy új gimnázium már óriási ügynek látszott, némelyek szinte azt hitték, hogy egy szlovénnyelvű gimnáziumon múlik az egész nemzet jövője. Ádáz harcok folytak a laibachi gimnáziumi igazgatói állásért, melyre Suklje, a szlovén óliberálisok vezére pályázott és melynek mással való betöltése miatt elkeseredetten készült visszavonulni a politikai élettől. Harcok folytak egy-egy szlovénnyelvű párhuzamos osztályért, sőt azért, hogy egy osztályban mely tárgyat tanítsanak szlovénül. Suklje, a nemzeti guerillaharc e tipikus vezére, valóságos zsaroló politikát folytatott, folyton azzal ijesztgetve a kormányt, hogy a szlovének az ifjúcsehek radikális politikáját fogják követni egy-egy követelés megtagadása esetén. Hogy a kormány kegyét megtartsa és a maga mérsékelt és megbízható voltát igazolja, a krajnai tartomány gyűlésen pártjával paktumot kötött a klerikálisok ellen a németekkel, ahol késhegyig menő harc folyt egy 1500 forintos budgettételért, melyet a második tartományi nyelvnek (tudniillik a németnek) sikeres tanításáért kellett a tanítók közt szétosztani. Így sikkadt el ebben a kompromisszumos politikában minden elv: Suklje pártja (találó névvel elasztikusoknak csúfolták őket), hogy a nemzetiséget megmentse, a kormányhoz csatlakozott, aztán pedig, hogy a kormánnyal való jó viszonyt megmentse, feladta nemzetiségi elveit. Nemsokára a szlovének fele kilépett a kormánypártból, de egy párthoz sem csatlakozott, abban a hallgatóságos avagy talán nem is hallgatóságos megegyezéssel a bennmaradókkal, hogy annál nagyobb nyomatékkal követelhessenek nemzeti és személyi előnyöket.

A szlovén pártviszonyok továbbra is a régi kaotikus állapotban maradtak. Bár a katolikusok igyekeztek a liberálisokat kiugratni az egységes pártból, ezek semmiképen sem akartak szint vallani. Ha az ember a *Slovenski Narod*-ot olvassa, szinte azt hinné, hogy talán csak a katolikusok nézték tévedésből liberálisnak. De szó sincs róla. Igen sok liberális, különösen Suklje,

megütköztek a *S. N.* túlzott liberalizmusán, mely elidegeníti tőlük a mérsékelt elemeket. Suklje „elasztikus” elvtársaihoz írt leveleiben nem győz eleget panaszkodni a radikálisok intranzigens magatartásán. Ezek után elgondolható, mennyire mérsékelték és konciliánsok lehettek a nem-radikálisok. Különben hallgassuk meg magát Sukljét, amint *városi* választók előtt beszél: „Felfogásomat és múltamat illetőleg haladó vagyok. De minél jobban tanulmányozom az emberiség fejlődését, annál inkább belátom, hogy mily szükséges a népnek az erős vallásos meggyőződés.” (*S. N.* 1889. 204. sz.) A magyar olvasó is régi ismerősként üdvözölheti ezt a maga tisztaságában mutatkozó oliberális szólamot: a *népnek* kell a vallás, *neki* nem!

Mikor a szlovén pártélet ennyire elposványosodott, közfeltűnést keltettek egy fiatal papnak, dr. Anton Malmiéának a *Slovewec*-ben megjelent, Preserent illető irodalmi kritikái.¹ líár e kritika teljesen a középkori aszketizmus alapján bírálta ezt a kiváló költőt, ki a legnagyobb kultúrértéket jelenti a szlovén, sőt az egész délszláv irodalomban, megvan az a nagy érdeme, hogy határozott és következetes, minden megalkuvás nélküli politikai, erkölcsi és az élet minden részletére kiterjeszkedő világnézet megjelenése a szlovén közéletben. E jelenség kivált a liberálisok körében keltett valóságos rémületet. Nem tudtok és nem mertek neki válaszolni. Mert mi szavuk leheteti a liberálisoknak, mikor Mahnič új folyóiratában, a *Rmiski Katolik*-ban (Római Katolikus) így ír: „Katolikusok akarunk lenni nemcsak otthon, nemcsak a templomban, hanem a politikában, az iskolában, az irodalomban: mindenütt és mindenkor! ... Egyetlen határozott szó és oda van bátorságuk: holnap térden állva imádják előttünk a „hitet”. Mert amikor a liberálisnál kenyérről van szó, hamar észretér, a liberális az ő „meggyőződés”-éért, az ő „eszme”-jéért egyetlen napig sem fog bőjtölni.” (I. évf. 47. 1.) A liberálisok erre elhallgattak és nem igen válaszoltak Mahničnak, ellenben folyton úgy érezték, hogy szigorú, kérlelhetetlen ellenőrzés alatt állnak. Például egy folyóirat szerkesztője egy barátjának így ír egy cikk közlését illető aggályairól: „... és ami a fődolog — provokálni fogjuk vele Mahničot. És ki fog vele kiállni? Én nem!” (Prijetelj i. m. II. k. 460. 1.)

Mahnič pedig és elvtársai, többnyire fiatal papok, neki láttak, hogy megvalósítsák a katolikus szervezkedést. Nem használt a liberálisok bujkálása, a szakadásnak be kellett következnie. A liberálisok szorongatott helyzete különben érthető. Tulajdonképpen mindig hadseregnélküli vezérek voltak. Bár többnyire paraszt apák gyermekei voltak, iskolai nevelésük, műveltségük folytán a német polgári liberalizmus légkörébe kerültek, mely azonban szlovén földön, a buzgó katolikus parasztság és a többnyire idegen városok és városkák közt nem találhatott mai napig sem termékeny talajra. Érezték, hogy amely pillanatban a katolicizmus nyílt ellenségeiül vallják magukat, vége vezetőszerrepüknek, melyről már anyagi okokból

³ Ezek később könyvalakban is megjelentek: *Dvanajst večerov*. Gorica, 1887. 194. 1.

sem akartak lemondani. A szlovén intelligencia nagy részét állami hivatalnokok tették ki,⁴ már pedig ez; az intelligencia csakis oly alapon tarthatott igényt hivatalokra, hogy ők képviselik a népet. Minthogy tudták, hogy politikai felfogásuk teljesen ellenkezett a népével, igyekeztek e felfogást homályban tartani és annak csupán közösen elfogadott programmpontját, a nacionalizmust előtérbe tolni. Akadtak persze a világi intelligencia körében is meggyőződéses katolikusok, ellenben nem kevesen voltak a fiatal stréberek, kik helyes gyakorlati érzékkel értelelme élték a klerikális párt jövő esélyeit és politikai pályájukat e párthoz való csatlakozással siettek megalapítani. Ezért akadnak máig is a katolikus vezetők közt olyanok, kikben túlteng a hatalomvágy, kiknek az erős organizáció, a kézzelfogható eredmények, az ügynevezett reálpolitika mindenekfölött imponál és kik teljesen figyelmen kívül hagyják a politikai eszközök biztosításáért folytatott harcban a végcélt. E vezetőkkel való informatív jellegű beszélgetés e sorok írójában oly te le impressziót keltett, hogy egynémelyikükből a katolicizmus teljesen kiszorította a kereszténységet.

A klerikális párt első szervezete a *Slovensko drustvo* (szlovén egyesület) romjain alapult *Katolicko politično drustvo* (katolikus politikai egyesület) volt. E szervezkedésben nagy szerepet vitt egy fiatal ügyvédjelölt, dr. Susterčič Ivan, a párt mai vezére, akinél nagyobb politikai hatalomra Bleiweis óta egy szlovén sem tett szert. Az egyesület első tette a felekezeti iskolák létesítéséért kezdett akció volt. Az új párt erélye rémületet keltett a liberálisok közt. Dr. Tavčar, a fő radikális-liberális, sietett kijelenteni: „Mi a valóságban konzervatívek vagyunk.”⁴ (*S. N.* 1890 május 3.) A *S. N.* pedig így ír: „Azt állítom, hogy a keresztény álláspont, éppen amennyiben keresztény, reánk nézve a liberális álláspont is. A liberalizmus ugyanis nem ellenkezik a kereszténységgel, mert hisz adakozót, bőkezűt, jótékonyt, előítéletnélkülit jelent.” (1890. 214. sz.)

E köntörfalazás közepette szokatlan jelenség az 1890-ben Triesztben meginduló szocialista *Delavski list* (Munkáslap) első számának támadása a felekezeti iskolák ellen. A hitoktatás eltávolítása az iskolákból oly hallatlan követelésnek tűnt fel a klerikális *Slovenec* előtt, hogy hamarjában azt sem tudta, hogy mit feleljen rá: „Uraim, meggondoltátok, hogy mit írtatok le? Ennyire még nem vagyunk!” (1890. 263. sz.)

A katolikusok szervezkedésére a liberálisoknak is kellett tenniük valamit. A közös veszedelem egy pártba hozta az elasztikusokat és a radikálisokat. A vezérek, Suklje és Tavčar összejöttek a vasúti vendéglőben és mint Suklje írja: „Intenzív tárgyalások közben három üveg pezsgőt ürítettünk, (személyileg is közeledtünk egymáshoz és — T. mérsékeltebb lett — politikailag is.”⁵ 1891-ben megalakult a párt, bár a *S. N.* még mindig reménykedett az egységben. A katolikusok azonban azzal feleltek erre, hogy: aki nincs velünk, ellenünk van. A liberális szervezkedésből teljes politikai tájékozatlanság és érzéketlenség

⁴ Prijatelj i. m. II. k. 13. 1.

⁵ Prijatelj i. m. II. k. 371. I.

látszik. Az első pártgyűlésen az egyetlen jelentős iparos, egy szabó, felhívta a figyelmet a társadalmi kérdésre, mire Tavčar azt ajánlotta, hogy majd a jövő gyűlésen képviselje „valaki” (így!) az iparosság érdekeit is. A klerikalizmust illetőleg azzal vigasztalta magát: „Most divatban van, pár év múlva pedig úgy eltűnik, mint minden, ami fölösleges.” „A keresztényszocializmussal komoly ember nem törődik.”⁶

E jóslat egyáltalában nem valósult meg. A klerikalizmusnak eszébe sem jutott eltűnni, a keresztényszocializmussal pedig igen komoly emberek voltak kénytelenek törődni. Mahnič politikájának diadala, az első szlovén katolikus kongresszus, mely külsőleg is impozáns volt és fontos gyakorlati eredményeket ért el, 1892-ben jött össze. A Mária-egyletek, középiskolai és egyetemi hallgatók katolikus egyletei, tudományos folyóirat alapítása, katolikus tanítóképző és gimnázium, propagandisztikus munka, mindezek részletesen tárgyaltnak és Sustercic nem ok nélkül mondta a kongresszus végén: „A jövő választásoknál, reméljük, győzni fog a katolikus párt.” Nemsokára pedig megjelent a politikában dr. Krek János, aki a munkásokat szervezte keresztényszocialista alapon és fogyasztó- és termelőszövetkezetek alapítása által fokozta a katolikusok erejét.

A szlovén munkások szervezkedése 1868-ig megy vissza, amikor az első szakegylet, a nyomdászoké keletkezett. Az első általános munkásegylet Triesztben létesült 1869-ben, Schultze-Delitzsch elvei alapján. E mozgalmakban eleinte polgári elemek bőven szerepeltek. Azonban csakhamar jelentkezett a nemzeti-ség kérdése, 1871-ben pedig a cipészek sztrájkot kezdtek, úgy hogy a polgári résztvevők elhidegültek a mozgalom iránt. Már 1871-ben keresztény jellegű szocialista irány is mutatkozik.⁷ 1880-ban történt a szociáldemokrata szervezkedés első kísérlete. Mindkét párt nagy rosszalással fogadta a munkásság ilyféle állásfoglalását. A liberálisok a nemzetiségi, a klerikálisok a vallási közömbösségen ütköztek meg. Sűrűn szerepelnek a „nálunk speciális viszonyok vannak” és „a külföldről bevándorolt vagy attól küldött agitátorok” szövege.⁸ Természetesen e mozgalom gazdasági alapfeltételei nagyon gyengék voltak, mert hisz még Laibachban is a lakosság egyharmada földművelésből élt,⁹ nagyiparról szó sem lehetett és a mesterek és munkások közti érdekellentét csak kezdett érvényre jutni. A Most és társai ellen indított anarchista pör és a vele kapcsolatos üldözések Ausztriaszerte elfojtottak mindenféle munkásmozgalmat, így a gyöngye szlovén mozgalmat is. Sokkal később, 1896-ban alakult csak meg a délszláv szocialista párt. Mikor a munkásság mint lehető politikai erő számításba jött, mindkét párt igyekezett a maga részére megnyerni. A klerikálisok e kísérlete a liberálisokénál sokkal régibb és valamelyes eredménnyel mégis járt, míg a liberálisok cseh mintára alapított

⁶ Prijatelj i. m. 378. és 380. 1.

⁷ Bleiweisow Zbornik 202—5. 1.

⁸ Prijatelj i. m. II. k. 400. 1.

⁹ S. N. 1879. 250. sz.

nemzeti munkáspártja határozott kudarccal végződött.¹⁰

A liberalizmus egy másik szárnyának, a radikális nacionalistáknak mozgalma sem mutat fel több sikert. Amikor a németek közt a *Los von Rom*, jelszavával katolikusellenes irány támadt, a szlovének körében orosz támogatással pravoszláv propaganda indult meg. E propaganda teljes kudarccal végződött és úgy fel-, mint lefelé csak a klerikálisoknak használt. A választások a liberálisok folytonos háttérbeszorulásáról számolnak be. Az általános választójogi harcban, mely oly nagyjelentőségű tény az osztrák politikában, eleinte mindkét párt ingadozó magatartást tanúsított. Tavčar egyik beszédében teljes képtelenségnek jelentette ki, hogy a béresnek ugyanakkora joga legyen, mint a gazdának, mikor azonban a reform feltartóztatatlannak látszott és az orosz forradalmi mozgalom hullámai az egész szláv világot ingásba hozták, mindkét párt mellé állt. E reform óta (1907) a klerikális párt egyre szilárdult szervezetében, a negyedik katolikus kongresszus 1913-ban már szlovén-horvát katolikus kongresszus néven az osztrák horvátokat is magában foglalta és mindenre kiterjedő munkássága, részletes tárgyalásai példaszériiek az egész katolikus világ előtt.¹¹ Mahnič szelleme uralodik még mindig, ha nem is teljes tisztaságában és a kongresszus jegyzőkönyvei fokozatos erősödését, kiépülését mutatják a pártszervezetnek. A liberalizmus ezzel szemben teljes stagnálást mutat, a szocializmusnak egyelőre az ipar fejletlensége szab határt.

3. A szlovének mai helyzete.

1. Nemzetiségi viszonyok.

Az 1910-iki népszámlálás szerint Ausztriában 1,252.940 szlovén volt, nálunk és Horvátországban körülbelül 100.000, Amerikában szintén 100.000, Olaszországban 30.000. Minthogy az amerikai szlovének részben, az olaszországiak pedig teljesen elveszetteknek tekinthetők szlovén nemzeti szempontból, sőt a horvát- és magyarországi szlovének is kétes követelések, összes számuk jóval másfél millió alatt van.

Az osztrák szlovének megoszlása a következő:

	1910-ben	Az összes népesség	
		%-a	%-a 1851-ben
Krajna	490.978	94,4	88,1
Stájerország	409.684	29,4	36,2
O. tengerpart	266.614	32,2	37,3
Karintia	82.212	21,2	30,0

Krajna kivételével a szlovének mindenütt hanyatlanak, még pedig évtizedről évtizedre állandóan. Általában ők Ausztria legrosszabbul szaporodó népe; 60 év óta csak 16%-kal szapo-

¹⁰ Ezzel szemben jellemző, hogy a cseheknél a nacionalista munkásmozgalom több sikert mutat a klerikálisnál. A cseh munkásság Amerikában is távol tartja magát az egyháztól és nagy számmal vesz részt egyházellenes mozgalmakban.

¹¹ *Slovenski-hrvatski katoliški shod v Ljubljani 1913. Katoliška bukvarna.* 363 l.

rodtak. 1831-ben Ausztria népességének 6,1%-át tették ki, 1910-ben pedig 4,5%-át.

Megemlítendő, hogy szlovén részről gyakran hangoztatják a statisztikai adatok megbízhatatlanságát. Az osztrák statisztika az *Umgangsprache*-t keresi, ami nem mindig azonos a nemzetiséggel. A szlovének szerint így az izoláltak, az idegeleneknél szolgáló cselédek a statisztikában rájuk nézve elvesznek. A statisztika részrehajlását illető szlovén vád nem utasítható teljesen vissza. Tény az, hogy erélyes felszólalásra 1910-ben Triesztben a municipális népszámlálás után elrendelt állami népszámlálás 37.000 szlovén helyett 58.000-et talált. Az ilyen hamisítást bizonyára előmozdítja, hogy az ipari proletariátus egy része nemzeti szempontból teljesen közömbös és nem egy esetben valóban nem könnyű eldönteni egyesek nemzeti hovatartozását.¹² Egészen véve azonban nem valószínű, hogy a hamisítások a városokon kívül nagyobb mérvben előfordulnának és lényegesen változtatnának az eredményen.

Az a terület, melyre Szlovénia néven a szlovének igényi támasztanak, nem nagyobb 30.000 km^2 -nél, vagyis Erdély felénél, Krajna pedig, a szlovén önkormányzat egyedüli helye, kisebb Pest vármegyénél, azaz 10.000 km^2 . Legkritikusabb a szlovénség helyzete Karintiában és rossz Stájerországban is: mindkét helyütt az összes társadalmi osztályok egyaránt szolgáltatják a beolvasztandókat. A Tengerparton a munkásság és középosztály nemzetileg gyöngé, ellenben a parasztság jól tartja magát. Legjobb a helyzet Krajnában és Görzben. Krajna kivételével a városokban is évről évre romlik az arányszám, csupán Triesztben és Görzben mutatkozik haladás. Általában a helyzet az, hogy a szlovének észak, nyugat és dél felől vannak nyomásnak kitéve, csak kelet felé, ahol a horvátokkal érnek össze, nem kell féltetniök a határt. E nyomás erősebb észak és nyugat felől, vagyis a németek irányából, mint dél felől, az olaszok részéről. Ennek oka nyilván az, hogy az az olasz népesség, mellyel a szlovének összeérnek, a műveltség magas fokán álló és jómódú városi lakosság, mely tehát rosszul szaporodik, ellenben a németek parasztok, kik épp oly szaporák, mint a szlovének, de gazdaságilag és műveltségben erősebbek náluk.

Mint említettük, a németek és olaszok mindig hajlandóbbak egymással, mint a szlovénékkel szövetkezni. A bécsi kormányt az olaszok és szlovének egyértelműleg részrehajlással vádolják. Az olasz irredentisták tele vannak panasszal, hogy a szlovéneket Bécs nevelte nagyra ellenük, ellenben a szlovének szerint a németek felsőbb intelemre támogatták az olaszokat.

¹² Dalmáciában előfordul, hogy az olasz párthoz (és nemzetiséghez) olyanok is csatlakoznak, akik beszélni sem tudnak olaszul, mert a párt törődik leginkább szociálpolitikával. E nemzeti differenciálatlanság egy magyar példájául a XVII. századbeli Zrínyiek tekinthetők. A költő Zrínyi Miklós magyar volt ellenben Péter öccse horvátul írt és horvát voltát erősen hangoztatta. A nyelvek *rétegződését* találóan mutatja egy horvát képviselő megjegyzése haditengerészetünk vezényleti nyelvét illetőleg. Szerinte a vezényleti nyelv szép időben német, ha szél keletkezik: olasz, de ha a *bóra* teljes erejével dühöng: horvát.

és Bécs nélkül az olaszok már rég elvesztették volna privilegiált helyzetüket a Tengerparton. Kívált a katolikus párt hiszi, hogy a háború eléggé kimutatta a kormány helytelen politikáját és a háború utánra jobb kort várnak. A valóság nyilván az, hogy valami átgondolt, következetes politikáról alig lehel szó a kormány részéről. Mikor az irredentista agitáció nagy volt és veszedelmesnek látszott, az önfenntartás ösztöne parancsolta, hogy a kormány az olaszok ellen a szlovéneket játssza ki. Mikor azonban az olasz agitáció nem lépett túl a rendes mértéken, a kormány különösebb ok nélkül nem állt egyik tál részére sem. Ellenben a németekkel szemben a kormány szavát legtöbbször a szlovének ellen vetette latba. Ez nem annyira abban mutatkozott, amit a kormány tett, mint inkább abban, amit tenni hagyott. Hagyta, hogy a német többség Stájerországban és még inkább Karintiában hatalmának teljes súlyát éreztesse a szlovénekkal.

— Irigykedve tekintünk a magyarországi tótokra és szerbekre — mondta előttem egy szlovén —, kiknek saját nyelvű iskoláik vannak, holott a mi parasztunk Karintiában. kénytelen német iskolát, Stájerországban pedig úgynevezett vegyes nyelvű, de tényleg szintén német iskolát fenntartani.

Két hatalmas nemzettől szorongathatva és a kormány jóindulatára sem számítva, a szlovénség (elsősorban természetesen a középosztály) életében a nemzetiségi kérdésnek óriási szerepe van. Mint Kosič kitűnő füzetében,¹³ melyre még többször kell hivatkoznunk, mondja, kénytelenek „örökösen védekezni és mindenben mániákusán a nemzeti küzdelem eszközét keresni: a szerelemben, házasságban, ételben és italban, alvásban és sétában és mindenben”. E valóban mániákus lelkiállapot tükröződik vissza például az 1913-ban megjelent *Aus dem Wilajet Körnten* (279 l.) című németnyelvű szlovén röpiratból, melyet a karintiai katolikus szlovén politikai és gazdasági egylet adott ki. Hosszú oldalakra terjedő kimutatásokat találunk a tartományi, állami, postai, állam vasúti és délivasúti szlovén és (külön) szlovénül tudó német tisztviselők számáról, a csak németül tudók számához viszonyítva. Azután végtelen felsorolása következik nemzeti sérelmeknek, melyek közt szerepel, hogy például Klagenfurtban a vasúti pénztárnál a kisasszony egy szlovénül jegyet kérő utasnak valami gorombaságot mondott és hogy a törvényszéki tárgyalóteremben csak a köpési tilalmat jelző felirat kétnyelvű. (Ezt az utóbbit e röpirat *Justitzscandal in Kärnten* című fejezet alatt közli.) Túlzás-e mániákusnak nevezni azt, aki azt képzei, hogy ily részletek az idegent — mert hisz németül, tehát idegeneknek van írva — érdekelhetik? De a szépirodalom is ezt bizonyítja. Ama számos szlovén társadalmi regény közül, melyet e sorok írója. hosszas elszigeteltségében olvasott, egyet sem talált, melyben a nemzetiségi kérdés valamelyes formában kifejezésre nem jutna.¹⁴ A nacionalizmus kivétel nélkül valamennyi szlovén

¹³ *O Slowencima* Nis: Stamparija Kraljevine Srbije 1915. 42. l.

¹⁴ A szlovén irodalom olvasásában leginkább a kisvárosi élet rajza érdekelt. Azt lehetett várni, hogy a provincializmus, mely például Ibsenből oly halhatatlan ellentmondást váltott ki és azt

pártban megvan, katolikusoknál, liberálisoknál, radikálisoknál és szocialistáknál egyaránt és lényeges pontja programjuknak.

II. Politikai pártok.

Szervezettség és szám tekintetében a pártok közül első helyen áll a klerikális párt. A szlovén klerikalizmust jellemzi a Kúriához való viszonyában, hogy e viszony közvetlen, melyet nem gyöngít semmiféle püspöki vagy állami külön befolyás. Ez szabály mindenütt, hol a katolicizmus a vallásilag vagy nemzetiségileg defenzívába kényszerített kisebbség vallása. Mint-hogy azonban a katolicizmus uralkodó vallás Ausztriában, a szlovének nem részesülnek a Kúria részéről oly hathatós nemzeti védelemben, mint a nem-katolikus országok katolikusai, például a lengyelek Porosz- és Oroszországban. A pápaság természetesen nem támogathatja a szlovéneket a katolikus olaszok vagy éppen a nagyon hithű alpoki németekkel szemben. Nincs a társadalmi életnek az a megnyilatkozása, hol a párt meg ne jelennék: iskolákban, irodalomban, művészetben, kultur-egyletekben, bankokban, szövetkezetekben, munkásegyletekben, le egészen a tornaegyletig, ahol a vallásilag indifferens *Sokol* (sólyom) egyletekkel szemben *Orel* (sas) egyleteket létesített.

Kosič¹⁵ így jellemzi a pártot: „A szlovén klerikálisok lényegében nagy agrár-parasztpárt, mely mint minden paraszt, konzervatív és gyanakvó..., mely egybeforrt a Habsburgok uralmának üdvébe vetett hittel, kik a szlovén nemzetnek legalább nyelvét és szokásait fogják meghagyni, melyet tőlük egy megnövekedett Olaszország elvenne. És minthogy a szlovén klerikalizmus nem szerzetesi természetű, mint a dalmát, több érzeke is van a parasztság napi szükségletei iránt. A káplánok, kik maguk is parasztok fiai, a földművesszövetkezetekben, olvasóköriökben, dalkörökben működnek és választásoknál a tömeg érdeklődését kivált a kisebb kérdésekre irányítják, melyek nemzeti szempontból jelentéktelenek, ellenben a parasz-
tok szerint fontosak; mint például a községi szabályrendeletek, vadászati, erdei ügyek stb.” A párt gazdasági politikája: a parasztság és a kisipar védelme, elsősorban szövetkezetek segítségével.

A párt főerejét a parasztság teszi, de idetartozik a papságon kívül az intelligencia egy része és az iparosok többsége is. Minthogy e párt lojalitása kétségtelen, ez a legkormány-

a feszültséget gyűjtötte fel benne, mely fő lendítőereje lett költészetének, a szlovén irodalomban is nagy erővel fog mutatkozni. Ez azonban nem következett be. Például Cankar, aki kétségkívül tehetséges író, regényeiben és drámaiban felhasználja ugyan e motívumot, de, bár néha felemelkedik a humor magaslatára (például *Za narodov blagor* című vígjátékában), többnyire nem tud fölébe emelkedni a tárgyalt kicsinyes viszonyoknak, inkább beléjük keveredik, beléjük vész. Nem képes magát emancipálni a probléma alól. Ez persze Ibsennek könnyebb volt, mert Norvégiában a provincializmust nem súlyosította a nemzetiségi kérdés és mert évtizedes távolléte alatt lehetséges volt bizonyos távlatra és magaslatra tennie szert.

¹⁵ I. m. 22. 1.

képesebb párt. E lojalitás egyik jele, hogy a párt mindenkor leghatározottabban utasított vissza mindenféle szerbbarát megnyilatkozást, hogy azonban a délszláv érzelmek mégis kiélhesse magát, már béke idején ápolta a bolgár barátságot, — a Kúria és Strossmayer is mindenkor sok reményt fűztek a bolgár propagandához — és a *Slovenska Matica* szerb tanfolyamainak és a radikális diákok orosz köreinek ellensúlyozására bolgár nyelvi és történelmi tanfolyamot rendezett. Természetes, hogy ezt az akciót Bécsben a párt javára könyvelték el. A közjogi politikát illetőleg e párt a trializmus alapján áll, mint az összes szlovén pártok. E kérdésben a pártok közt csak taktikai különbségek vannak.

A szlovén katolicizmus szervezetét katolikus körökben külföldön is nagyra tartják és tényleg alig van rá példa, hogy más népnél egy vallási párt hasonló hatalomra tett volna szert.

A párt élén Susterčič, egyúttal Krajna tartományfőnöke áll, ki Bleiweis energiáját, kíméletlenségét és erős gyakorlati érzékét örökölte. Újabban a pártban a vezérrel ellentétes áramlat alakult ki, melynek élén Krek, egy demokratikus érzelmű, önzetlenségéért és idealizmusáért dicsért pap állt, aki a keresztényszocialista elvet képviseli. Bár nyílt szakításra nem került a sor, a szövetkezetek által létesített bank körül forgó harcban az ellentétek már nagyon kiéleződtek. Új pártalakulásra volna kellő alap, ha egyrészt a vagyonosabb és konzervatívabb, másrészt a szegényebb és radikálisabb parasztság és iparosság közti ellentét nem lenne kiegyeztethető, amihez a papság világias és aszkétikus ellentéte, továbbá nem csekély mértékben az öregek és fiatalok közti vérmérsékleti különbség is hozzájárul.

A liberalizmus csak lassan kezd kibontakozni és nyíltan szembehelyezkedni a klerikalizmussal. A liberális párthoz tartozik az intelligencia, a kereskedők és iparosok többsége. A városokon kívül sehol sem tudott gyökeret verni és úgy temperamentumban, mint ideológiában teljesen, a 90-es évek osztrák és magyar liberalizmusának keretei közt mozog. Kevés energiát és fejlődőképességet mutat. A prágai cseh egyetemen nevelkedett fiatalság, kivált Masaryk és Drtina tanításai alapján a jelen század eleje óta nemzeti radikalizmust hozott magával, melynek következtében teljes szakadás állt be e szárny és a klerikálisok közt. Ellenben a liberálisok jobbszárnya még ma is szeretné, ha nem kellene teljesen szakítania a klerikálisokkal és kevés kétség van aziránt, hogy ha az utóbbiak kinyitnák az ajtót, a liberálisok szívesen surrannának be rajta. Nagyjában véve még ma is igaz, hogy a liberálisok (tehát nem a radikálisok) liberalizmusa csak abban áll, hogy nem klerikálisok. A friss, harcok klerikalizmus és a tespedő liberalizmus helyzetét élénken illusztrálja, amit e sorok írója előtt egy öreg szlovén pap mondott a görzi szlovén liberálisokról: „Csak lármáznak, hogy ők liberálisok, de tanulni semmit sem akarnak.”

Közjogilag az óliberálisok a szlovénlakta területek egyesítését kívánják egy koronatartományban, Szlovénia néven, egy valamivel radikálisabb szárny nyíltan a trializmus és a horvátokkal való egyesülés híve. A szerbekkel való politikai barátkozást nyíltan még a radikálisok sem hangoztatták, ellen-

ben a kulturális, főként irodalmi egyesülést sok oly liberális is előmozdította (és ez Horvátországban sem volt másként), ki legtávolabbról sem *gondolt* arra, hogy ezt politikai, nevezetesen közjogi térre is átvigye, Ivan Cankar, a neves elbeszélő és Ivan Prijatelj, a jeles művelődéstörténész azonban élénken tiltakoztak a *Slovenska Matica* elnökének, Ilešičnek horvát nyelven való írása ellen, amiben az önálló szlovén nemzet és nyelv eszméjének feladását látták.

A szocialistákhoz tartozik a szervezett ipari proletariátus és az intelligencia egy kis töredéke. A Masaryk és Drtina elvein Prágában nevelkedett fiatal nemzedék hazajöve, némely esetben nem tudott belehelyezkedni az, annyira opportimista liberális párt kereteibe és a szocializmushoz csatlakozott. A szocialistáknak sikerült itt-ott a parasztságot is megnyerniök. elsősorban a városok közeiben. Azonban a pártnak agrár-programja nincs és ez a paraszthódítás nem nagyméretű és nem viseli a tartósság jellegét magán. Mint Kosič írja, mikor a parasztok a szocialistákkal szavaznak, az a gondolat vezeti őket, hogy: „Hadd lássuk, hátha ezek segíthetnek rajtunk”. (I. m. 39. 1.)

Kiemelendő, hogy a katolikus és liberális szervezet csak Krajnára terjed ki, a szocialista ellenben nemcsak az összes szlovénekre, hanem az összes osztrák délszlávokra. A Krajnán kívüli szlovének (Stájerországban, Karintiában és a Tengerparton) sokkal gyöngébbek, semhogy pártokra szakadhatnának. Konzervatív nemzeti parasztpártok vannak e tartományokban, igen erős katolikus jelleggel. A krajnai klerikális párt, hivatalos néven *Slovemka ljudska stranim* (szlovén néppárt), a stájer és tengerparti szlovén nemzeti és az isztriai és dalmát horvát képviselőkkel együtt a szlovén-horvát parlamenti klub tagjai, míg az egyetlen liberális az ifjúcseh klub vendégtagja.

* * *

E sorok írása óta nagy változás állt be a szlovén pártéletben. Krek meghalt ugyan, de halála után irányzata felülkerekedett a szlovén katolikus pártban. A cseh pártok egyesülése a közjogi radikalizmus jelszava alatt pedig hasonló egyesülést okozott a szlovéneknél. Amikor Susterčič, ki a bécsi centralista álláspontot védte abban a formában, amint ez a szlovének közt még egyáltalában védhető, e törekvésekkel szembe fordult, állása megingott, amikor pedig Jeglič püspök is nyíltan ellene foglalt állást, teljesen elvesztette lába alól a talajt, még azok is otthagyták, kiket eddig az egyházfő tekintélye tartott mellette. Ma teljesen és végleg bukott politikusnak tekinthető, kit egyebek közt a háború ideje alatt fokozott mértékben kifejteti „közgazdasági tevékenysége” által gyűjtött nagy vagyona is diszkreditált a közvélemény előtt. Ma a szlovén pártok közti különbség a nemzeti érdekek védelme folytán épp úgy háttérbe szorult, mint a cseheknél.

III. Kulturális egyesületek.

A szlovénekben igen nagy fogékonyság van az egyesületi élet iránt. Ezt *talán* némelyek az ősi szláv házközösségi intézményből fogják származtatni, azonban sokkal valószínűbb,

hogy ez a katolikus szervezeten nevelődött papság műve. Ezeknek az egyesületeknek felsorolása a magyar olvasót aligha érdekelné.¹⁶ Kiemelhető azonban a *Druzba Sv. Mohorja*, 1852-ben alapított katolikus jellegű népies könyvkiadó egyesület, mely a vallási irányon kívül jó szépirodalmi és ismeretterjesztő (kivált földművelésre vonatkozó) műveket terjeszt. 1911-ben 84.855 tagja volt és 1911-ig nem kevesebb, mint 13 millió könyvet adott ki. Ily kis népnél valóban példátlan eredmény. Túlbecsülni persze nem kell működését. Kosić szerint: „a kulturális haladást nem mozdítja elő, de ápolja az olvasást és bizonyos mértékben visszatartja a parasztságot szabadidejének rosszra, való fordításától, küzd az alkoholizmus és a testi és lelki erkölcstelenség ellen”. Elvégre ennyi is elég egy oly egyesülettől, mely „évi két koronáért ad tagjainak évente hat könyvet és pár száz napi abszolúciót a pokoltól”. (Kosić i. m. 28—29. 1.) A *Sokol* tornászegyletek száma 1911-ben 81 volt 7192 taggal, a szlovén turistaegyleteknek pedig 4000 tagjuk volt.

4. Sajtó.

A háború előtt a következő napilapok jelentek meg: *Slovenski Narod* (óliberális, megjelenik 1867 óta), *Slovenec* (klerikális, megjelenik 1872 óta), *Zárja* (szocialista, 1911 óta), *Edinost* (szlovén nemzeti, 1.907 óta), *Dan* (nemzeti radikális, 1912 óta). A háború óta csak három lap jelenik meg, a *Slovenski Marod*, a *Slovenec* és az *Edinost*. E lapok mind Laibachban jelentek, illetve jelennek meg az *Edinost* kivételével, mely a trieszti olaszellenes szlovén nacionalizmus orgánuma. Egy beavatott ember állítása szerint a *Slovenski Narod* körülbelül 23.000, a *Slovenec* körülbelül 28.000 példányban jelenik meg, ami jóval nagyobb a háborúelőtti számnál. Bár mindkét lapnak több hónapon keresztül voltam előfizetője, nehéz volna ítéletet mondani róluk, annyira teljesen egyformán színtelen az egész osztrák szláv sajtó a háború óta. Talán annyit lehetne mégis mondani, hogy hírszolgálat és terjedelem tekintetében körülbelül a jobb vidéki magyar lapok színvonalán állnak. Kosić¹⁷ így ír: „Mindenekelőtt hangoztatni kell, hogy a szlovén sajtó az összes délszláv közül a legildomosabb és legerkölcösebb. Benne is fordul elő vitatkozás és polémia, éles szavak és gúny, de bizonyos határokat tiszteletben tartanak és tartanak a saját becsületre, de viszont tisztelik a másét is... A szlovének átlag a legműveltebb délszláv nemzet.” Egy szlovén író, kit ebben az ügyben megkérdeztem, nincs ezen a véleményen, sőt azt hangoztatta, hogy a személyeskedésen kívül a revolverzsurnalisztika sem ismeretlen az utóbbi évek óta a szlovén sajtóban. Ez a vélemény azonban talán csak a túlságos tárgyilagosságra való törekvésre és önkritikára vezethető vissza, mert e sorok írójának megfigyelései teljesen Kosić ítéletét igazolják. A személyeskedésnek azt a túltengését, a hangnak

¹⁶ Meg-találhatók *Smotra jugoslovenskih kulturnih drusilev*. Ljubljana 1910 (64 1.) c. füzetben, melyben a délszláv kultúregyletek ankétjéről szóló jelentések vannak.

¹⁷ I. m. 36—37. 1.

azt az eldurvulását, mely például a szomszéd horvát sajtóban oly megszokott (hogy a szerb sajtóról ne is beszéljünk), a szlovén sajtóban sehol sem találta, tehát csak ritkán fordulhat elő. A klerikális lap, a *Slovenec* például a délszláv szociáldemokrata párt nemrég megjelent háborús pártiratát igen tárgyilagos hangon bírálta, doktrinerizniust vet a párt szemére, hogy ahelyett, hogy arra adna tanácsot a munkásságnak, hogy e nehéz időkben mint éljen meg, a távoli jövő problémáival foglalkozik. De szó sincs benne a szegény munkások vérét szívó agitátorokról, mint hasonló alkalommal például nálunk szokásos. Viszont a szocialistáknak egy régebbi röpiratában: *V dobi klerikalizma* (A klerikalizmus korában) az idegennek feltűnő a teljesen parlamentáris hangnem. Ilyen hangot az egyház elleni röpiratokban még a polgári sajtó részéről is nehéz találni az Anglián kívüli Európában. Pedig az író nem vét a *fortiter in re* elve ellen.

Néhány hónap óta a hivatalos nyomás a sajtóban enyhült, sőt már egy szocialista napilap is jelenik meg Laibachban.

A szlovén sajtóról fogalmat ad az 1912-i bibliográfia.¹⁸ Eszerint 1912-ben összesen 170 időszakos lap volt a következő csoportokkal: 6 napilap, 21 politikai hetilap, 17 szaklap, 17 mezőgazdasági, 13 munkás-, 12 vallási, 9 ifjúsági, 8 tudományos, 5 testgyakorlati, 4 szabadgondolkozó, 4 zene, 1 anti-alkoholista és 1 női lap.

5. Iskolaügy.

Az iskolaügy a nemzetiségi kérdés főütközőpontja Ausztriában azonban e kérdés élességéből veszített, mióta nagyjában megvalósult az az elv, hogy a népoktatás a nép anyanyelvén folyjon. Azóta a harc inkább csak a közép- és felsőfokú oktatásra terjed ki.

A szlovén népoktatás helyzetét e számok mutatják:

	Szlovén népiskola	Szlovén-német népiskola
Stájerországban volt	230	49
Karintiában volt	3	89
Krajnában volt	389	10
Görz-Gradiskában volt	204	2
Isztriában volt	37	—
Triesztben volt	12	—
Összesen	875	150

Középiskolák tekintetében a helyzet a következő: Van egy tisztán szlovénnyelvű gimnázium St. Vid-ben. Szlovén-németnyelvű: 2 gimnázium Laibachban, 1—1 Krainburgban és Rudolfswertben. Ezekben az algimnázium a német és görög nyelv kivételével tisztán szlovénnyelvű, a felső gimnáziumokban fokozatosan terjed a szlovén nyelv, bár úgy van tervezve, hogy a földrajz és történelem tanítási nyelve mindig német maradjon. Az idriai főreáliskola tanítási nyelve túlnyomólag

¹⁸ Jankó Slebinger: *Slovenska bibliografija za l. 1907—12.* Ljubljana: Matica Slovenska, 1918. 336 l.

és egyre inkább szlovén, a földrajz és történelem kivételével. Stájerországban kétnyelvű gimnázium, van Ciliiben, Marburgban és Pettauban, az utóbbi kettőben a felső gimnáziumban a szlovén nyelv tanulása kötelező a szlovénekre nézve. Karintiában St. Paul és Klagenfurt gimnáziumában a szlovénekre nézve kötelező a szlovén nyelv. Ugyanígy van a trieszti állami főgimnáziumban, a görzi még nem teljes gimnáziumban pedig a tanítási nyelv túlnyomókéig- szlovén volt. Összesen tehát egy tiszta szlovén középiskolán kívül 12 középiskolában van a szlovén nyelvnek több-kevesebb joga. 1911-ben összesen 3827 szlovén anyanyelvű középiskolai tanuló volt Ausztriában.

A tanító- és tanítóképzők közül a laibachi és görzi kétnyelvű. Ami a szakiskolákat illeti, a szlovének nagyon panaszkodnak a szakoktatás elhanyagoltságát. Vannak ugyan jó földművesiskolák, de ezek száma csekély és még rosszabbul áll az ipari és kereskedelmi oktatás ügye.

A laibachi szlovén egyetem a legfőbb nemzeti kívánságok közé tartozik, bár hangzott fel oly kívánság is, hogy Trieszt kapjon szlovén egyetemet.¹⁹ Ezt azonban bajos komolyan venni. Sokan azt kívánják, hogy míg szlovén egyetem nincs, a zágrábi egyetem jogosítványai Ausztriában is ismertessenek el, hogy a szlovének ezt a délszláv egyetemet látogathassák. Legtöbben a bécsi, gráci és prágai egyetemre mennek. Az 1912. (téli) félévben Bécsben 268, Grácban 120 és a prágai cseh egyetemen 119 szlovén anyanyelvű hallgató volt. Ugyanakkor műegyetemi hallgató Bécsben 43, Grácban 24, a prágai cseh műegyetemen 21 volt. Tény az, hogy a prágai főiskolák egyre inkább előtérbe nyomulnak. Azonban az is kétségtelen, hogy a cseh nyelv nagyobb nehézséget okoz a szlovéneknek, mint a német, melyet a középiskolából és jórészt otthonról hoznak magukkal. Épp ezért a cseh egyetemen a szlovén hallgatók gyakran német nyelven teszik le a vizsgát.²⁰

5. Gazdasági élet.

A szlovén gazdasági életről a legfontosabb tények a következők:

A mezőgazdaságban a kisbirtok uralkodik. A szlovének közt Görzben 100 hektáron felüli birtok 90 van (15 ezek közül 1000 hektáron felül), egész Karintiában 700 és Krajnában 334

¹⁹ Vladimir Knaflič: *Vsenčilišče v Trst!* Gorica: Gabrsek 1912. (38 l.)

²⁰ Minthogy ezt a csehek és szlovének (legalább is, ahányat e sorok írója kérdezett) tagadják, bizonyítékul szolgáljanak ezek az idézetek: „Annak bizonyítéka, hogy Prágában mennyire idegenek vagyunk, az is, hogy a cseh egyetemen német nyelven kell vizsgáznunk.” (B. Vošnjak. *Veda* 1912. évf. 432. l.) „A szlovének a cseh egyetemen német nyelven is vizsgázhatnak, ami lehetővé teszi, hogy egyáltalán ne törődjenek a cseh nyelv megtanulásával.” (*Zara*. 1908/9. évf. 179. l.) „Tisztelnünk kell továbbá, hogy a csehek teljesen megszokták, hogy a szlovének túlnyomó részben németül vizsgáznak. Ez Krakóban is lehetséges.” (U. o. 181. l.) Tudniillik a katolikusok a liberális cseh egyetem helyett Krakónak szeretnének propagandát csinálni.

(37 ezek közül 1000 hektáron felül). Kiemelendő, hogy e nagybirtokok javarésze erdőség (például Krajinában 344-ből 289) és hogy a hátralevők közt is sok a nem egyéni (állami, községi stb.) földtulajdon.²¹ A birtokrendezés (tagosítás) és a föld tulajdonos elaprózódása sokat tárgyalt kérdések, valamint a lápok lecsapolása és a Karsztnak vízzel való ellátása.

Az ipar gyöngye és többnyire mezőgazdasági termények és fa feldolgozásával foglalkozik. A vállalatok túlnyomókéig kisüzeműek és mintegy fele van szlovén kézben, leginkább a kisebbek.

Szlovén bankok cseh mintára keletkeztek és most is cseh támogatásban részesülnek. A laibachi Hitelbank (*Ljubljanska Kreditna Banka*) 8 millió alaptőkével évi 480.000 korona nyereséggel, a háború előtt 6% osztalékot fizetett és a trieszti Adriabank (*Jadranska Banka*) 12 millió alaptőkével a vezető szlovén pénzintézetek. A szlovéneknél fontosabbak a cseh bankok, de ezek is háttérbe szorulnak a bécsi és Triesztben az olasz tőke mellett. Újabban részint közvetlenül, részint bécsi intézeteken keresztül növekszik a Tengerparton a német érdekeltség.

A szövetkezeteknek nagy részük volt a szlovének gazdasági emancipációjában. Cseh mintára Vošnjak kezdte a hitel-szövetkezetek alapítását a 80-as években, majd később Krek a fogyasztó- és termelőszövetkezeteket terjesztette. A liberális párt eleinte, nyilván kereskedő tagjaira való tekintettel, az utóbbi két fajta ellen heves küzdelmet folytatott, de teljesen hiába. A parasztság igen élénk részt vesz a szövetkezeti életben. A háború előtt volt 800 parasztszövetkezet (ezek közül körülbelül 500 hitelszövetkezet, egy 1917-ben alapult központi bankkal) 650.000 taggal, 6 millió korona tőkével, 1 milliárd (!) forgalommal és 1 ¹/₂ millió nyereséggel. —

Befejezés.

Gyakorlati politika szempontjából a szlovén kérdést illetőleg ránk nézve csak egy fontos: be fognak-e a szlovének a németiségbe olvadni, megmaradnak-e szlovénekül vagy egyesülnek-e nyelvben a horvátokkal? Eleve elutasítani egyik lehetőséget sem lehet, csupán kisebb vagy nagyobb valószínűségről beszélhetünk.

Ha e háborúban a Tengerpart gazdát cserélne, ez katasztrofális volna a szlovénekre nézve, minthogy itt 266.614 szlovén lakik, kik az igazán számba vehető szlovénségnek legalább is 20%-át teszik. Nagy kérdés, hogy egy 1-2 milliós nép elbír-e ily amputálást. A lengyelek élhettek tovább három részre osztásuk után is, mert mindenütt elegen voltak külön-külön is nemzetek. Ha talán nem is lehet mondani, hogy a szlovénség tengődik, kétségtelen, hogy ellenálló képességének határai szűkek. A népnyelv is tele van germanizmusokkal és német szavakkal. Bár e sorok írója a Görz vidéki dialektust ismeri,

²¹ Kosič i. m. 39—40. 1.

²² Kosič m. 39—42. 1.

mely legkevésbé van német hatásnak kitéve, meglepődött, hogy parasztok, kik egyáltalában nem tudnak németül, egymás közt is mennyi oly német szót használnak, melyre van szláv kifejezés: *Zeit, Platz, Speck, schlecht, schwach* stb., stb. teljesen közkeletűek. Ha a szlovének száma Ausztriában lepadna, elképzelhető volna a nyelv fokozott elcsenevészedése, mely végre oly helyzetbe juttathatná őket, mint amilyen az írek és az angol nyelv közt van. Ha a helyzet változatlan marad, nagyon valószínűnek látszik, hogy a szlovének megmaradnak és megerősödnek. Változatlan helyzet alatt elsősorban Horvátország változatlan közjogi helyzetét értjük. Ha minden a régi-ben marad, teljesen valószínűtlen, hogy a szlovének a horvát nyelvet átvennék vagy hogy akár csak nagyobb mértékben is tanulnák. A nyelvtanulás irányát a gyakorlati szükséglet szabja meg, nem a politikai meggyőződés. Nyilvánvaló, hogy a csehek közt az orosz nyelvnek sohasem lehet oly szerepe, mint a németnek. Már pedig miféle gyakorlati szüksége volna a szlovénség nagy tömegének horvátul tudni? Egészen más lenne a helyzet, ha a trianizmus a szlovén föld bevonásával megvalósulna. Ez esetben persze a horvát nyelv recipiálásának nagyon kedvező esélyei volnának.

A *Veda* című folyóirat 1913-ban körkérdést intézett a horvát-szlovén közeledésről, melyre a válaszok nagy tömege érkezett be. Ezek mutatják, hogy a kérdés mennyire foglalkoztatja a szlovén középosztályt. Csak egyetlen válasz szól ellenségesen a horvátokról: „Kultúránk nagyobb megvetését nem találtam sem a németek, sem az olaszok szívében.” (I. h. 99. 1.) Az iroisztriai, hol legnagyobb a horvát-szlovén érintkezés és csak igazolja B. Shaw mondás át az ír-angol ellentétéről, hogy igazi gyűlölség csak a rokon gyűlölség. A többiek mind kívánatosnak tartják a közeledést, bár a szlovén irodalmi nyelvet — különböző mértékben — szeretnék némelyek megtartani. Érdekes, hogy sokan a fonetikus helyesírásban látják az elkülönülés forrását, mert persze a régi etimológiai helyesírásban a délszláv nyelvek jobban hasonlítottak egymáshoz. Egy hozzászóló meg éppen bécsi ármányra vezet vissza az elkülönülést: „A bécsi, hofrat-i²³ politikai helyesírás vezetett a szláv szolidaritás gyöngítéséhez.”

Figyelemreméltó a Dragotin Lončar által kifejezett szocialista álláspont is: „Mi délszlávok nemzetileg el vagyunk nyomva, mert gazdaságilag gyöngék vagyunk. Köztünk idegen tőke terjeszkedik, hogy földünk gazdagságát kiaknázza, mi pedig ennek szolgálai vagyunk. Az idegenek gazdasági túlhatalma tartja vissza nemzeti fejlődésünket. Idegen urak saját nyelvüket parancsolják ránk és ők határozzák meg, hogy mennyire lehessünk szlovének és délszlávok.” (I. h. 383. 1.) A szocialisták szerint: „A mostani délszláv nemzetek csak elemek, melyek együttesen alkotnak nemzetet.” (I. h. 552. L) Ahol egy különlegesen nemzetközi párt így nyilatkozik, ott kevés kétség lehet az egész nemzet akarátát illetőleg.

²³ Kopitar, Miklosič és Jagič értendők.

Molnár Antal: Európa zenéje a háború előtt.

(A Társadalomtudományi Társaság Szabad Iskolájában
1917 december 12-én tartott előadás.)

Tisztelt hallgatóim! Akik a háború előtt lefolyt években elégedetlenül, összeráncolt homlokkal jártunk körül, kik feldúlt arccal kerestük problémáink megoldását a könyvtárak mélyében, nem is sejtettük, hogy annyira mélységes, annyira következmény terhes a baj, mely a társadalmat rágja. Most, hogy kiütött a nagy betegség, most, hogy megjelent Európa homlokán a háború fekélye, most látjuk csak, mit hordoztak magukban, mit takartak külső mázakkal azok az idők, melyekkel sehogyan sem tudtunk volt megbékélni. Itt fekszik előttünk a polgári társadalom gazdálkodásának eredménye: a véres csatateretek, jajgató özvegyek és árvák vigasztalhatatlan képe; a vihar után felszálló ózont csak most kezdjük érezni, és alig nyújt még örömet a tudat, hogy a nagy betegség tomboló lezajlása után friss idők következnek, hogy a társadalom testszöveiteinek kicserélődésével új élet indul meg, melyben résztvenni, melynek kerekeit hajtani gyönyörűség, a természet parancsa lesz. Még nagyon is benne vagyunk a bámulásban, még nagyon is keressük az összefogó gondolatokat, még valahogy úgy vagyunk, mintha az első csaták idején minket is fejbe kólintott volna egy golyó, a teljes kiábrándulás golyója, s ennek sebért viselnők mind a mai napig. De a sajgó seb alatt megindul a gondolat, visszaszáll az öntudat idejébe, keresi az összefüggéseket és régi tudásunk láncszemeiből próbálja összerakni a következtetések sorát, hogy a háború előtti kort immár — sajnos — *alaposan* megértve bekapcsolódhassunk a most meginduló további fejlődésbe.

Keressük még tehát a művész elhelyezkedésének történelmi képét. Az arisztokrata korok élvezetkészletének egyik szolgája volt a művész, de olyan szolgája, kit az urak megbecsültek, jól tartottak és védelmeztek. E nyugalmas helyzetében alkotta meg művészetünk a klasszicizmust, a részek kimért arányosságának pompás luxusát, és a hangulatoknak ama nagy összefogású, általánosító körzetét, mely az egyén aprólékos mondanivalóit, az intimitásokat még nagyjában kizárja, alkalmazkodván az arisztokraták művészetszemléletéhez. De vajjon hogyan él a polgári társadalom művésze? Szolga-e vajjon többé a művész, mikor a maga érzelmeit az aprólékos érdeklődésű polgársággal közli, mikor szabaddá lesz, mikor a közös küzdelem hullámzásába lép? A polgárság kora megteremtette

az aprólékos érzelmek művészetét: a romantikát, melynek fővonása az egyéni indulatok kiemelése, egyes formaelemek hatásos kiélesítése, szóval a népszerű művészetet, a tömegek művészetét. Tömegeknek írt muzsika, az operazene volt egyik legfőbb zászlóvivője az új hangulatoknak, a művész felszabadult az udvari formalizmus alól, szabad lett, de szabadságáért cserébe adta biztonságát és mesterségének aranyveretét. Egyenrangú polgártárs a művész, kinek társadalmi pályafutását misem akadályozza többé, ki nyitott szívekkel közöl őszinte érzelmeket; de egyúttal rabjává lesz a tömegek ízlésének s a konkurencia lázában elveszti a formavetés független méltóságát. Személyére nézve nem szolga, de művészetében most a polgári világ luxusának szeszélyeitől függ, nem őrzi többé tudása és becsületes munkája, a nyílt piac kíméletlen hullámlásában úszik. A tőke luxusa, feleslege a polgári művészet, bájos polgárleánykák „előjátsszani” való zongoradarabjai, drága zenekarhangversenyek kicicomázott közönségének feltálatl szimfóniák. Többek között megteremtette a polgári társadalom a szellem proletariátusát, mi csak úgy történhetett, hogy a konkurencia megnövekedése folytán rémségesen leszáltak a díjazások és csak a divat szárnyaira kapott szerencsés repülők élvezhették a kiadók tőkéjének bizalmasan leereszkedő hízélgését. Az arisztokrata művészet divatjait a mesterek működése keltette életre; a polgárság divatjai szeszélyek, a tőkefelesleg kicsapongásai, melyeknek nyomorult rabja az érvényesülni akaró művész.

A kiadó kizsákmányolására még rádupláz a művek általános lelkiismeretlen, rossz előadása, a hallgatóság figyelmetlensége s az az egész gyalázatos rendszer, melynek a művészet csak lenézett eszköze. Igen természetes, hogy a zenekari darabok előadásának átlaga silány; mert ki az a zenekari muzsikus, aki a művész lelkét tolmácsolja? Szegény frakkos proletár, rosszul fizetett eszköze annak a polgári divatnak, mely a hangversenyéletet felvirágoztatta. Vagy talán elképzeltető figyelmes, elmerülő hallgatás vagy művészies szemlélet az oly sokaság részéről, mely pénzkeresetével eltöltött napja után kellemes szórakozást kívánó fejével beül egy zsúfolt terembe, hol az illatok és frizurák, kívágot „kreálások” és házasságközvetítés fülledt légkörében a művészetnek csak éppen annyi szerep jut, hogy legyen valami *jogcim* a bemenetelre? Nem, bármennyi lelkeség keltette is a polgárság művészetét, az a mód, ahogy e művészetet kezelik, nem helyes, hanem éppoly felületes, silány és erkölcstelen, mint maga a társadalom, melyben élnie kell. A mecenásművészet szűk körbe szoruló fényűzés volt; a tömegművészet a széles polgári társadalom egész életére kihat, kormányozza a szellem fejlődését, de élete méltatlan küzdelemben merül ki, beállítás torz. Ahogy a képkiallításokon stílus és szempont nélkül összevissza aggatják a képeket, mert kevés a hely, mert a polgárság pénze másra kell (háborúra!), éppúgy tragikusan, illetve tragikomikusan silány a hangversenyprogramok stílustalan, zsúfolt összekotyvasztása. A polgárság *nem ér rá*, a polgárság praktikus és semmikép sem művészies tömeg.

A romantikával egyidőben a művészet elnépszerűsödésével karonfogva fejlődött ki a polgárság világában a lelkes dilet-

tantizmus is, a dilettantizmussal pedig annak legfőbb táplálója, a *Klimperkasten* kultusza, a házi zongoramuzsika. Valaha, a XIX. század első felében, a lelkes romantikusok idején, amikor a művész éhezését még a szükségszerűség s a kispolgári idealizmus zománca vonta be, mikor a Schubertek és Schumannok gyújtogatták új fények mécseseit, a haladás, a szabadulás fegyvere, boldog könnyek jóbarátja volt a zongora. De elmúltak a szép, meghatott idők, elmúlt a polgári uralom ifjúkora, érkezett a raffinement és a tömeg-zongorázás ideje, melyben az unatkozó vagy műveltnek látszani akaró ifjú leányzó mind, mind zongorázni tanult, akár megbolondult tőle a szomszéd lakó, akár nem. A zongoraműkedvelés horribilis méretű felburjánzása mellett a polgári társadalom művésziatlensége a programzenét is megteremtette, azt a muzsikát, amelynek jelentenie kell valamit ahhoz, hogy a közönség érdeklődését felkeltse. Berlioz, ez a titáni akarású és gyenge muzikalitású álmodó, szükségből olyat alkotott, ami a társadalom fejlődésének éppen kapóra jött, vagyis nagy ember volt, mert a nagyság éppen azt jelenti, hogy az egyén tehetségének iránya a kor törekvésének irányával találkozik. Annak a tömegnek, mely csigaházaként azt a bizonyos általános műveltséget cipelte maga után, de melynek muzikalitása a tisztán artistikus zenéig emelkedni nem képes, annak a polgári közönségnek nagy hősei, vezérei, tanítói Liszt és Wagner. Mindkét férfiú igazi program zenész, igazi szenzációzenész, tömegek ízlésének dolgozó hangszerelő, kik a Berlioz idejében még alig pislogó társadalmi fejlődésnek, a kispolgárságból kifejlő hatalmas bourgeoisie-nak élére állva, valóságos Herakleseként bontakoztak ki a megszokás és előítéletek prokrustes-ágyából. Az ő nagyságuk is az, hogy az idők szelének irányában hajtottak, hogy megérezték a zseni érzőcsápjaival, mit kíván a jövő. Nos, mit kívánt? Olyan zenét, mely a kor filozófiai mozgalmával kokettálva, azokból csak éppen annyit csipegetve, amennyi a hangversenyterem fényében emésztő polgár úr egészségének meg nem árthat: elmélyedést és összefoglaló szemléletet produkál. Liszt és Wagner voltak azonban azok a mesterek, kik a korszak hajlamainak kielégítésén belül igazi nagyságot produkáltak, vagyis mondanivalójuk lényege csak egyeseknek szól; a többi, az ő nagy sikerük, érvényesülésük: a divat piedesztálja, melyre a polgári publikum az ösztöneinek hízelgő művészt helyezte.

Mindaz, ami a 80-as évek óta Európa zenéjében végbement, összefügg Liszt és Wagner élete-művével és nagyrészt -annak folytatása. 1820 körül még nagyrészt egy és ugyanazon közönség volt a zenekarjáték és kamaramuzsika publikuma. A programzenészek korában az újonrantikus közönség bensőleg kettészakadt. Mindinkább kevesebb lett az elmélyedő, választékos ízlésű, abszolút zenét szerető dilettáns, a zenekarok hatalmas termekbe vonultak a maguk *nagytömegű* hallgatóságával, míg a finom kamarazene a kisebbséges elite ügyévé lett. Nem a diszkrét kisebbség uralkodik a további fejlődés menetén, hanem a zenekari és opera-kompozíciók közönsége. A Wagner-láz végigtűzelt egész Európán, nyomot hagyott a magas szalontól a katonabandáig mindenütt, míg a kis kamaratermek

lelkesedése csak apró szövetnek a programzene csillogó hatása mellett. Ide vezetett a polgári tömeg vezetőpublikummá válásának konzekvenciája: a régebbi operaközönség alsó tömegeinek utódai dominálják ízlésükkel a szimfonikus hangversenyeket, az abszolút muzsikát kiszorítja az operás programzene, a régi elite nem uralkodik többé, hanem visszavonul, vissza az arisztokratikus élvezetekbe, a kamarazene világába. Amennyit vesztett finomságban a szimfónia, annyit nyert szublimis rezgésekben, rejtett vigaszokban az intim zene, de utóbbi nem az a harcos erő többé, mint Beethoven korában, hanem a visszavonuló kisebbség kaviárja.

Ezzel szemben feltűnő volt a háború előtti években, hogy az előkelő lelkek tekintélyes része szinte elfordulva a rohamos hevességgel előtörtető idők mozgalmaitól, szokatlan görcsösséggel ragaszkodott a régebbi klasszikus irodalomhoz, s belőle istentiszteletszerű kultuszt űzött. Mindig kell hogy legyenek, akik őrzik a múlt nagy jelenségeivel való kapcsolatot s a reformtörekvésekkel szemben minden kor maradi felállítják a maguk stabilisnak hitt igazságát. De példátlan és megdöbbentő, mily betegesen nyakas volt az utóbbi idők maradi főinek klasszikus-imádata, mennyire kiélesedett a két párt szélsőségeinek fogvicsorgató gyűlölete, mintha megérezték volna, hogy valóban élet-halál kérdése zúg a gátaknál. Soha a modernnek ennyire ultrák, soha a konzervatívak ennyire értetlenek nem voltak. Emlékezzünk vissza azokra a képkiállításokra, melyeknek képei a torzban bujálkodtak, melyek közönsége a nevetés és káromkodás, illetve az égisz istenítés között átmenet nélkül oszlott meg. Emlékezzünk Schönberg bécsi hangversenyére, hol a pártszenvédély dzsuidzicuban és kék foltokban kulminált. Tisztelt hallgatóság, mi emberek csak akkor verekszünk, ha bántanak bennünket, és most már bátran, nyíltan kimondhatjuk: a háború előtti ultramodern művészet a maga jelenségeinek nagy részében jellemző illusztrációja volt annak a bántó, keserves állapotnak, melybe a világot a polgári társadalom kiéltése és csődje juttatta. A túlzott maradiság csak a túlzott modernségnek volt méltó válasza, a túlzott modernség pedig nem a művészet belső indokaiból magyarázható, hanem ríkító foltja a társadalom-test betegségének.

Világos, hogy az a polgári társadalom, mely a francia forradalom és a XIX. század forradalmainak véréből sarkadt, a haladást, aránylagos szabadságot, a nagy közintézményeket, az állítólagos törvény előtti egyenlőséget, szóval a közélet liberalizmusát hozván: a legkülönbélebb lelkességek előhívására volt alkalmas. És ha visszük még valamire, a polgári idők tudománya és művészete lesz kiindulásunk. De a polgárság háború előtti néhány évtizede az intézmények kiéltésének, a hibák kiéleződésének idejévé lett s az a nyomott hangulat, mely kísérté, a lappangó forrongások és a tehetetlen megköötöttségek felleggyűjtő hangulata volt. A romantika ízes gyümölcsei rothadni kezdtek a szenzációk és kiáltó nyomor korában s a művészet világosan érezte, hogy a régebbi idejének minden erkölcsi súlyát elvesztett, művésziatlenné szélesedett polgárság immár csak zavart, keresést és kielégítetlenséget terem, hogy egészséges kora elmúlt. Nem nevezhetem másképp a XX. század for-

dulója körül lezajlott éveket, mint az *erjedés korának*. Ez az a kor, melyben a múlt század berendezései elkopottakká lettek s melyben a háború és a háború utáni évek csirái az erjedté vált talajból kikeltek. A 80-as évek tetőpontja után minden irányból fújdogálni kezdtek a kellemetlen illatú szellők, bizonyára egy távoli orkán, a szocializmus hatása alatt. Mezítelen realizmus ijesztgette rémes sötétségekkel a jámbor regényolvasót, a színpadon véres verizmus ütötte fel sátorát, közben megérkezett a túlzott és túlfinomodott elfordulás a való világtól: az impresszionizmus, végül pedig káosz állt elő, de nem a visszatekintő agynak káosza (mert hiszen rendszert találni könnyű!), hanem az aprólékos szétfutásnak és maga-nem-találásnak összevisszasága. A zenei romantika, vagyis a polgári zene, roppant színes hajtásokat produkál e korban, de színei a betegség: vörhenyes pirossága és az erjedés ezerféle buja változata. Megvan még a romantika minden velejárója, de torzított, csavart és túlzott méreteiben, a romantikus művész rokonszenves fájdalma rikító ordítássá lesz, a csillogó Orchester ezermester-játékká, az istentiszteletszerű hangverseny száraz üzletté.

Mindazzal találkozunk az erjedés korának zenéjében, mi Wagner és Liszt működésében még a haladás és erő jelei közt megjelent. De ha a legnagyobb program-mesterek a romantika kulminációs csúcsa, úgy utódaik műve a hegység lelapítása, összeroppanása. Liszt hangverseny-zenéje Strauss Richárdban folytatódik, Strauss Richárdban, aki már nem olyan tömegnek zenél, melyet meg lehet hatni, mellyel érzelmeket lehet cserélni, hanem annak a *fin de siècle közönségnek*, melynek főélvezete a lekritizálás, melyet csak *bluff*-fel lehet megdöbbeníteni. Már maga a romantika az utolsó nagy klasszikus korszak, az 1800 körül megírt muzsikának feloldása volt a szubjektivizmus aprólékosságaivá és benne a klasszikus mesterek módszereinek aranya hullámzó aranyvízzé hígítódott. A romantikus, zene főereje kis formák; a szimfónia ellaposodik vagy operássá, programzenévé lesz, a régebbi csak-muzsikus helyét az általános műveltség papja: a filozófus dalszerző vagy hangszerelő foglalja el. Wagner megalkotja a polgári tömegélvezet monstrumát: az összművetet, mely a múlt század népszerűsített reflexióvilágának homályos barlangjában őrzi a romantika színhatásainak és drámai zenéjének legnagyobb kincseit. Mivé lett mindez az erjedés korában! Az intimitások túlzottan elaprólékosodva rövid lélekzetű, hebegő melodikává, makogóan tovasurruló akkordok kötéseivé korcsosulnak, a forma vagy végkép semmibe vész vagy teljesen elméletivé, képzeltté, profesz-szorossá hül. A zenekarban finomságok helyett finomkodások, lenyűgöző szavalás és színpompa helyett viccelődések és görög-tűz, az egész vonalon végül a szórványosságok, furcsálkodások, titkolódzások és meggyőződés nélkül való akarások nyugtalanító, szinte szanatóriumi képe. S amit az opera Wagner óta nyújtott, az csekély, kivétellel a vizenyős utánzások, helyi sikek, felfújt nagyságok és durva szenzációk gyenge sorozata.

Strauss, Reger és Debussy, a szóbanforgó idők vezető zenei elméi, zseniális kiválóságok, csak a kor, melyet híven képviselnek, tett lehetetlenné minden végleges, megnyugtató nagyságot.

Gyakran hallottuk, hogy meddő lett már a Föld, nincs többé igazi tehetség. Tisztelt hallgatóim, a tehetség nem szűnt meg, csak a Föld került az állapotok olyan forgatagába, melyben a legnagyobb művészek is el kellett szédülnie. Strauss, az új zenekar ünnepest reprezentánsa, éppúgy ólén áll a korhangulatnak, mint a virágzó zenekar-romantika idején Berlioz és Liszt, bár azzal a nagy és alapos különbséggel, hogy a kényszerítővé vált üzletszerűség és az ehhez való simulás megsokszorozta Straussnál az obligát reklámszínezetet. Strauss munkáiban a hangszeres melódia romantikus uralkodó ereje kiabáló, hajszoló gesztusokká lett, az érdekes, meglepő fordulatok varázsa helyett bukfences kóklerség fogad, a csillogó, kifejező zenekar erőszakos, pofozó és ráncigáló szörnyeteggé durvult, oly idegek számára, melyeknek minden érzékenysége megszűnt, a hallgatás oly beállítása számára, mely már el fásult a normális szenzációkkal és indokolt hatásokkal szemben, melynek apokaliptikus szelleme csak magát a minden áron való forgatagot, kábulást akarja. Berlioz mély meggyőződésből fakadó hangfestései, melyekben az újromantika tüzesen égető fájaldmát kívánta kézzelfoghatóvá tenni és a költészettel keresett új kapcsolatokat, ez az új nyelvezet a maga könnyen külsőségessé, felületessé válható mivoltában a hanyatlás végső konzekvenciáival jelentkezik Straussnál. Ha a hanyatlás azt jelenti, hogy valamely irány gyenge oldalai lesznek uralkodókká és a belső etikai erő, az összetartó meggyőződés megszűnik, akkor Strauss hangfestő tréfáinak üressége valóban nem más, mint a romantikus programzene csődje, külsőséges fenntartása mindannak, aminek lelke örökre elszállt. Liszt bombasztikus szavalása, Nietzsche szerint a színészet győzelme a művészet értékeivé! szemben, tehát mondjuk: e nagyszívű színészek tömegeket lenyűgöző költészete, átfogó eszméi (eltekintve attól, hogy a filozófus szemében értékes eszmék-e vajjon) Strauss munkáiban az újromantikus zene *félműveltségét* végső ürességéig fokozva leplezi le. Ami Liszt korában még a zeneművészet ártatlanul lelkes felemelése és kiszélesítése volt, az a műveltség-svindli hamis pose-ával jelenik meg Straussnál. Ahogy a polgári intézmények üres vázakká lettek etikus tartalom nélkül, úgy Strauss Programjai már csak tárgyak a tárgyért, fénylő keretek konvencionálisán erőltetett színész-affektációval megtöltve. Megtaláljuk még Straussban a programzenészek vezérlő és kortovábbvivő vonását is, úgy mint a lehanyatlott római császárság uralkodóiban a caesari allűrét vagy a háború előtti parlamentekben a hitelét veszített régi nótát mindenféle purifikálásokról. Vezére volt Strauss a maga korának, de lejtőn vezetett *ht*, útja lefelé, oda, honnan ilyen módon többé már nincs továbbmenés.

És mi lett a visszafelé tekintő kis lelkes körök finom zenéjéből! Brahmsnak, az utolsó úgynevezett klasszikusnak idejében még kellő súlyú intim publikum állt Schumann és Beethoven utódja mellett. De ahogy Wagner után a szánalmas wagnerista karmesterzenétől minden jobb érzékű ember Strauss-hoz fordult, úgy a professzor urak brahmsoskodá-sa élénken kiemelte Reger nagystílusú alakját a sötét és kicsinyes háttérből. Reger átvette Brahmstól az egyetem-intellektuelek széles át-

fogását, múltba való visszatekintését és tudatos németségét és *nagyjában* ő is olyan univerzitás-zenét írt, melyre nagy szomszédaink nyelvét használva azt mondhatjuk, hogy *schmeckt sehr nach Papier*, ő képviseli a háború előtti német kamarazene romantikus idealizmusát, ő, kinek zenéjében Brahms széles danolása ijedt rikoltozásoktól megszakított kereséssé fakult, kiből a szubjektív árnyalások a legnagyobb végletek folytonos egymás-mellé-állításának kicsinyes botorkálásává betegesedtek, ki formálásának, harmonikájának idegességével szintén végső alakban foglalja össze a korszak lezüllesztését. És mi van a *l'art pour l'art* impereszionizmusával, mely az utóbbi évek félhomályos lilafényű szalonjaiban a menekülő lelkek, az élet megvetőinek gyönyörűsége volt? Wagner és Grieg harmóniáit megszabadítva a melódia „plebejikus” nyugétól, egy-egy akkord érzéki hatásában megrészegeedve szötte e művészet a maga túlfinomult szárait. Formái pókhálók, hangulatai villanó tüzek, illanó fények, hallgatói elpuhult ínycencek, kik a művészetet a romantika végkonzekvenciájaként az élet benső eszközévé teszik, de a lehető legbensőbbé, nemcsak jóbarátá, hanem párnává, illatos fürdővé. Debussy és társainak muzsikája azoknak szól, kik egy-egy szín meglátásakor kéjét éreznék, kik bele tudnak szeretni egy kéz formájába, kiknek idegei a művészetek legtökösabb találkozásait kitapogatják, kik szenvedni tudnak egy-egy nem egészen finom mozdulat miatt, szóval az idegek arisztokráciájának, a parnassienek híveinek. Miért ez a menekülés, kivágyás, ópiumszívás? Egészséges korokban is menekülés a művészet a kigondolója számára éppúgy, mint az élvezője számára, menekülés a vigasztalanba, a jövőbe, a jobb Korba, a szépségek közé, a nagy eszmék vigasztalásába. De ez a vigasz felemelés, megtisztulás; egészséges korok művészetének hatása katarzisz. Az impresszionisták azonban nem a jelen állapotok csúfságából jobb idők reményébe menekülnek, hanem kilépve az élet realitásából, fel sem tételezik, hogy lehetséges elfogadható élet az öntudatlan kéjek világán kívül, számukra a valóság az élet elhanyagolt mennyisége, csakis az szép, ami nem is lehetséges, csakis az a jó, ami nem normális. Itt is tehát a romantika vonásainak, a bensőségnek, az irrealitásba való vágyódásnak *végső ad absurdum-vitele*, miután a romantikus kor gerince, a polgári társadalom egészsége eltűnt.

Hogyan is volna képzelhető, hogy a világfeledés *trance*-át kívánja az intim élvezők jelentékeny része, ha az, amit a normális reménység még nyújthatna, nem volna számára elviselhetetlen, ha a világforgatag rettenetesen kiábrándító képe nem kényszerítené túlzott menekülésbe! Az utóbbi évek intelligens főiben pokoli színjáték folyt le és pedig nem az volt a baj, hogy talán csúnyának vagy igazságtalannak látták az életet — hiszen igazságos kor és egyáltalán igazság hogyan is képzelhető?! —, nem, hanem a zagyvaságnak, széthúzásnak, kiegyenlíthetlenségnek olyan borzalmas képét hordozták, mellyel szemben valóban csak a mámor nyújthatott ideig-óráig védelmet. A kor kiábrándult a filozófiából, új tetterős filozófiák, összetartó vivőeszmék nem támadtak;¹ kiábrándult a kor a

¹ V. ö. Babits Mihály: *A veszedelmes világnézet*. (Pesti Napló, 1918 január 9.)

doktriner szocializmusból is, miután látta, hogy a nagy kezdeményező álmok utódai politikai taktikusokká kénytelenek válni; és kiábrándultunk a fennálló vallásokból, mindinkább érezve az etikai tartalom külső formalizmusát, változását. E kereső, de nem találó kor volt egyúttal az *idegesség* kora is, a kapkodásé, ezerféle módozat megindításáé, és akadtak orvosok, kik divatnak merték titulálni az általános idegességet, nem látva, hogy szociális baj előtt állnak, mit nem lehet fél fürdőkel gyógyítani. Az időkre nagyobb súlyt rakott a sors, mint amennyit elbírtak, az erkölcsi problémák ki nem bogozhatásának állapota, az elavult szociális berendezések kilátástalansága a materiális hajszá egyoldalú felfokozásával hozta az idegenséget és a *routine* istenülésének szívtelen üzletnyomorát. A pénz kergetésének e tisztátalan korában lépett fel az egészségtelen verseny és utcasarki prostitúció a művészetben is és lett végleg az ostoba divatok dobált komédiája a művész. Csak a meggyőződésnélküliség idején írhatta Strauss Richard azokat a szívhangokat affektáló, „hatásos” dallamokat, melyek oly híven tükrözik a hallgatóság indifferens és langymeleg hangulatát, a túlfűtött kapitalizmus obligát szórakozásainak notórikusan üres és „szenzációs” léghörét, És a modern lélek görcsös hisztériává fokozott idegállapotát találjuk Reger szólamainak rándatódzásaiban, Schönberg álmokóros fantazmagóriáiban és a múlt időkhöz való túlzásteljes visszafordulást sem vagyunk képesek másképpen értelmezni, csakis úgy, hogy a szilárd pontot kereső lelkek az etikátlan, meggyőződéstelen, vallástalan, ideg-beteg kortól elfordulva a nagy, megnyugtató művészetet keresték az elmúlt és reményt ismerő korok munkáiban. Mert nagy művészetet csak nagy erkölcsiség és tiszta hit kelthet.

Abban az időszakban, melynek vázolója most feladatomban, az összezavart erővonalak kaotikus áradatában megtaláljuk az ideges tudáséhséget is. Amióta az emberiség az őserdők fáiról lemászott, soha ennyien, ekkora heveséssel nem rohantak tudás után, megismerés után, sohasem látott a civilizáció hasonlóan fékevesztett könyvflavinát; mintha a népszerű tudományos könyvek, filozófia-ismertetések, szociális iratok és a végtelenbe növekedett szépirodalom, valamint a specialistaság útján millió sugárban szétlővelt szorosan vett tudományos és esztétikai könyvtermelés el akarta volna nyelni az emberiséget. A könyvkorszaknak ebben a differenciálatlan szörnyeteg-idején, melynek levegő után kapkodó csödjét még csak a kíséretében lebzselő kritika fokozhatta, a valamikor közmondásos műveletlenségét már régóta letett zenész is benneforgott. Hallottuk, hogy a polgári korok művészetének egyik legjellemzőbb vonása a közvetlenség, ami azáltal támad, hogy a közéletnek, közműveltségnek benső tagjává lett a művész. Ott látjuk tehát dobálódni az egymás hátán tolongó eszmék, a napról-napra ellenkezőre forduló irányok között is és nem kis része van ideges mivoltában a *Bildung* e sistergően forrongó világának, mely maga sem más, mint az általános korbetegség agyneurózisa. Ismét Berlioz, Liszt és Wagner ki legelől járt a litteraer-zenész pályatörésében is, de náluk a művész *tudatossága* még a lehető legharmonikusabban egészíti ki az alkotás ihletének tudattalanságát; propagáló írásaikban benne rezeg még a muzsika má-

mora, szinte csak fél-ébrenlét az, melyben a realitást szemlélik. Strauss vagy Debussy cikkeit olvasva, a modern újságíró jelenik meg- előttünk a maga diplomatikusan vagy nyíltan jelzett céljaival; de zenéjüknek is jellemző vonásává lett a reflexió túlságos szerepe: az ultramodern művész legnagyobbbrészt már előre tudja, minő reflektív elemet akar képviselni a munkájával, még mielőtt annak hangulatelemeivel tisztába jött volna. Mert az esztétizálás, a kritika, a pénzuralom túlhajtása megszüntette a nyugodt magabaszállást, a művész már előre biztosítani akarja magát, hogy valami előkelő és jól záródó skatulyához jusson a fergetegben. Nevetséges volna, ha a könyvkorszak erjedő idejének nagy értékeit le akarnók tagadni, hiszen ezekből szűrődik le jövőnk intelligenciájának minden adaléka; de bűnös eljárás lenne, ha elhallgatnák, hogy az összekavart világ bennünk is csak zavart, kint és kilátásnélküliséget szült, hogy a háború a történelem egyik legösszebogozottabb gordiusi csomóját szelte szót. A kritika a maga hatáskörén túlnőtt ellenőrzésével készítette a kor mestereit az alkotás művésziellen tudatosságába, mondta tollba Strauss pszichométerrel előre kiszámított slágereit, az elskatulyázott hangulathatásokat, Debussynek a nációnál is propaganda szorítóvasában rekedt egyoldalúságát és végül magát a tudatosság ellen való kiszámított reakciót is, mely Schönbergben csúcsosodott ki. Mert a világ elől való menekülésnek irreális tapogatózásai, az impresszionizmus önfeledtsége s a Schönberg-féle expresszionizim is metafizikája, mind igen józan és üzletileg is helyesen megfogalmazott program alapján működő irányok. A kedély egész területét megmérgezte a helytelenül értelmezett logikai ellenőrzés, az irodalom elefantiázisa. Még a rejtett érzések és szükségyszerű menekülés beteg világát is komolytalanná, komédiává öltöztette az állandó és szemérmetlen analízis tolakodása. Ez az a mozzanat, mely az üzlet túlhatalmát, a kritika börzespekulációit és a modernséggel való szégyenteljes házalást, az egész litterarikus művész-smaroccerséget leginkább hízlalta. Odáig jutottunk, hogy az ultramodernség zagyvasága magában véve már bizonyos fokig biztosította a sikert a túlbujánzott és irodalmilag megrendszabályozott *snoobság* területein.

Ezen összekuszált mindent-megítélés persze önmagát emésztette fel s mint ahogy minden téren, úgy a művészetben is a kicsinyességek, apró klikkek sugdosó világát éltük a háború előtt. Csak egy valami volt nagy és igazán átfogó: az üzlet a maga egyhangú, de mindent túlkiáltó száraz krakogásával, az üzlet a maga hatalmas szürke szárnyainak egyenletes csapkodásával. Minthogy a polgári publikum sülyedő kora megszűnt elmélyedni, végső pangás állt elő a komolyan törekvő, de divatot nem csináló kompozíciók érvényesülésében és a kettészakadt pályák, nyomorgó tehetségek szomorú képe nemcsak a nagymérvű tolongás és a svindli konkurenciája miatt szélesedik ki, hanem amiatt is, mert az érdeklődés teljesen az üzlet kezében kamatozó divatra összpontosul. Nem úgy, mint a kort megelőző időkben Wagner, Liszt és Brahms egyeduralma idején Németország-bán, nem a heroikusan nagy vagy mélységes zene tartja megszállva a magaslatokat, melyek árnyékában a kisebb hegyek sötétek maradnak, hanem átveszi a vezetést a *sima*

koncertzene, mely nem ad gondolkozni valót, melyet a propaganda már előre hivatalosnak megemésztett s melyre a snob mérget vesz. A sima, a „jól menő” modern kóta- és hangversenyipar, ez a jogtalanul minden területet abszorbeáló divatgép, uralkodott Strauss és Debussy aranykorában. Minthogy az ítélet megszűnt, a sajtó és öszeköttetések súlya végzetessé lett, a közvélemény részben megszűnt, részben az érdekcsoportok medvétáncát járta: végleg kidühöngte magát a stereotip programmok slendriánja, a majomszerű és jogtalan karmestervirtuozitás szenzációja és mindaz a köznapi gyalázat, mi a polgárság életének kedvezett, a művészetet pedig porig aláztta.

Hogy annakidején annyira lelkesedtünk az ultramodern éra sok munkájáért, hogy szívünk egész melegségével felkaroltuk az újat hozó, előretörtető irányt, hogy elnéztük félszegségeit, hogy minden jelentkezését a legkisebb új szépségnek tomboló gyönyörűséggel fogadtuk, az csak természetes! Hiszen nem annyira az egyes művek művészi eredménye keltette bennünk a tüzes lelkesedést, mert tökéletes munka vajmi kevés akad az elmúlt érában, hanem az a tagadhatatlan valami, ami a jövőben talán még meg is sokszorozza majd e munkák értékeit: hogy az erjedés korának mesterei a maguk destruktív irányában is végeredményben az új kort készítették elő, a jövő korok csiráit ültették el. Nem a Strauss-féle Kapellmeister-dalokról van szó, hanem arról a rengeteg és borzalmas küzdelemben kiizzadott új hangulatkezdeményezésről, mi a szerencsétlen, átvezető kor mestereiben életre kelt. Nemcsak a politikában és közérkölcsiségben, a művészetben is átmenet a háborút megelőző két évtized, átmenet az elkopott romantikából a mi jövőnkbe, az új művészetbe. Rettenetes harcot kellett a közvetítő mestereknek a művészet anyaga és szelleme terén folytatniok s ahhoz, hogy a megsejtett újat előkészíthessék, fel kellett forgatniok, fonákká tenniök a régit. Hatalmas erőiket felemésztette a megunt romantika megdöntésének munkája; mert mikor ők kibővíteni, gazdagítani vélték a Wagnerben, Wolfban, Brücknerben már csúcspontos romantikát, akkor már csak aláaknázni tudták azt. S e kibővítés, illetve lerombolás idején ugyanazok voltak ők a zenében, mint a jövő eszméinek még sántító, de lelkes hirdetői minden más terén a szellemnek, az új anyag belekapcsolói a régibe, jövőndő lehetőségek első megpendítői. Csak innen nézve látható meg komoly nagyságuk és szereplésüknek tragikus oldala. Amit ők hebegve, esetlegesen, csak sejtetve hoztak, annak erőteljes, hatalmas kimondása lesz a zene legközelebbi jövője. A művész végre is kivágyott a maga korából, jövőt igyekezett álmodni és álma gyakran nagyszerű távlatokat nyitott meg. Az a számtalan aprólékos, különös és spontán hatás, az a sok furcsa, érdekes és groteszk fordulat, szín, mind a jövőndőnek roppantul kiszélesített és egyúttal újfajta szubjektivizmusába vezet, mely összefügg a jogok kiterjesztésével és az egyéni munka kellő értékelésével. Ahogy nem bírja már ki a polgári kor az igazságot, a nagy eszmék súlyát, mert elkorhadt, épp úgy nem tudta megemészteni az ultramodern mesterek munkáiban lüktető új hangot, az új szubjektivizmus nagy problémáinak felszínre vetett anyagát. Ha nem is e mesterek lesznek a jövőndő fejlődés oszlopoi, de igazán megérteni csak

most fogják majd őket, mikor új nagyságok világos munkái megértetik majd, mennyit köszönhet az újonnan épült világ lelki élete az elpusztult korszak utolsó és abból kivágyó képviselőinek.

S Önök most az kérdezik, miért kellett a művészetnek is veleszületnie az elavult rendszerrel; nem. a művészet-e éppen, mi beteg koroknak is vigaszt és nagyságot ad, nem volt-e Mozart és Beethoven kora is átmenet a régi arisztokratikus rendből a polgárságéba, nem volt-e a lezüllött főúri osztály uralmának végső kora legalább is oly rothadt, mint az 1900 körül lezajlott évek — s lám, éppen akkor lépett fel az a nagy művészet, egyidejűleg a költészet remek koszorújával? Íme, tisztelt hallgatóim, e kérdés maga a polgári kor művész-problémájának megoldása; amily kevéssé él még a mozgalmak központjában az egykori művész, nem lévén tagja a vezető-rétegnek, nem lévén közvetlen részese a kor gondjainak, épp annyira magán hordja az idők minden súlyát a jelenkor művésze, mert teljesen részese a mozgalmak hangulatának, azokkal emelkedik és süllyed az élete. Beethoven művészete még sokkal formászerűbb, klasszikusabb, játékosabb s midőn a kialakuló új korszellemet tükrözi, még mindig azon az elvonatkoztatott ideális magaslaton teszi ezt, mint az arisztokrácia mestere szokta. A mi művészetünk a kor teljes vérkeringésében él, annak hullámzásaiban vetődik majd zavaros áramlatokba, majd napsütötte partokra, a művész keze a mi kezünkbe kapcsolódik, együtt járja velünk a problémák, a továbbmenés, a nagy szociális fordulatok útját. Az a mester, aki a most készülő jövődönék fogja megnyugtatóan nagy zene-művészetét megalkotni, már csak teljesen megváltozott, ismét reményteljes, tiszta és világos erkölcsi rendű korban léphet fel, melyben a lélekzet felszabadult és az új tömegek ismét megváltó erőt látnak a művészetben.

A polgárság jelszó-politikájának és az oktan nemzeti gyűlölködésnek is kiélezett kora volt a háborút közvetlenül megelőző időszak. Nevetségesen felfújtt és üres bombasztokká lettek azok a nemzeti hagyományok, melyeket immár nem képviselhetett jogosan az egykori hatalmas erkölcsi erejét elvesztett vezető társadalom és e részben annál zavartabb lett a kor, mint-hogy a kellően ki nem alakult szelleméletű alsóbb rétegek a maguk egészséges nemzeti érzése folytán részben a polgári, elnyomottságuk elkeseredése folytán pedig részben a szocialisztikus mozgalmaknak voltak dobált és önállóan áldozatai. Élnek még a németység régi zenehagyományai, de a zavart és fejletlen időkben szinte torzképet mutatnak, tótágast állnak. Bach ősgermán orgonaművészete mellett minő hitetlen, elvetemült és megcsukló járású utód a Regeré. S ki tudja a nagyot akaró, de félrecsúszott gondolkozók iránt érzett részvét nélkül Mahler göliát-műveit meghallgatni, melyekben az osztrák nacionalis íz keserűen erőltetette, fájdalmasan groteszkké lett és elvesztette mindazt a meggyőző friseségét, mit még a mintaképben: az utolsó nagy osztrákban, Brucknerben némileg megőrzött. Strauss melódiai régi férfikarhangulatokat nyújtanak ki konvencionálisán üres rétestésztává, a Reger-iskola tagjai vezérük-

kel együtt szinte démonikusan kicsúfolni látszanak minden hagyományt és a régi idealizmus utolsó tiszta alakja: Pfitzner, a késő romantikus, a maga múltba visszavágyó, helyét nem találó etikus Don Quixote alakjával egy kis lelkes baptistaköztség élén folytatja szélmalomharcát. A német romantika nagy ideáljai már meghozták volt igazi gyümölcsüket, az erjedés idején már minden házban más az ideál, más a vallás és a klikkek apró zászlói összetörnek az átmenő idők viharában. Még impozáns a Liszt-Wagner-kör tehetősége a maga Strauss-díszünnepélyeiben, még készít a professzor-társadalom nagy illuminációkat Reger tiszteletére, de a meggyőződés már nem az egykori, a lelkeség pedig helyt ad a nacionális büszkeséjre célzatosságának, mely a tüntetés céljaira fel kell hogy használjon minden alkalmat.

A francia polgártömeg, mely a nagy Cesar Franck idején nem öerte, hanem Meyerbeerért, Gounodért és Massenetéi lelkesedett, ma Paris megéneklőjének, Charpentiernek Louise-át emeli az égbe, másrészt pedig továbbra is csak a Grand Opera zeneietlen hagyományai állnak muzsikális élete központjában. Még egyéb országok intim köreinél is szűkebb az a társaság, mely kamarazenéért lelkesedik, a fiatalabb nemzedék impresszionizmusa pedig csakis a legdisztिंगváltabb körökben érvényesült. A nacionális francia zene Franckból kiinduló fellendülése részben a németesebb D'Indy-ben, részben a Rameau és Couperin hagyományait felújító Debussyben, újabban pedig a D'Indy és Debussyt összefoglaló Ravelben kulminál s az egész csoport érvényesülése részben illatos budoárok, részben pedig: kisebb-nagyobb újság-lármát ütő kis számú intellektuelek magánügye, olyasfélékép, mint nálunk a Kodály- és Bartók-kérdés. Nemcsak az teszi fölötte érdekessé az újfrancia zenemozgalmat, hogy a zseniális orosz dilettáns: Mussorgski álmait: váltja valóra és a francia érzésvilág *l'art pour l'art*, szinte dekoratív zenélés módjába exotikus elemeket olvaszt nagy számmal, hanem elsősorban az, hogy bennük a francia művészet az erjedés korában Európa vezető, legeredetibb, legtalálékonyabb zenéjét produkálta, és pedig oly téren, melyen a főleg operairó franciák soha megközelítőleg: hasonló gazdagságú és eredetiségű irodalmat nem termeltek: a szimfonikus- és kamarazene terén. Franck döntő megjelenése még nem elég e nagyszabású jelenség megmagyarázására; olyan erők támadtak itt életre, melyek vagy e nagy nemzetnek a hegemoniáért való utolsó kétségbeesett erőmegfeszítéseivel vannak összefüggésben, vagy pedig még lekött, de fejlődésképes alsóbb nemzeti erők jövő virágzásának előjelei. Hogy részben túlzóan nemzeti szeparációjuk a végső fokra felbővített *revanche*-nak egyik kísérő jelensége, az bizonyos. Az újfrancia nacionális irány, a maga legértékesebb részével, az impresszionizmussal, már csak azért is legjelentékenyebb zenéje a kérdéses kornak, mert legjellemzőbben tükrözi annak tudakosságát (D'Indy és iskolája), intellektuális túlzásait és irreális fényekbe burkolódzó idegéletét (Debussy. Ravel és társaik). A leromlott világ kénkő-szagában a szellemes világfiaké a vezető szó, a németek erőlködő hebegése mellett szinte lelkeségre ösztönöz a magától értetődő sima *raffinement* és — ismételjük — bámulatot kelt a nagyszabású új hangulat-

ország. Nem csodálható, ha minden valamire való fiatal szerző az elmúlt években leginkább a franciákhoz járt iskolába. Ha lesz folytatása e boszorkányos irodalomnak, a most csaknem elvérzett nemzet új népfelődése csak úgy járulhat nagyszabású új európai litteratúra kialakításához, ha testet, gerincet ad a francia szimfonikusok zenéjének; mert az újfrancia impreszszionizmus legeredetibb, legértékesebb alkotásai valódi kísér-tetei az erjedés korának: nincs testük és vázuk, csupán színeik vannak.

Már azok a részben dilettáns-fajta nyárspolgárok is, kik Oroszországban a szövetséges franciák és a szomszédos német-ség zenéjét próbálták úgy-ahogy nemzeti ízzel átültetni (Cui, Glazounow stb), mint pedig a lelkes és nagy tudású stilszták, élükön Rimsky-Korsakowval, nagyban érzetik, hogy keleten hatalmas őserők lappanganak, melyeknek legfeljebb csak elő-jele, de nem kifejezője volt Tsaikowsky. Franciaországhoz hasonlóan itt is páratlan lendülettel fogtak hozzá a nemzeti zenélés kialakításához és egy nagy jövőjű nemzet minden friss reménysége él Borodin, Tserepnin és a többiek muzsikájában. Nemcsak az orosz regény és a forradalmak kábító nagysága jelzi Európa jövőjének az országból kisugárzó hatalmas er-kölcsei erejét, hanem forrongó zenéjüknek még nyers, de vég-telenül gazdag új ösztönélete is, mely többek közt Mussorgskit teremtette. Skrjabin zavaros, de mélységekbe merülő álmai, Strawhisky új utakat jelző, naturalisztikus zenekara még min-dig teljesen a Nyugat közvetlen hatásában élnek, még nem a teljesen maga lábára állt ország művészetét adják. De azok az új világok, melyeknek körvonalai e mesterek horoszkópjában láthatók lettek, már a jövő nagy s talán vezető Oroszország szellemének termékeny birodalmi. Magyarország is versenyre kelhetne újabban az orosz muzsikával, ha olyan önzetlen és hazafias kótakiadoja és propagator a támadna, mint az újorosz zenének támadt *Belajeiv*-ben. Minálunk a pénz kishitúsége és a közélet nemtörődömsége folytán hatalmas, világmozgató erők panganak kellő visszhang nélkül. A magyar zene vezető elméi: Kodály és Bartók az oroszokhoz hasonlóan megteremtették az önállósuló nemzeti művészet új kilátásokat nyitó hangulat-világát, szintén népdalgyűjtéssel szoros kapcsolatban; szintén magukba olvasztván a franciák és részben a németek jövőbe irányuló kezdeményezéseit. A háborút megelőző műveik részben még — az oroszokhoz hasonlóan — világos jeleit mutatják a kor kereső kapkodásának, de Európa egész egykorú produk-ciójában nem található még egy olyan sziget, mely az újmagyar produkcióhoz hasonló elevenséggel, hatalmas összefoglaló erő-vel és a jövőre irányuló reményteljes, egészséges kezdeménye-zéssel örvendeztetne meg. A magyar alsóbb nép, a parasztság eddig csak futólag észrevett dalába történt igazi elmélyedés nem csak a spontán és új hangulatokat indította útnak, de egyúttal azt is megmutatta, hogy a lezajlott korból mily úton léphet ki Európa az egészség, megújulás, fejlődés zöldelő me-zőire. Bár a franciák, a németek és a jelenleg nem jelentékeny zenéjű egyéb nemzetek is bizonyára a valódi népművészet ter-mékenyítő talajára fognak állni és a jövő népfelődés még be nem láthatóan gazdag nemzeti színpompát fog náluk is

kivirágoztatni: de mintha a kevésbé fejlett, kevésbé észrevett és kiaknázott keleteurópai népekben élne az az etikai erő, mely a művészet jövő fejlődésének is mozgatni fogja kerekét.

Hogy a francia nemzet valóban túl van-e már delelőjén, hogy erő kifejtésének legkedvezőbb kora a XIV. Lajos idejébeli arisztokratikus éra volt-e vagy pedig még csak a jövő fogja megmutatni, minő páratlan értékek lakoznak a nagytőke gyalázatától megszabadított nemzetben: ki tudhatja!? Remélhető, hogy a néperők akcióba lépése a németeknél is ki fogja alakítani a tömegek hitének s törekvéseinek új alakját, a mindenféle salaktól végkép megtisztított igazi germánságot. A háború megmutatta, milyen az, mikor a polgári társadalom erkölcsi világa minden végső következményével, mezítelenül kidühöngi magát; az új korszak csak új alapokkal konszolidálódhatók s ahhoz, hogy igazi nagyszabású művészete lehessen, elsősorban az új alapokban való szilárd bizalomra, további javíthatás reményére van szükség. S minthogy a fejlődés legsokatmondóbb útjelzőit keleten láttuk feltűnni az erjedés korának próbálkozásai közt, bizonyára nem alaptalan a hit, hogy az új Európa átalakuló erkölcsének alapszíneit is a kelet fogja kilövellni: elsősorban az orosz és a magyar nép elkophatatlan ősi idealizmusa.

Bizonyos tehát, hogy a háború utáni idők művészete a polgári romantikát végkép eltemeti és hogy a vezetőhelyre új tömegművészet áll. Lehetséges, hogy a valamikori jövőendő szemében Európa művészetének hanyatlása, „nagy” művészetének végső felbomlása a tömegek korával kezdődött, hogy a klasszicizmus, vagyis az arisztokrata korok csődje egyúttal az európai népek elvirágzásának időszakát is megnyitotta. A romantika sok tekintetben megerősíti ezt a gondolatot. De mit bánják a múltat és a klasszicizmus nagyságához fűzött reflexiókat a jelen lavínái?! Ahogy a polgárság kora előhívta a maga romantikájának tökéletes alakítóit, úgy a megnagyobbodó tömegek művészetének is megjelennek majd a klasszikusai, tökéletes képviselői. Hogy pedig korunk sülyedés-e az elmúlt időkkel szemben, azt a szempont döntheti csak el, melynek alapján a kérdést beállítjuk. Ha a polgári kor művészietlensége továbbra is fennmarad, úgy vége a művészet nagyságának, az európai tömegélvezet pedig lefelé haladó kultúrának lesz elszomorító kísérőjelensége. De ha tiszta, méltó helyet adnak a művészi munkának, ha a tömegszeszély esetlegességeiből kiemelik és az állam jól felhasznált erőfeleslegei révén maga a köz gondoskodik busás ellátásáról s így gazdag virágzásának biztosításáról, ha kiragadják a kapitalizmus börtönéből, ha szabaddá teszik a művészt, ha elismerik végre, hogy proféciájával, lelkesítésével és idealizmusával ő a társadalmak igazi vezére, mert nem a háztartást, hanem a lelkeket irányítja, mert nem praktikus korlátokat, hanem hitet ad az emberiségnek: akkor örvendetes jövője van kultúránknak, akkor volt miért feláldoznia magát annyi jövőbe reménykedő álmodónak. *Ilyen* tömegművészetben belül aztán az igazibb szubjektivizmus is átvehetne hatalmasan kibővült szerepét a romantika korlátolt számú egyéntípusaitól. A múlt század esetleges és vak szerencsére, összeköttetésekre alapított, szűken körvonalazott művészi életében

csak egyes, *nagy* összefogású és titáni küzdelemben működött mesterek mászhattak fel a pénz divatjainak hátára; az igazi tömegérvényesülés magát az egyént is fel fogja szabadítani eddigi sablonláncáiból, utat nyitva az igazán egyéninek, a színek, lehetőségek végtelen változatának. Ha van még jövője Európa népének, akkor ez egyúttal azt is jelenti, hogy az egyéneinek tehetségében szunnyadó, még felhasználatlan álomvilág is gazdag kitörésre vár. Az általános higiénia és az új erkölcsök életbelépésével megszűnik az összezsúfol tan szorongó, kifáradt agyú publikum hangversenyipara is, a zenehallgatás igazi gondolatátvitellé, zavartalan szociális léttényezővé lesz a házasságközvetítés, impresszáriósvindli és üres szenzációkeresés kiöltözött divatja helyett. A méltó helyére jutott zenekari muzsikus nem a t. c. közönség proletármulattatója többé, hanem egyenrangú társa a hallgatónak, kinek ereje és ideje van mélyen belemerülni feladatába. És a karmester nem szenzációs programok öszekotyvasztója, hanem a művészet vezérlő apostola, kinek nemcsak, pályája, hanem feladata is művészi. Hogy a nemzeti gyűlölködésnek helyes versengésbe való szorítása és művészi kamatoztatása új méretű nemzetköziségnél: is megnyitja kapuját, az kétségtelen. S így a polgárság háború előtti korát és annak sok értékes kiindulást már megnyitó zene-művészetét még oly fejlődés válthatja fel, melynek örömtelje-, reménységében enyhíthetjük a közelmúlt nagy kiábrándulásait és a jelen ordító fájalmát.

SZEMLÉK ÉS JEGYZETEK

Benedek Marcell: Emberek a háborúban.

Két antimilitarista könyv került egyszerre a kezembe. Az egyiket világhír, Goncourt-díj és százötvenezer példány előzte meg, fordításban nálunk is sokan olvassák már: Henri Barbusse regénye, *Le Feu*. A másíknak szerzője egy szűkközönségű, magyar származású író, Latzkó Andor. A könyv német nyelven, Svájcban jelent meg, címe: *Menschen im Krieg*. Eddig nem halottam róla.

Irodalmi szemlében nem volna lovagias dolog együtt emlékezni meg a két könyvről. Az irodalmi érték itt a Goncourt-díj és a százötvenezer példány oldalán van és Barbusse mellett Latzkó csak az érdeemes, disztingvált dilettáns hatását teszi. De vannak szempontok, amikből itt — a *Huszádik Század*-ban — lehet egyszerre foglalkozni kettejükkel.

Mind a két könyv megjelenése azt a nagy változást érzékelteti, amin nem az írók, de a közönség lelke keresztülment a háború folyamán. A közönség megengedi, hogy megmutassák neki a háború *másik oldalát!* Azt hiszem, a hiba nem az írók részén volt, ha a háború első-második esztendejében csak a frázisos, kürtszavas, dicsőséges oldalakat mutathatták meg. A cenzúrát és a felsőbb helyekről jövő irányítást nem is említve: maga a közönség azt akarta kapni, amivel a haditudósítók szorgalmasan kiszolgálták. Hogy ez a megrendelt, s a *mások* halálát „római nyugalommal elviselő” irodalom nem fakadt sehoh az írók lelkéből, annak fényes bizonyítéka az a százszor csodálkozva emlegetett igazság, hogy ez az óriási világesemény nem tudta sehoh megszülni a maga íróját, költőjét — egyetlen egy *chef d'oeuvre*-t sem hozott létre. Amíg a háborúról *másként* nem lehetett beszélni, addig az igazi író hallgatott, vagy — másról beszélt.

A *chef d'oeuvre* pedig rögtön megszületett, amint azt a bizonyos másik oldalt nem haditudósítói távolságból, de halálos, véres közelségből látta egy igazi író és egy igazi férfi: Henri Barbusse. És mellette, utána jönnek most már szaporán a kisebbek, gyöngébbek, mint ahogy rendszeren történni szokott. Mind-egy, sőt: jó, hogy jönnek. Akad munkájuk elég. De a főmű megvan.

Barbusse könyve azért nagy szociális cselekedet, mert igazi író és igazi férfi írta. Nem ok nélkül hangsúlyozom a *férfi* szót, a férfiaság legromantikusabb értelmében. Enélkül nem volna meg a könyvnek — minden irodalmi értéke mellett sem — az a bizonyító ereje, ami így kiárad belőle. Ezt alább részletesebben is kifejtem.

Érthetetlen volna, hogy Franciaországban a háború alatt ki lehetett adni, százezerszámra terjeszteni és díjjal koszorúzni

egy abszolút internacionalista, a nacionalizmus minden csökevényétől ment, mindenáron-békés tendenciájú, a háború abbahagyására lázító könyvet. Barbusse műve nem is ilyen. Támadja a nacionalistákat, de meg van győződve arról, hogy a háborúban francia részen van az igazság s az emberiség haladásának ügye egyet jelent a francia ügyvel. A könyvet bevezető „vízió” német és osztrák szereplői tulajdon hazájuk vereségét kívánják. Valamennyi francia katona epedve várja ugyan a háború végét, de természetesnek találja, hogy most még szó sem lehet erről: „*puisque'ils sont là*”. Az ellenség a haza területén van. Hébe-hóba talán vannak kételyei, hogy lehet-e egyik oldalon az abszolút igazság. Megrázó jelenet, mikor a repülő szinte örülten emlékszik vissza a két ellenséges tábor magasból szemlélt miséjére. Egyszerre kiáltották: *Gott ist mit uns! Bleu est avec nous!* És gondol arra is, hogy ez a háború a francia forradalom folytatása: a népek harca ama kevesek ellen, akiknek hatalmuk van egymásra uszítani őket. Katonaalakjai, a maguk primitív egyszerűségében, rájönnek arra, hogy a német is csak olyan ember, mint ők. Az sem szívesen megy rohamra. De mindezek ellenére: a könyv nem lázít a mostani háborúval minden lehető háború ellen. Minden erőszak nélkül le lehet vezetni belőle az entente legnépszerűbb jelszavát.

Hogyan tud mármost a hazafias Barbusse oly elementáris erővel nekitámadni a háborúnak?

Visszatérek két első szavamhoz. Úgy, hogy író, aki Zolán túltevő naturalizmussal és művészettel tudja elmondani, amit átélt — és férfi, aki az *átélt* borzalmak tetőpontján sem vesztette el a lelke egyensúlyát. Ritkán zökken ki személyes élményei elmondása közben az epikus személytelenségéből. Alig lírizál, keveset szónokol s ami fő: nincsenek idegei. Elbíra és még hozzá ki is tudja fejezni mindazt, aminek csak látása is akárhányunkat idegbajossá, örültté tenne. Ezért tudja beleélni magát az *átlag-poilu* leikébe és ezért tudja megalkotni *a modern katona epepeáját*.

Mert ezt nem szabad felednünk, különben nem érthetjük meg a sikerét: ez az antimilitarista könyv a modern katona epepeája. A haditudósításokból ismert erények eleven embe-
reken bemutatva. Általánosságban mondja Barbusse, hogy a háború feltámasztja az őszönöket — de gondosan elkerüli, hogy akárcsak egyetlen egy alakot is ellenszenvesnek, önzőnek, kíméletlennek mutasson be. Az emberek eltompulnak, de — „*par intermittences, des cris d'humanité, des frissons profonds, sortent du noir et du silence de leurs grandes âmes humaines.*” Durván beszélnek, — Barbusse bizonyos büszkeséggel hangsúlyozza (*Les Gros Mots* c. fejezetében), hogy híven adja vissza beszédjüket, — de a könyvben egymást követik a meghatóan gyöngéd és finom lélekre valló esetek. Valóságos gyöngyszem, nyers előadásával és belső szépségével, Eudore története, aki egyetlen éjszakán lehetne együtt a feleségével s akkor néhány ismeretlen, ázott katonát fogad be egyszobás házába...

Ezek az emberek nem hisznek frázisokban és még kevésbbé mondanak frázisokat. Nem emlegetik a hazát, legfeljebb tulajdon elpusztított otthonuk romjain állnak meg fájó szívvel — és azzal az elszántsággal, hogy újra kezdenek majd mindent.

Boldogok, ha egyszer kimenekültek a halál torkából és elhessegetik azt a gondolatot, hogy mi lesz a legközelebbi alkalommal. Nem „hősök”, nem közömbös nekik az élet, csak nem hiszik, hogy el fognak pusztulni. Nem bánják, ha egy *bonne blessure* kiszabadítja őket egy időre a borzalmak közül. De a kötelességet természetes nyugalommal teljesítik. Hogy a front mögött sokan bujkálnak, az csak akkor bántja őket, ha saját szemükkel látják, sebesülten vagy szabadságon. Nem büszkék arra, amit tesznek. Félősek, zavarban vannak a tiszta frontmögiekkel szemben, akik elmagyarázzák nekik, hogy amit ők odahaza tesznek, semmivel sem alábbvaló az elsővonalbeliek munkájánál. Nem is tartják magukat katonáknak... katonák a gyarmatiak, akikkel nehéz a rohamban lépést tartani, nem adnak kegyelmet (a regény magyar fordítása szerint nem szeretik a — szállást) — igen, ezek az igazi katonák... mi, mi emberek vagyunk!

Ilyen a katona — a francia katona — Barbusse szerint. *Ember*, primitív, jó, nem sokat okoskodó, kötelességét teljesítő, fáradt, szenvedő ember, aki nem haragszik senkire.

Annyira a primitív embernek, a közkatonának eposéja ez a regény, hogy egyetlen altisztszereplője, Bertrand, a maga szép, nyugodt modorával, buzgótságával már elveszti emberi kontúrjait, idealizált epikus alakká válik.

Ezeknek az embereknek a szenvedéseit mutatja meg most már a naturalista író s az edzett férfi. Rettentő sebeket, emberi formájukból kiforgatott, nyugalomban megháborgatott halottakat, bombázott segélyhelyet, sárba-vízbefulladó csapatokat, — éppen úgy, mint a mindennapos apró és nagy bajokat, a tetveket, a piszkot, a latrinákon való átgyaloglást, a hullaszagot. Es mindezt szónoklás, pátosz, hangsúly nélkül. *Ez* a háború, amit ti ott hátul trombitaharsogás, dicsőséges roham, kegyelemért könyörgő *boche* alakjában képzeltek el; amit nemzeti dicsőségnek tartotok, amihez Isten segítségét kéritek, amire az iskolában nevelitek a gyerekeket... s amire még az agyongyötört katona is tanítja néha a magáét, nem tudván felül-emelkedni azon, hogy: „*Guillaume, c'est une bête puante d'avoir voulu la guerre. Mais Napoleon, ça, c'est un grand homme.*”

Csak így, e sokszor érzéketlennek látszó objektív leírással lehet a háború intézménye ellen izgatni. Barbusse felmagasztalja a francia katonát — egészen más eszközökkel, mint a haditudósítók és hazafias történetírók, de felmagasztalja — és csak azt nem tűri, hogy a katona felmagasztalása örvén be lehessen csúsztatni a köztudatba a háború dicséretét. Megmutatja, hogy ami a katonában nagy, az emberi érték, melyből vétek katonai erényeket faragni. Becsületes hóhérok vagyunk, ezért ugyan ne dicsérjenek bennünket — mondhatja egyik alakjával. De hogy erre a hóhérmunkára szükség volt az adott viszonyok közt — s hogy ezt valakinek becsületesen el kellett végeznie, éppen az emberiség haladásáért és felszabadulásáért — abban nem kételkedik Barbusse. Vállalja, többi névtelen társával együtt és nem siránkozik rajta. Ezért van bizonyító ereje, háborúoló hatása a könyvének. A legelvakultabb nacionalista, militarista sem mondhatja róla, hogy egy gyöngé, túlkulturált ember feliskoltása a borzalmak láttán — szóval olyasmi, amin túl kell

és túl lehet tenni magunkat. Nem. Barbusse józan maradt az idegrázó borzalmak közepette és azért kell meghallgatni, mert nem sikoltoz, csak halkán, színezés nélkül, szinte nyugodtan beszél. A modern katona epopeája így lesz az antimilitarista irodalom főműve.

* * *

Barbusse művében hangsúlyoztam a csökevény-nacionalizmust és a romantikus értelemben vett férfiasságot. És sajátos, de — e pillanatban, és nekem, legalább úgy látszik: e két elem nélkül nem lehet meggyőző antimilitarista könyvet írni. A bizonyítás könnyebb volna, ha irodalmilag egyenlő értékű műveket hasonlíthatnák össze ebből a szempontból. Latzkó Andor könyve természetesen azért sem érheti el a *Le Feu* hatását, mert irodalmilag gyöngébb. De fenntartom, hogy azért sem, mert a nacionalizmusnak ma még általános emberi csirái is hiányoznak belőle s mert háborús leírásai mind ideges fel-sikoltások. Novellahősei csupa emberroncok. Ha kultúremberek (s a legtöbb az), akkor válogatottan olyanok, akiknek idegei nem bírhatják el a háborút. Vagyunk, akik rokonszenvezünk velük és érezzük, hogy minket hasonlóképpen betegekké tett volna a borzalmak látása, a gyilkolás és főként a halálhozó parancsok kiadása, De harctérről hazakerült kultúremler- ismerőseink legnagyobb százaléka, ha megviselten is, mégis csak átélte és úgy-ahogy megszokta ezeket a dolgokat. Ki tudja, talán megszoknék mi is. És a milliók mindenestre megszokták; az idegbajok jelentős részét közelben lecsapó gránátok okozták ... Szelíd, jólelkű fiúk láttak, szagoltak hullahegyeket, Őltek embert közvetlen közelből és aránylag nyugodtan tudnak beszélni az élményeiről... Latzkó zeneszerzője, aki megundorodik a feleségétől és minden asszonytól, mert a háború elején „fessek voltak” és elengedték a férfiakat, ahelyett, hogy a katonavonatok elé vetették volna magukat, egyszerre, mindenütt a világon: egy érdekes, talán nem egyedülálló érzésnek a kifejezője, de mégsem típus. Ő betegnek rajzolja és hogy ez az érzés annyira erőt vehessen rajta, eleve betegnek kellett lennie. A *Feuertaufe* századosának gyötrelmei, aki tűzbe kénytelen vinni az embereit, általánosabbak, érthetőbbek. Érthető a *Heldentod* hősenek őrjöngése is, aki a frázis-hősiességen dühöng. De mind, mind betegségig, idegbajig, örülségig fokozott, tehát nem tipikus rajzok ezek. Legközelebb jár a típushoz a *Heimkehr* magyar legénye, aki elrútulva kerül haza a háborúból és mikor a babája nem kér belőle, akkor ébred fel benne az eddig alvó szociális öntudat, kijátszott voltának érzése a hadiszállító, felmentett földesúrral, volt gazdájával szemben.

A borzalmaknak nagy szerepe van Latzkó könyvében. Szinte betegesen halmozza őket. Szörnyű seb, kifordult belek, összefoltozott arc, gramfonlemez a fej helyén, *quantum satis*. A katona nyugalmanak, megadásának, az ösztönember vakmerőségének, a Barbusse-hősök egyszerű és póztalan nagyságának semmi nyoma. Végesvéig nem azt bizonyítják ezek a leírások, amit tudunk ugyan, de nem árt százszor is elképzelteni velünk: hogy milyen borzalmas a háború — hanem, ha szabad magamat ily triviálisan kifejeznem, csak azt, hogy Latzkó Andornak „idegeire ment”.

Ezzel egyenlően nagy bajnak tartom a nacionalizmus *abszolút* hiányát. Félek, hogy itt a szubjektívség hibájába esem. Az ember inkább ismeri azt az utat, amit megtett, mint azt, ami előtte áll, különösen, ha meg akar telepedni ott, ahol van. Jobban megértem a jóhiszemű, naív nacionalistákat, mint azokat, akikből már teljesen ki van irtva ez az érzés. Különben egy szocialista tekintély, Jaurès felejthetetlen szavára hivatkozom: kevés internacionalizmus eltávolít a nacionalizmustól, *sok* visszavezet hozzá. Ezt csak úgy érthetem, hogy egy magasabb, tisztább nacionalizmushoz vezet vissza. Nos, Latzkó Andor egy kevés internacionalizmus teljesen elszakította nemcsak a maga hazájától, de minden „hazától” — anélkül, hogy a könyvéből egy jaurèsi értelemben vett magasabb internacionalizmus lehetne áradna felénk. Vagy lehet, hogy ez a lelkében megvan és csak írói gyöngesége nem tudja kifejezésre juttatni. Annyi tény, hogy ami a gúnyosan emlegetett Rákóczi-induló és hazafias frázisok mélyén mégis csak élő valóság, ami — joggal vagy jogtalanul, de milliókat mozgat meg, amit megérteni kötelessége az embert rajzoló írónak s az emberrel dolgozó politikusnak — azt Latzkó Andor nem érti, nem látja, az ránézve *nincs*. Nem felel meg arra a primitív kérdésre, hogy, ha már ama bizonyos körök egymásra uszították a szegény, elbolondított emberiséget s ha más mód nincs a határaink ellen hőmpölygő seregek megállítására, mint fegyverre kapni: mit csináljon az az ember, aki nem akarja felégettetni a házát, meggyaláztatni a leányát? Ha százszor testvért lát is az ellenségben — amíg a testvériség érzése innen is, túl is uralkodóvá nem lesz, a maga kis személyében nem tehet egyebet, mint amit Barbusse katonái tesznek. Barbusse Bertrandja is örütségnek tartja a háborút, de „többet tesz meg, mint ami a kötelessége”. Latzkó a kötelesség buzgó teljesítését könyve legellenszenvesebb alakjának, Weixler hadnagynak tulajdonságává teszi. A fővezér munkáját, szerepét valósággal gyerekes módon gúnyolja ki, még abba is erősen belekapaszkodva, hogy saját bőrét nem viszi vásárra.

Mindent összevéve: ha nekem, ideges és iskolázott embernek, Jaurès értelmében való nacionalistának idegen ez a könyv, képzeltető, hogy az általánosabban elterjedt, maradibb világfelfogás híveire mily kevés hatása s a militarizmus híveivel, a hagyományos frázisok harsogóival szemben mily kevés meggyőző ereje lehet. E negatív példa talán még erősebben megvilágítja azt az állítást, hogy Barbusse könyve — nagy művészi értéke mellett — éppen az általános emberi tulajdonságokban gyökeredző csökevény-nacionalizmusával és előadása férfiasságával teszi a lehető legnagyobb szolgálatot a jövő, a haladás, az örökbéke ügyének.

Kovács Jenő: A bankjegyek aranyfedezete.

I.

A valuta depreciaiója. — A deviza. — A jegybank devizapolitikája. — A fizetési mérleg. — Magyarország különös helyzete valutapolitikai szempontból.

Valutánk folytonos romlása, a korona árfolyamának folytonos csökkenése nemcsak a frank és font, hanem a márkával szemben is, nemcsak a pénzügyi körök figyelmét terelte a valutapolitikai kérdések felé, hanem a laikusok érdeklődése is fokozottabb mértékben fordult a valuta s az ezzel összefüggő problémák irányába.

Mik az okai a koronavaluta értékcsökkenésének? Mi módon lehetne az elértéktelenedés folyamatát megakadályozni? Ezek a főkérdések. De ezekkel szorosan összefügg a jegybankpolitika is, hiszen az Osztrák-Magyar Bank kötelességévé teszi a banktörvény: „... minden rendelkezésére álló eszközzel gondoskodni arról, hogy jegyeinek a külföldi váltó árfolyamában kifejezésre jutó értéke a koronaérték törvényes pénzlába paritásának megfelelően állandóan biztosítva maradjon”. És azt láttuk, hogy a béke éveiben a korona árfolyama mindig az érmeparitás nivóján állott, néhány ‰, a fizetési és kereskedelmi mérleg aktív vagy passzív egyenlegétől okozott eltéréssel. Békében a jegybank teljesítette a reábízott feladatot. Vajjon mi az oka, hogy a háborúban nem képes helyreállítani a korona „reputációját”? Hogy erre a kérdésre feleletet adhassunk, tudnunk kell, hogyan is alakul a valuta árfolyama? Milyen tényezők határozzák meg a valuta árát?

Az európai államok majdnem mindegyikében aranyvaluta van. A mi szempontunkból az a leglényegesebb, hogy az aranyvalutás országban mindenkinek joga van aranyat pénzzé veretni a meghatározott díjért. Szóval, akinek aranya van, annak tetszése szerint lehet koronája, márkája, frankja vagy font sterlingje. Ugyanazért az arany mennyiségért például Magyarországon 1639 koronát, Németországban 1392 márkát, Hollandiában 824 holland forintot, Franciaországban 1718¹/₂ frankot kaphatott.¹ A pénzverési törvények alapján mindig ugyanannyi márkát kapott ugyanolyan mennyiségű aranykoronáért. Ezt a viszonyt nevezzük érmeparitásnak. Minthogy azonban az arany küldése egyik országból a másikba nehézkes és költséges volt, az üzleti világ hamar megteremtette a devizát, a külföldi értékben arannyal fizetendő váltót. Devizával gyorsabban, olcsóbban és könnyebben lehet tartozást kiegyenlíteni, mint valóságos arannyal. A deviza éppen úgy kereskedelem tárgya, mint a búza vagy a gyapot, ára a kereslet és a kínálat mérve szerint ingadozik. Amikor tehát például Magyarországnak Németországgal szemben passzív a fizetési mérlege, azaz Magyarország tartozik Németországnak, nagy lesz a kereslet a márkára szóló devizák iránt: a márka árfolyama emelkedik. Ez az áringadozás megvolt békében is, de sokkal kisebb mértékben és a jegybank-

¹ A jegybankok beváltótételei szerint fél kg színaranyért.

nak éppen az volt a kötelessége, hogy ezt az ingadozást megszüntesse. A leghasználatosabb jegybankpolitikai eszközök egyike a devizapolitika volt: a bank vásárlónak lépett fel, ha nagy volt a kínálat és eladónak, ha sokan keresték a devizát. Így mesterségesen egyensúlyban tartotta a keresletet és kínálatot, miáltal a valuta értékállandóságát biztosította.

Míg az európai jegybankok készfizesési kötelezettségét a háború folyamán az illető államok fel nem függesztették, a külföldi adósnak még egy eszköz állott rendelkezésére, ha arannyal kellett fizetnie: a jegybank (az Osztrák-Magyar Bank kivételesen nem) köteles volt jegyeit kívánatra — esetleg némi korlátozással — arannyal beváltani. Így a deviza ára sohasem emelkedhetett magasabbra a készfizesítő országokban, mint az érmeparitás és aranyszállítási költségek összegére. A jegybanknak azonban érdeke volt, hogy aranyát lehetőleg megvédje, mert politikai okoktól eltekintve — a jegy kibocsátást a törvényhozások az aranykészlet nagyságához kötötték. Védekezett is az aranyelvonás ellen; így keletkezett a jegybankok nemesércpolitikája, a diszkont-, prémium- és devizapolitika s a többi apróbb, többé-kevésbé bevált módszer.²

A háborúban azonban megváltoztak a viszonyok. A jegybankok készfizesési kötelezettségét az állam megszüntette. Ezzel az egyetlen aranszerzési lehetőségtől is megfosztotta alattvalóit, mert Anglián kívül sehol sincsen és nem is volt jelentékeny arany piac, hanem a kereskedők szükség esetén a jegybanktól szereztek be aranyat. Most azonban nem juthattak aranyhoz, külföldi kötelezettségeiket azonban teljesíteniük kellett: nem maradt más módjuk, mint devizával fizetni. Szóval, a háborúban az egyetlen külföldi fizetési eszköz a deviza.

A deviza azonban, mint már említettem, szabad kereskedelem tárgya; a deviza árának nem szab korlátot semmi, csak a kereslet és kínálat az irányadó. A devizák utáni kereslet pedig mindig aszerint alakul, hogy az illető állam kereskedőinek van-e sok fizetési kötelezettségük a másik államban, vagy pedig ellenkezőleg, inkább követelésük van, szóval, a fizetési mérleg egyenlege szerint. Ha tehát a magyar kereskedőknek több a németekkel szemben a tartozásuk, mint a követelésük: márkaváltókra lesz szükségük: megindul a kereslet a márkaváltók után. Mint-hogy pedig nagy a kereslet, az árú — ebben az esetben a deviza, a német pénz, a márka — ára emelkedni fog, azaz 100 márkáért már nem 120, hanem 122, sőt még annál is több koronát adnak. Természetes, hogyha arany lenne forgalomban, a túlságos különbségnek hamar gátat szabna az aranypontra, az a határ, amelynél már olcsóbb az aranyküldés, mint a deviza. Minthogy azonban ma aranyat nem lehet szerezni, a deviza árának semmi sem szab határt, az a fizetési mérleg alakulása szerint hol emelkedik, hol csökken.

Magyarországnak a világháborúban, illetve a központi hatalmak szövetségének keretén belül érdekes helyzete van. Mezőgazdasági terményeinkből igen jelentékeny kivitelünk van

² Lásd bővebben a *Közgazdasági Szemle* 1916 novemberi számában: Kovács Jenő: *A jegybankok nemesércpolitikája és a háború.*

Ausztriába, de ezenkívül is belső szükségleteinket majdnem teljesen önállóan látjuk el, csakis a hadviseléshez szükséges nemely anyagban szorulunk bevitelre: szénben, vasban, ruhaneműekben. Ennek a ténynek valutapolitikai szempontból igen érdekes a következménye: Ausztria nekünk koronával tartozik, mi ellenben Németországnak márkával; és noha kivitelünk minden bizonnyal felér a behozatallal, vagy legalább is nem túlságosan kevesebb amannál, mégis kénytelenek vagyunk márkaváltókat keresni koronaváltók helyett. Minthogy pedig Ausztria jelentékenyebb passzív fizetési mérleggel dolgozik, mint mi — a külföldön az egységes korona árfolyama esik és esett olyan nagy mértékben, amilyenre gondolni sem mert volna senki. Bizonyos, hogyha külön osztrák és külön magyar korona volna, a magyar korona árfolyama lenne ma a magasabb. Pénzünknek értékét főleg Ausztria rontja. Mert ebben a háborúban az iparosállam nem tud exportálni — minden nyersanyagot felhasznál a hadsereg; kivitel csak élelmicikkekből lehet és van. Ezzel szemben a hadseregnek számos olyan szükséglete van, amelyet csak a külföldön fedezhetünk (Krupp, szén, vas stb.). Így kerülünk Németországgal adósi viszonyba: a fedezetül szükséges devizát csak drágán tudjuk megszerezni. Minthogy pedig ez az adósi viszony állandó, sőt folyton rosszabbodik: a korona a márkával szemben jelentékeny árveszteséget, értékcsökkenést mutat.

De nemcsak a márkával szemben romlott ennyire a valutánk, hanem a semleges államok pénzével szemben is.

Ez a valutaromlás nem következett volna be, ha arannyal tudtunk volna fizetni. Honnan lehetne aranyat szerezni? Hol van ma az arany? A jegybanknál.

II.

A jegybank aranyának szereke. — A jegyfedezet. — Szükséges-e az aranyfedezete

A jegybank már békében is öre, letéteményese volt az ország aranykincsének. A jegybank az aranyfedezet mellett bocsátotta ki a jegyeit és e kincset féltve őrizte, mert például minden negyven korona arany száz korona bankjegy kibocsátását tette lehetővé. Békében az arany fedezetül szolgált. Miért kellett azonban fedezet? Általában az volt a vélemény, hogy a jegybank jegyei csak addig fognak hitellel bírní, csak addig maradnak parin, amíg érccel vannak fedezve. Holott a lényeg egészen más: a pénznek csak addig van értéke, ameddig kevés van belőle, illetőleg amíg csak annyi van, amennyi a forgalom lebonyolításához okvetlenül szükséges. Mihelyst több pénz kerül: beáll az elértéktelenedés. Az állam az aranyfedezettel megkötötte a bank kezét, nehogy túlságosan sok bankjegyet bocsásson ki. Hogy az aranyfedezetnek tulajdonképen nem volt más értelme, azt bizonyítják a különböző fedezeti rendszerek dacára paritáson tartott különböző valuták:

A Banque de France például békében 6800 millió frank értékű bankjegyet bocsáthatott ki minden aranyfedezet nélkül; a Bank of England csak 14 millió font értékűt. Szóval, dacára annak, hogy a Banque de France húszszor annyi fedezetlen jegyet bocsáthatott ki — mégis parin állott a valutája az angol-

hoz viszonyítva is. A fedezet mérve nem volt befolyással a valuta ingadozására, csak a kereskedelmi mérleg. Minden diszázió akkor állott be, amikor 1. passzív volt a fizetési mérleg, vagy 2. túlságosan sok volt a forgalomba bocsátott bankjegy. Amíg csak annyi bankjegy van forgalomban, amennyire szükség van a forgalom akadálytalan lebonyolításához, nincs diszázió. De nemcsak a bankjegyre áll ez a tétel, hanem minden pénzre, legyen az akár papír, akár fém. Gondoljunk csak az ezüst devalválódására! A francia forradalom alatt kibocsátott asszignaták is csak akkor veszítették el értéküket, amikor rengeteg mennyiségben kerültek forgalomba; viszont Törökországnak kevés az aprópénze és az aprópénznek van áziója az ezüsttel szemben. Magyarországon érdekes jelenség, hogy a közönség általában nem szerette az aranypénzt, szívesebben vette a bankjegyet.

Ha összehasonlítjuk a bankjegy fedezeti arányának változását a valuta árváltozásával, a kettő között vajmi kevés összefüggést fogunk találni.

Felmerül a kérdés: mi az arany szerepe? Ha képzelt fontosságát, mint fedezet elvesztette, mi lehet a szerepe? Az állam adóssága az Osztrák-Magyar Banknál 1917 május 25-én $10\frac{1}{4}$ milliárd korona volt; a kibocsátott bankjegyek összege jóval túlhaladhatja ezt a horribilis számot, különösen, ha figyelembe vesszük a hadikölcsönkötvényekre nyújtott lombardhitelt és egyéb hitelezések összegét. Ezzel a számmal semmiképp sem áll arányban az aranykészlet. Sajnos, a bank a háború alatt nem publikál adatokat, így lehetetlen ellenőrizni státusát. Az bizonyos, hogy 40% ércfedezet nincs — de azért a bizalom hiánya a diszázióknak egyetlen százalékát sem okozza. Bizalmatlanságról nem beszélhetünk. Az Osztrák-Magyar Bank jegyeiért az állam ugyan nem vállal egyenes garanciát; de az bizonyos, hogy az Osztrák-Magyar Bank jegyei mindaddig „jó”, míg az állam „jó”. A laikus közönség körében is elterjedt a hit, hogy a bankjegyek csak akkor veszítik el értéküket, ha az állam csődbe jut. Az állam iránti bizalom fokmérője pedig az állampapírok kurzusa: ma pedig a koronajáradék folyton emelkedő tendenciát mutat és nem sokkal tér el az alacsony, háború előtti árfolyamoktól.

A jegybank őrzi, őrizte és békében növelte az aranykészletét. Azt hitték, a nagy aranykészlet még a győzelmet is biztosítja.³ Minden állam a jegybank aranyát esetleges hadviselése egyik segédeszközének tekintette. Ha a háború alatt tényleg az állam vette kezébe a bank aranyát és külföldön azzal fizet — ez ellen nem lehet kifogása senkinek, mert hiszen ezzel az intézkedésével csak a valutát javítja. Viszont ebből a tényből a békés közgazdasági állapotokra le kell vonni a konzekvenciákat és az új bankszerződést ezek figyelembe vételével kell megkötöni.

Az aranyfedezet tartásának szükségletességét mindinkább kezdik belátni a szakkörök és nőttön-nő azok száma, akik magukévá teszik két kiváló német tudós, Bendixen és Liefmann

³ A párisi közgazdaságtani bizottságban annak alelnöke, Pierre de Maroussem *La Guerre de Vor. L'or assure la victoire* címen tartott előadást.

jelszavát: *Los vom Golde!* Szabaduljunk az aranybéklyótól! Ha még meggondoljuk, hogy milyen terheket rótt béke idején a nemesérckészlet védelme, a fedezeti előírások szoros betartásának kényszere, a fedezetlen jegyek adója az egész közgazdaságra — igen gyakran indokolatlanul —, legalább is gondolkodóba kellene esnünk az aranyfedezet szükségességén.

A fedezeti előírások megváltoztatása mellett még egy lényeges körülmény szól. A háború után az állam valamilyen formában (hadinyereségadó, vagyonadó stb.) igyekezni fog a ma forgalomban lévő túlságos mennyiségű bankjegyek számát csökkenteni. Minthogy valószínűleg a bankjegyek túlnyomó részét az állam számlájára bocsátotta ki a bank, az állam e bankjegytöbbletet kivonja a forgalomból. Viszont az átmeneti gazdaság későbbi éveiben és főként a békés gazdaság első éveiben a fejlődő, újjáéledő kereskedelemnek, iparnak óriási tőkékre lesz szüksége, hogy a háború okozta hiányokat pótolja. Bizonyos, hogy az entente államai, de legkivált Anglia az aranyfedezet mellett megmarad, mert ebben a világpiac fölötti uralma egyik eszközét látja, lévén Anglia az egyetlen arany piac; ezzel jár az aranykészlet növelése a jegybank részéről — s az Osztrák-Magyar Bank aranyhoz csak igen drágán jutna, ha Anglia egyáltalán jutni engedné. Ilyen módon elegendő aranyfedezetről, a mai fedezeti előírások mellett kibocsátandó, a közgazdasági élet fejlődő viszonyaihoz elegendő fizetési eszköz forgalomba bocsátásáról szó alig lehet. Azt hiszem, sokkal fontosabb, hogy a forgalom elegendő fizetési eszközzel rendelkezzen, mint a fedezet fikciójának fenntartása.

A ma dúló világháború sok elavult elméleti megállapítást döntött meg; megmutatta sok tabu gyanánt kezelt elv helytelenségét. Talán a bankjegy aranyfedezete is áldozatául fog esni a világháborúnak, de semmi esetre sem lesz valami szánalomraméltó, sajnálatraméltó áldozata.

KORTÖRTÉNETI JEGYZETEK

A bolsevik-programm.

Most, amikor a bolsevik-mozgalom annyi ferdítés, eltorzítás és rágalom tárgya, nem lesz hiábavaló egész terjedelmében bemutatni a bolsevik-párt (*Oroszország szociáldemokrata munkás-pártja*) programját, melyet a *Demain* januári száma tett közzé. A kurzívval szedett pontok a régi Program új kiegészítését tartalmazzák, melyek jórészt Lenin személyes munkájának eredményei.

Oroszország demokratikus alkotmányának biztosítania kell:

1. *A nép autokráciáját; minden legfelsőbb államhatalom a népképviselőket kell hogy illesse, kiket a nép bármikor választhat és elmozdíthat és kik egyetlen gyülekezetet vagy kamarát alkotnak.*

2. Minden húsz évet betöltött polgár és polgárnő számára az általános és közvetlen választójogot úgy a törvényhozó képviselő, mint az önkormányzat összes lokális szervei megválasztására; a titkos szavazást; minden választó és választónő passzív választási jogát az összes képviselői szervekre; a kétévente újra választandó országgyűlést; a népképviselők fizetését; *arányos képviselőket minden választásnál; az összes kiküldöttek és választottak elmozdíthatóságát bármely percben, mikor azt választóik többsége elhatározza.*

3. Tágkörű helyi önkormányzatot; regionális önkormányzatot minden oly területen, hol különleges életviszonyok uralkodnak és melynek népessége sajátos összetételű; *az állam által kinevezett minden helyi és regionális hatóságok megszüntetését.*

4. A személy és az otthon sérthetetlenségét.

5. A korlátlan lelkiismereti, szólási, sajtó-, gyülekezési, sztrájk- és egyesülési szabadságot.

6. Minden oly feltétel megszüntetését, mely a munkást szabad költözködésében megakadályozhatná és a mesterségek szabadságát.

7. Minden kiváltságos társadalmi helyzet megszüntetését, a polgárok teljes egyenlőségét, tekintet nélkül nemükre, vallásukra, fajukra és nemzetiségükre.

8. A népesség jogát arra, hogy anyanyelvén taníttassék és ennek a jognak biztosítását államköltségen és az önkormányzati szervek költségén fenntartandó iskolák által; minden polgár abbéli jogát, hogy gyülekezeteken saját anyanyelvén szólalhatson fel; az anyanyelvek bevezetését minden nyilvános és állami intézménybe; *a kötelező államnyelv eltörlését.*

9. *Minden az orosz államot alkotó nemzet jogát arra, hogy tökéletesen kiváljon az állam kereteiből és saját államot alkosson. Az orosz köztársaság a többi népet és nemzetiséget nem erőszakkal vonja magához, de kizárólag a közös államiság alkotására való spontán hozzájárulás útján. Minden ország munkásainak egysége és testvéries egyesülése nem fér össze a közvetlen vagy közvetett erőszakkal, melyet a nép ellen gyakorol.*

10. Minden polgár jogát minden hivatalnoknak esküdtszéki bíróság elé idézésére, az általános perrendtartás szerint

11. A bírák és közhivatalt viselő ügy polgári, mint katonai személyek népszavazás útján való megválasztását, mindezen személyek bármikori elmozdíthatóságát, választóik többségének döntése szerint.

12. A rendőrség és állandó hadseregek általános népfegyverkezés által való helyettesítését; munkások és alkalmazottak szokványos fizetésüket megkapják a népmiliciában való szolgálatuk egész tartama alatt.

13. Az egyház és állam, az iskola és az egyház különválasztását, az iskola tökéletes laicizálását.

14. Mindkét nembeli gyermekek tizenhatéves korig terjedő ingyenes és kötelező általános és politechnikai tanítását (mely elméleti és gyakorlati ismereteket nyújt a termelés minden legfontosabb ágában), a gyermekoktatás szoros összefűzését a társadalomra hasznos és termelő gyermekmunkával.

15. Minden gyermek részesedését az állam költségén kiosztott táplálékban, ruházatban és iskolaszerekben.

16. Az egész nevelés vezetésének átruházását a helyi Önkormányzat demokratikus szerveire; a központi hatalom kizárását a tanrend megállapításában való részvételből, a tanszemélyzet kinevezéséből; a tanítókat közvetlenül a nép választja és joga van a nem megfelelő tanítók visszahívására.

A pénzügyek demokratizálásának alapfeltételeként a párt minden közvetett adó eltörlését és a progresszív jövedelmi és örökösödési adót követeli.

A kapitalizmus magas foka, mely a bankok működésében és a trösztökkel kapcsolatban lévő iparágakban nyilvánul egyrészt, az imperialista háború által előidézett felbomlás másrészt, szükségessé teszi a nyilvános ellenőrzést a fontosabb termékek előállításában és felosztásában s ezen felül arra indítja a pártot, hogy követelje a kapitalista kartellek és trösztök állandósítását.

A dolgozó osztálynak a testi-lelki degenerálódástól való megmentésére, valamint a felszabadító küzdelemben való részvétellel alkalmas sajátos tulajdonságainak fejlesztésére a párt követeli:

1. A munkaidő napi nyolc órára való leszállítását, egyórás étkezési megszakítás beszámításával minden bér munkás számára. Egészséget veszélyeztető vállalatoknál a napi munkaidő 4–6 órára szállíttassék le.

2. Törvényileg megállapított hetenként legalább negyvenkétórás pihenőt mindkét nembeli bér munkás számára, a termelés minden ágában.

3. A túlórázás teljes eltörlését.

4. Az éjjeli munka betiltását (esti 8 órától reggeli 6 óráig) a termelés összes ágaiban, kivéve azokat, hol az éjjeli munka oly technikai követelmények folytán indokolt, melyeket a munkásszervezetek elismernek; de ezekben az esetekben sem szabad az éjjeli munkaidőnek négy óránál tovább tartania.

5. A gyermekmunka kapitalista alkalmazásának betiltását (a gyermekek 16-ik évének betöltéséig), a serdülő fiatalság (tizenhat évtől húszig) munkaidejének négy órára való korlátozását; alkalmaztatásuk tilos éjjeli munkára, egészséget veszélyeztető vállalatoknál és bányákban.

6. A női munka betiltását minden olyan téren, mely a női szervezetet veszélyezteti, a nők munkamentességét a szülést megelőző és követő nyolc hétben (összesen tizenhat héten át). Ez alatt az idő alatt a nő munkásnak teljes bérére, ingyenes orvosi segélyre és ingyen gyógyszerekre van igénye.

7. Bölcsődék felállítását minden olyan gyárban és vállalatnál, ahol nőket alkalmaznak, szoptatóhelyiségek berendezését; szoptató nők számára legalább háromóránkénti, minimálisan fél órára terjedő

munkaszünetet, a tápláló nők segélyezését és napi munkaidejük 6 órára való leszállítását.

8. Teljesen keresztülvitt szociális biztosítási rendszert, mely kiterjed 1. a bér munka minden ágára, 2. mindenre, ami a munkaképességet veszélyezteti, tehát betegség, rokkantság, aggság, hivatásbeli betegségek, anyaság, özvegyiség, árvaság, 3. a munkanélküliség minden nemére stb.;

b) a teljes önkormányzatot minden biztosított számára minden biztosítási szervezetben;

c) a biztosítási terheknek a tőkésekre való hártását;

d) ingyen orvosi segélyt és gyógyszereket s minden egészségügyi intézkedésnek a munkások által e célra megválasztott szervezetre bízását.

9. A munkásszervezetek által megválasztott egyénekből alkotott munkafelügyeleti szervek létesítését, melyek minden bér munkát alkalmazó vállalatra és a házicselésekre is kiterjeszkedjenek, női munkafelügyelők alkalmazását oly ágakban, melyek a női munkát veszik igénybe.

10. Egészségügyi törvényhozást, melynek célja a munkafeltételeknek javítása, a munkások életének és egészségének védelme minden bér munkát alkalmazó vállalatnál; az egészségügyi intézkedéseknek a munkásszervezetekből választott egyénekre bízása.

11. Lakástörvényeket és a lakások állapotának felülvizsgálását a munkásszervezetek által. De a lakáskérdést nem lehet másképpen megoldani, csakis a földre vonatkozó tulajdonjog eltörlésével és olcsó, egészséges lakások építésével.

12. Szakmabíróságok szervezését a termelő munka minden ágában.

13. Munkástözsdek felállítását, melyek rendszeresen megszervezik a munkakiosztást a munkanélküliek számára. A munkástözsdek proletár osztályszervezetek legyenek (semmiképpen sem paritásos alapon), szoros kapcsolatban a szakszervezetekkel és a többi munkásszervezettel; őket anyagi eszközökkel az önkormányzati szervek lássák el.

A jobbágyságnak minden, a parasztságot sújtó nyomainak eltörlésére az osztályküzdelemnek a falun leendő szabad fejlesztésére a párt állásfoglalása a következő:

1. Teljes erővel való küzdelem az orosz nemesség, valamint a korona és az egyház stb. kezén levő földek rögtöni és teljes kisajátításáért.

2. Állást foglal minden földnek átadása mellett a parasztok által választott tanácsok kezébe, vagyis olyan helyi önkormányzati szervek kezébe, melyeket igazán demokratikus alapon választottak és melyek a középosztálybeli földbirtokosságtól és hivatalnokoktól teljesen függetlenek.

3. Követeli minden földnek államosítását az állam területén, ami a föld tulajdonjogának az államra való átruházását jelentené, a földkiosztás jogának a helyi demokratikus szervezetekre bízásával.

4. Támogatja a parasztbizottságok iniciatíváját, melyek a termelési eszközöket — mezőgazdasági szerszámok, gépek, állatállomány — erre szánt helységekben központosítják, avégre, hogy azok az ilyen egyesületeket létesítő parasztoznak rendszeres kollektív termelés céljaira átengedtesenek.

5. Tanácsolja a falusi proletároknak és félproletárságnak, hogy kérjék a nemesi gazdaságok mezőgazdasági mintagazdaságokká való átalakítását, melyeket a mezőgazdasági képviselői tanács kezelne közcélokra, szakemberek bevonásával és a legjobb technikai módszerek alkalmazása mellett.

Bármelyek legyenek is az agrárreform módozatai, a párt céljául tűzte ki, hogy független osztályt alkot a mezőgazdasági prole-

tariátusból, felvilágosítja azt ama kiegyenlíthetetlen érdekellentét-ről, mely közte és a parasztburzsoázia között fennáll, felhívja figyelmét a kisbirtokrendszer csábító veszedelmére, mely a kapitalista rendszer alatt nem oldhatja meg a tömeg nyomorkérdését és végül igyekszik meggyőzni őt a teljes szociális forradalom szükségességéről, mely egyedül képes véget vetni a nyomornak és kizsákmányolásnak.

* * *

A program indokolásából különösen érdekes a közoktatási reformhoz fűzött következő kommentár:

„Az iskola feladata nem szűklátókörű szakembereket, hanem olyan embereket nevelni, akik mindenféle munkára alkalmasak. Marx mindig kiemelte a technikai nevelés szükségességét, melynek nagy jelentősége van az általános nevelésben. A technikai nevelés fogalmába tartozik a mezőgazdasági, a technikai és az iparművészeti munka tanítása. A munka különböző nemeinek gyakorlati ismerete előmozdítja a testi fejlődést s általában a munkaképességet.

A nagy francia forradalom korában Lavoisier és Condorcet követelték a technikai tanítást s a néptömegek akkor támogatták ezt a törekvést. Ezt az intézményt követelték mási demokraták is, mint Rousseau és Pestalozzi; R. Owen megkísérelte realizálását; Marx és Engels mindig beszélnek róla.

Hangúlyozni kell továbbá annak szükségét, hogy a gyermekek nevelése egybekapcsoltsék a társadalomra termékeny és hasznos munkájukkal. A modern polgári pedagógia is megállapítja annak szükségét, hogy az oktatás a produktív munkával egyesíttessék, de az a produktív munka, amelyről ő beszél, inkább könnyű természetű. Szükséges, miként Marx jelezte, hogy ezt a munkát a termeléssel kapcsoljuk össze: csak ez alatt a feltétel alatt lesz nagy jelentősége a nevelésben. Ha nem követeljük meg — az iskola útján — a gyermekek és az ifjak részvételét a termelésben, akkor nem tilthatjuk el a gyermekek munkáját a tizenhatéves életkorig. Ez annyit jelentene, mint elszakítani őket a munkásosztálytól és a polgárság befolyása alá helyezni. Az egyiknek ki kell egészíteni a másikat. Csakis az oktatásnak a valóban produktív és hasznos munkával való összekötése nyomhatja el a modern iskolának azt az osztálykarakterét, melyet Marx a *Kommunista Kiáltvány*-ban hangsúlyoz. Az iskolának középfokú és szakiskolára való felosztása amaz osztályjelleg kifejezése, mely a modern iskola sajátja, melynek két oktatási típusa van: az egyik a középiskola — a polgári fiúknak fenntartva; a másik a szakiskola — a proletárgyermekeknek szánva. Ezért a szakiskola követelése összeegyeztethetetlen a szociáldemokrácia elveivel.”

Háborús Németország¹

A háború első két évében jogosan volt tele a német szervezőképesség, a német igazgatás, a német lelkiismeretesség dicséretével az egész világ. Úgy látszott, hogy a német állam szembe fog tudni szállani az entente kizsákmányoló törekvéseivel és a német bürokrácia lelkiismeretessége és pontossága oly kitűnően tudja elosztani a szűkös készleteket, hogy mindenkinek

¹ Ezeket a feljegyzéseket a szerző még a legutolsó nagy berlini sztrájkmozgalom előtt írta egy németországi körútja alkalmából.

aránylag olcsó áron jut belőlük és a nagypénzű emberek nem ehetik el a szegény emberek elől az élelmiszereket és nem verhetik fel telhetetlenségükkel az árakat. A megokolatlanul nagy árakat különben már kezdettől fogva szigorú rendszabályok sikerrel üldözték.

Ha ma járunk Németországban, mindenképen az a benyomás alakul ki bennünk, hogy a német élet teljesen átalakult. Németország mindig az olcsó élelmiszerek és olcsó iparcikkek országa volt. Diákéveink kedves emlékei közé tartoznak az Aschinger 10 és 20 pfenniges ételei, az automaták páratlanul olcsó csodái, az eléggé jó 1 márka 50 pfenniges vendéglői menük, a Wertheim-árúház pár márkás blúzai és egyéb olcsóságai, a gőzfűtéses és fürdős, olcsó hónapos szoba.

Mindennek vége van ma már. A külföldi beszerzési források mind nagyobb mértékben dugultak be, a hadsereg szükségletei mind nagyobbak lettek. Közben egy-egy rossz termés, takarmányhiány, az ipari munkásoknak katonai szolgálatra mind nagyobb számban való bevonása, az itthon maradt munkások munkaerejének a rossz élelmezés következtében való megcsappanása, szénhiány, forgalmi bajok, mind hozzájárultak a mai vigasztalan állapotok létrejöttéhez.

A németek a békében sem voltak epikureusok és nem nagyon értettek az életnek oly mértékben való megszépítéséhez, mint a franciák és angolok. A német konyha sohasem volt különösen kiváló, inkább az ételek mennyiségére és becsületes, tiszta anyagára, mintsem különösen finom ízességére vetett súlyt. De a nagyobb hotelek konyháiban a háborút megelőző években már francia recipék szerint főztek és éttermeik a legkitűnőbb nyugateurópai éttermekkel vetekedtek. Úgy látszott, hogy a német ember is kezd ráatalálni a finomabb életművészet útjaira és nem elégszik meg a szakadatlan, nehéz munkával, hanem számot tart az élet finomabb örömeire is. Ha a modern házépítő és házberendező technika minden eredményével felépített *Vorstadt*-okban sétálunk, a levegős, kertes, olcsón bérelt villák között, lehetetlen, hogy meg ne érintsen bennünket az elmúlt jólét és gondtalanság emléke. De a háború Németországban is teljesen felforgatta a viszonyokat. Berlinben és más városokban is tele vannak ugyan este a gyönyörű színházak, napközben azonban az embereket elsősorban az evés gondja foglalkoztatja. Nálunk is, ha emberek találkoznak egymással, a beszélgetés hamarosan az élelmezés kérdéseire terelődik. Németországban még jóval hamarabb érnek el ehhez a témához. Nem is csoda. A legális húsporciók nagyon kicsinyek. Vaj, tojás, zsír a rendes forgalomban úgyszólván ismeretlen. De akinek pénze van, éppúgy, mint nálunk, mindezekre a gyönyörűségekre szert tehet. Aki pedig valamely agrárvidéken, például Kelet-Poroszországban lakó rokonnal vagy ismerőssel dicsekedhetik, az mindenki irigylésére érdemes. A szigorú törvények és rendeletek mellett a *Schleichhandel* a legismertebb és leggyakrabban emlegetett fogalmak egyike. A maximális árakat éppúgy nem tartják be, mint minálunk. 20 márkáért már lehet egy font vaját szerezni. A nem maximált baromfiak pedig fantasztikus áron kerülnek forgalomba. A nem legeslegesű rangú éttermekben csupa pótlóanyagokból készült étel kerül az asztalra,

Németország pótlóanyagokat termelő ipara háború alatt elért hatalmas fejlődésének tanúsítására. De annyi bizonyos, hogy különösen jó gyomor és mindenre elszánt nagy étvágy szükségessé ahhoz, hogy ezeket, a lehetetlen ízű és szagú zsiradékokkal sültött húsokat, ízetlen főzelékeket és ízükben mindenfajta vegyi alkatrész nyomait viselő fűrészporos tortákat az ember megegye. És mindennek az ára is nagyon nagy. Egyszerű polgári éttermekben 6—8 márka között váltakozik a hús- és hal-ételek ára.

De nemcsak az élelmiszerárak emelkedtek ily magasra. Az iparcikkek — és köztük a legelsőrendű szükségleti cikkek is — hihetetlenül drágák, olyan drágák, mint idehaza, de nem egy cikk ára még a hazai árszínvonalat is túllépi. 3,50—4 márka egy inggallér, 20—40 márka egy ing, 8—12 márka egy hulladék-selyemből készült, hamar gyűrődő nyakkendő, 25—30 márka egy rossz kalap, 8—15 márka egy pár téli bőrkecstyű, 12—25 márka egy pár selyemharisnya stb. Mindezek az árak részben azt mutatják, hogy a békeidőbeli készletek — ami természetes is — teljesen kifogytak már, a háború alatti termelés pedig már a megnövekedett termelési költségeket tartozik az árakba belekalkulálni és az annyira üldözött lánckereskedelem és árdrágítás is beszedi a maga nagy haszonszázalékait a fogyasztókon.

Berlinen kívül Hamburgban és Lübeckben is jártunk. A viszonyok ezekben a városokban sem sokkal jobbak. Ugyanaz a drágaság, ugyanaz az élelmiszerszűkösség. A német szervező-képesség és igazgatás sem tudott megbirkózni a háborús közgazdaság nagy feladataival. Ami az első időkben nagyjában sikerült, a háború előrehaladottabb stádiumában lehetetlenné vált. *A kereslet és kínálat törvényeit az állami beavatkozás a legtöbb téren nem tudta érvényen kívül helyezni.* A szűkös készletek és a korlátlanul nagy kereslet — különösen a hadseregnek ellen nem őrizhető, nem kontingentált és a *Hinterland* szükségleteivel nem korlátozott fogyasztása — okvetlenül kellett, hogy felferje az árakat. A rekvirálás éppúgy, mint nálunk, nem járt sikerrel. Titkos készletek mindenfelé maradtak, melyek azután a maximális árakat sokszorosan meghaladó árakon jutnak el a pénzes fogyasztókhoz. A háborús közgazdaságot még a kitűnő német bürokrácia sem tudta megszervezni, az sem tudott megbirkózni a gazdasági életnek a háborúban is érvényesülő törvényeivel.

És mindezt a sok háborús nyomorúságot, tűrhetetlennek látszó szűkösséget és drágaságot látszólag nyugodtan túri a német nép. Az abrosz- és szalvétánélküli hideg és drága vendéglőkben szinte a régi kedéllyel fogyasztja a cirokmagból sajtolt keserű sört és az agyonsózott szafaládét, szívja az 50—60 pfenniges rosszul szelelő, keserű szivarokat és még mindig annexiókról beszél és a városok falai tele vannak a *Vaterlands-partei* plakátjaival, melyek tiltakoznak a *Hungerfriede* ellen. Pedig a béke, bármilyen formában jönne is létre, mindenesetre véget vetne a mai éhezésnek. Forradalmi hangulattal nem igen találkozni. A municiógyárakban tör ki időnként egy-egy sztrájk a jobb élelmézésért, de bizonyos mennyiségű burgonya és liszt kiutalásával mindig sikerül egy időre leszerelni a moz-

galmat. A német nép forradalmi kapacitására egyébként jellemző az egyik vidéki szocialista szervezetnek a birodalmi kancellárhoz intézett az az előterjesztése, melyben a munkások és katonák tanácsának Németországban való megalkotására hívja fel a kancellárt.

A német nép, mely megépítette a világnak talán legelső szak-szervezeti mozgalmát, a német ipart és kereskedelmet teljesítő és terjeszkedőképesség és olcsóság tekintetében a világ bármely iparával és kereskedelmével vetélkedővé tette, melynek nagyszerű kertvárosai, színházai, múzeumai, könyvtárai és könyvkereskedései az élet megbecsüléséről tesznek tanúságot, a német nép szótlanul tűri életszínvonalának ily embertelen mértékben való leszállítását.

Székelly Artúr.

Ha több becsületes ember volna.. .

Fényes László bátor kiállása alkalmából, amikor egyedül szembeszállt az ország legreakciósabb testületével s az ellenforradalom renegátjával, jutott eszembe a következő megfontolás: — Addig hirdették a pozitivista, materialista és relativista elméletek, hogy az erkölcs merőben célszerűségi megfontolások eredménye, pusztá visszfénye a gazdasági erőnek, múló szükségletek alkalmi kielégítése, míg végre nemcsak régi, nyilvánvalóan elavult erkölcsi szabályok veszítették hitelességüket (olyanok, melyeknek az erkölcshez úgy sem volt semmi közük, mert hiányzott belőlük a lélek jóhiszemű spontaneitása), hanem az egész korszak minden erkölcsi *point d'honneur* híján maradt. Mert ha az erkölcs pusztá viszonylagosság, a cselekvő ember dönti el célszerűségi belátásai szerint, hogy adott esetben miként cselekedjék. Persze a *közérdek* szent nevében. Ámde a spintizáló, racionalista ész nagyon könnyen kész annak megállapításával, hogy mi a közérdek s még a legjobb esetben is csak párt-, osztály- vagy nemzeti érdekekig tud eljutni. Eme tanok javára azután egy új jezsuita morál fejlődött ki: *a cél ma is szentesíti az eszközt*. Természetesen a kor általános levegőjének megfelelően a jezsuita morál heroizmusa nélkül: apró kompromisszumok, lendületnélküli silány reálpolitika.

A mi korunk politikusai és közéleti emberei körülbelül így deliberálnak elhatározásaik előtt: — Pártom vagy osztályom érdekében ez és ez hasznos. A célkitűzés tehát adva van. Cselekedeteimben most már vigyázni kell, hogy a célt el is érjem. X eljárási mód ugyan nem állhatna meg semmiféle erkölcsi rendszer kritériuma előtt, de én „szabadgondolkodó” vagyok, aki tudom, hogy az erkölcsi szabályok relatív érvényességűek. Y ugyan közismert canaille — én a legjobban utálok —, de mint reálpolitikus tudom, hogy rá most abszolúte szükségünk van, mivel a hatalmi konstelláció az ő kezébe van letéve. Ellenfele Z nemes ember és nagy idealista, de jelenleg a nekünk hasznos törvényt ő nem hozhatja. Én tehát, mint reálpolitikus, csak Y-nal tarthatok.

Hasonló pozitivista, relativista megfontolások vezetnek a mulasztás, az elhallgatás, a taktikázás bűneire: — N ügye

valóban felháborító. Itt nyilván egy *Justizmord* van készülőben. A nemzetiségi kérdés mai kezelése katasztrófa felé viszi a magyar kultúrát... Abból a bankból panamaszag árad... Itt tenni kellene valamit... Felrázni a társadalom lelkiismeretét... Ámde nem lehet... Nekem fáj a legjobban... Ezekhez a dolgokhoz nem nyúlhatok, mert a botrány hátráltatná a pártomra, osztályomra, nemzetemre oly hasznos törvény megalkotását ... Különben is úgy sem érnék célt... Kevesen vagyunk, gyengék vagyunk ... N-t úgy sem lehet megmenteni... igen magas helyen ejtették el... A legnagyobb politikai hiba volna a sovíniszta örületet felkorbácsolni, mely még ama szerény demokratikus reformokat is megghiúsítaná, melyeket oly nehezen vívtunk ki... Azt a panamát pedig hagyjuk ... Úgy is van elég panama Magyarországon... Miért *éppen ezt* szellőztessük, mely T államtitkárt, aki törekvéseink barátja, kellemetlenül érintené...

Hasonló szellemben ítélik meg a közéleti szereplőket: — M kitűnő jellemű és nagy tudású ember, de hóbortos... Mindig elveken lovagol... nem ismeri a realitásokat. Vannak dogmái a földkérdésben, a vámkérdésben, a nemzetiségi kérdésben... minden kérdésben... és azok szerint cselekszik... Az embereket, akikkel dolgozik, az ő exkluzív ízlése szerint válogatja ki... Az ilyen fantaszt csak kárára lehet a politikának... Ellenben L igaz, hogy szürke középszerűség, de minthogy nincs elméleti tudása s nincsenek erkölcsi túlkövetélései: kitűnő reálpolitikus, aki minden adott helyzetben megtalálja a pártjára, osztályára, nemzetére legkedvezőbb megoldást.

Hasonló attitűd a jövő problémákkal szemben: — Kellemetlen ember ... Minduntalan új kérdéseket ráncigál elő... Mindig új reformterveket kovácsol, melyekről legfőbb házi szentünk vagy politikai kiskáténk mit sem tud... Nyilván feltűnési viszketegben szenved, hogy olyan gondolatokkal foglalkozik, melyek a régieket, a terjedőket, a még régiebbekkel küzdőket zavarják ... Akadémikus ember, kellemetlen ember, izgága ember...

Világos, hogy ez az erkölcsi levegő még akkor is lehetlenné tenne minden tisztultabb moralitást, nemesebb és bátrabb iniciatívát, minden *l'art pour l'art* küzdelmet a szép, a jó, az igaz mellett, ha azok, akik minduntalan a pártot, az osztályt, a hazát emlegetik, mint cselekvőségük legfőbb mértékét, valóban a legszigorúbb és legkegyetlenebb önkritikával keresnék a párt, az osztály, a haza igazi érdekeit. Ámde gyarló emberi természetünk mellett emez utilitarista etika legtöbb híve a párt, az osztály, a haza érdekeit minduntalan felcseréli a saját mandátuma, a saját bankja, a saját professzúrája, a saját irodája, a saját egyesületi titkársága érdekeivel.

S ez az egész beteges lelki orientáció azon a dogmatikus bányúságon alapszik, mely az erkölcsöt a gazdasági viszonyok pusztá epifenomenonjának tekinti s nem tudja, hogy az a léleknek épp oly autonóm, független ereje, mint a tudomány, a művészet és a vallás s nagyban és egészben egyező gazdasági milióban héroszok és gazemberek teremhetnek az erkölcsi nevelés, öndisziplina és célkitűzés eltérő levegője szerint.

Egy hipotetikus kísérlet is meggyőzhet minden gondolkodó

embert az erkölcsi erők autonóm, óriási jelentőségéről. Képzeld el, hogy Magyarországon vagyoneeloszlás, jogrend, osztálytagozódás, hatalmi eloszlás... minden a régiben marad. Mindössze annyi változott meg, hogy egy pár Fényes László helyett száz vagy akár csak ötven olyan publicista, politikus, tanár, művész élne közpályán, aki *nem kapható* s elég bátor, küzdelembíró arra, hogy minduntalan kimondja a meggyőződését s elrúgja magától a kicsinyes kompromisszumokat és a reálpolitikai megalkuvásokat; aki néven nevez minden gyermeket, kíméletlenül ostorozza az álnagyságokat; aki üldöz minden visszaélést, minden tisztességtelenséget; aki lármázik, kiabál, *bárho* is lopnak, csalnak vagy gyilkolnak... Ki ne látná, hogy Ötven-száz ilyen emberrel szemben lehetetlen volna az erőszak, a pajtáskodások és a panamák régi rendszerét megmenteni — minden gazdasági és politikai adottság ellenére is!

Oroszországban is valami ehhez hasonló történt: a Don Quichotteok törpe kisebbségének forradalma ledöntötte a Sancho Panzákat imponáló falansztereit. És ez történik minden igazán megújuló korszakban.

Jászi Oszkár.

Kiviteli és Behozatali Készvénytársaság.

Tíz millióval, a mai tőkefelhalmozódás idejében aránylag szerény kis tőkével alakult meg a napokban a fenti cím alatt egy vállalat. Alapítói e vállalatnak a Magyar Általános Hitelbank és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank. E körülmény biztosítékul szolgál arra, hogy a vállalat kitűzött céljának, amely címében már kifejezést nyer, meg tud majd felelni. Barátságos megállapodásra lép a vállalat egy Ausztriában hasonló célra már megalakult társasággal, amelynek alapítói az österreichische Credit-Anstalt, az österreichische Bodencredit-Anstalt és az Angol-Osztrák Bank, Ausztria leghatalmasabb nagybancjai.

A kiadott hivatalos kommuniké üdvözli e vállalatot, mint a szabad kereskedelem harcászati pionírját, amely függetlenül, minden állami felügyelet, beavatkozás és támogatás nélkül fejti majd ki tevékenységét. A napisajtó e hirt közömbösen fogadta és a kiadott hivatalos kommunikét minden megjegyzés nélkül közölte.

Société anonyme-nak nevezik jellegzetesen a franciák a részvénytársaságot. Az anonimitás leple alatt, a szerény kiviteli és behozatali részvénytársaság név alatt kísérli meg a szabad kereskedelem hamis lobogójával becsempészni a szervezett nagytőke az átmeneti gazdaság felépítendő szervezetébe a Monarchia eddigi leggigantikusabb tőkekoncentrációját. E társaság a rohamosan kifejlődő tőkekoncentrációnak egy művészi felépítménye; a már milliárdok felett rendelkező szervezett belöldi nagytőke, az amerikai trösztök mintájára igyekszik ily módon a háború után hatványozott gazdasági jelentőségű és fontosságú kivitel és behozatalt lehetőleg a maga egész teljességében magához ragadni.

Ha sikerül a szervezett nagytőkének ügyesen felhasználni a szabad kereskedelem népszerű jelszavát és az állam hatalmának a termelésbe való beavatkozása iránt felgyülemlett ellen-szenvet, amelyet a központok szükségszerűen fogyatékos és hibás működése idézett elő, és sikerül végrehajtani ezen tervét, akkor a szervezett nagytőke lesz a borzalmas háború egyedüli győztese és a szövetkezett öt nagybank az ország háborús nyomorának egyedüli vámszedője.

Mi lesz a nagybankok által propagált úgynevezett állami beavatkozástól mentes, független szabad kereskedelemnek a következménye? Szabad kereskedelem semmi esetre sem; a tétovázó, célkitűzés nélküli, erőtlen és kapkodó állami beavatkozást a nagytőke tökéletesen szervezett, céltudatos és kíméletlen monopóliuma váltja majd fel. Nem fog az országból kivinni vagy ide behozni a nagytőke engedelmével senki semmit. A kereskedők nagy tömege, akik ma tűrhetetlennek tartják az állami beavatkozást és ellenőrzést és üdvözlük az új alakulást, engedelmes szolgálóivá fognak válni e hatalmas szervezetnek és hálásak lesznek majd, hogy mint szerény ügynökök esetleg részesülnek a nagy kegyesen odadobott morzsákból.

Tudjuk, hogy az átmeneti gazdaság idejében a különböző nyers anyagokat, félkészárúkat, gépeket, kész árúkat és élelmi-szereket stb., stb., amelyekre szükségünk lesz egyelőre, csak tényleges csereforgalom útján szerezhetjük majd be. Leromlott valutánk és a külföldnek nagy árúszükséglete csak az úgynevezett rekompenciációs áruforgalmat teszik egyelőre lehetőségessé. Pénzért külföldről árút csak az szerezhet majd be, akinek külföldi követelése van. A külföldi követelések majdnem teljes egészükben a szövetkezett öt nagybank birtokában vannak. A szövetkezett öt nagybank birtokában van ezenkívül a kivitelre kerülő és a csere tárgyát képezhető ipartermékek túlnyomó része is. A Monarchia ipara legnagyobb részének ugyanis a szóbanforgó öt pénzintézet a feltétlen ura. E pénzintézetek urai ezenkívül összes tengerhajózási vállalatainknak is. Kézen fekvő dolog tehát, hogy a szervezett nagytőke, amely csak a maga profitérdekét nézi, külföldi valutát nem fog adni senkinek és hajóúr belátható időig kívülre senki másnak nem áll majd rendelkezésére. Az iparvállalatok által előállítható összes ipartermékeket el fogják vonni a belföldi fogyasztástól, tekintet nélkül arra, hogy azokra a belföldön égető szükség van, hogy azokért cserébe más árúkat hozhassanak be és ily módon kettős üzletet csinálva, hasznukat megkétszerezzék. Magától értetődő dolog, hogy nyers anyaghoz, félkészárúhoz csak az öt intézet érdekkörébe tartozó iparvállalat fog jutni és természetesen, hogy a bankok a független állami beavatkozástól mentes szabad kereskedelem mellett saját jól felfogott érdekükben oly, többnyire luxus árúkat fognak majd behozni, amelyeken előreláthatólag a legtöbbet lehet keresni, amelyeket a külföldről behozni a legkönnyebb, amelyeknek térfogata az értékükhöz viszonyítva a legkisebb (ami a hajóúr és waggonhiány mellett igen fontos körülmény) és amelyekért a háborúban meggazdagodottak falánk nagy hada minden árat hajlandó megfizetni.

„Számolnunk kell a háború után majd a meggazdagodottak

immár korlátlanul jelentkező luxusigényeivel is”, jelentette ki egy tanulmányban az *haute finance* egyik vezető férfia.

A viszonyok kérlelhetetlen kényszerúsége, amely a háború alatt is már arra kényszerítette még a banktőke jóvoltából megalkult munkapárti kormányokat is, hogy ha csak félénken és lehetőleg kíméletesen is, de mégis szembeszállanak a tőke profitérdekével, kényszeríteni fog tovább is minden, bármily pártállású kormányt, úgy nálunk, mint az egész világon arra, hogy a nagytőke társadalomellenes profitérdekével szembeszálljon, akár tetszik ez a kormányon lévőeknek, akár nem. „A szabad kereskedelem” ideje, amint azt a nagybankok értelmezik, örökre letűnt.

(S. A.)

Fajunk védelme.

Ki ellen lehet ez legszükségesebb? Mi fenyegeti fajunkat a legnagyobb veszedelemmel a világháború negyedik évében? Merre kell mindnyájunknak összefogva arcvonalat fordítani, hogy a sok nagy veszedelem közül a legnagyobbat, a legközelebről és legvégzetesebben fenyegetőt háárítsuk el legelőször?

Talán a külső ellenség, mely győzelmeink után is még fegyverben áll, sőt támad is határainkon? Talán a háborúval szükségkép együtt járó gazdasági, túlerőfeszítés, kimerülés? Talán a táplálkozási, ruházkodási és lakásviszonyok rosszabodása, az egészség általános feltételeinek romlása, a népesedési mozgalom kedvezőtlen alakulása? Talán a társadalmi ellentétek kiéleződése? — A *Cél* múltévi 11. számából, Kiss Sándor tollából megtudjuk, hogy egyik sem, hanem mindezek helyett a zsidók térfoglalása a magyar faj rovására.

Ez ellen kell tehát összefognunk mindnyájunknak, akik a magyar fajhoz tartozunk, vagy csupán csatlakoztunk hozzá — mert a cikk szerint ez lehetséges, bármit is állítson a természettudomány, még ennek a szerző elvbarátai által előszere-ttel idézett fejezeteiben is. Ha ez megtörténik, boldog lesz a magyar, még csak olyan kérdések sem fogják nyugtalanítani, mint az önálló hadsereg, vagy a gazdasági önrendelkezés. Mert a cikk elolvasása után nyilvánvaló, hogy ezek a csekélységek sohasem kellettek a magyar fajnak, a zsidók vetették fel ördögi számítással majdnem szabályos időközökben, hogy eltereljék figyelmünket az igazi égető kérdéstől: a zsidó tér foglalástól. Szinte várjuk már annak kijelentését, hogy a világháborút is a zsidó polgártársak idézték fel, csakhogy ennek puskapor-felhőjébe burkolódzva ismét nyugodtabban zsákmányolhassanak a mi rovásunkra.

Aki ily látószögéből nézi az ország és a világ dolgait, az szükségképen lagymatagnak, fél munkának kell hogy találja Ágoston Péternek tárgyilagosságra törekvő zsidókérdés könyvét is, bármennyire fájt ennek sok részlete sok zsidó és talán nem egy keresztény olvasójának. De már határozottan mulat-ságos az a feltevés, hogy a *Huszádik Század* zsidókérdés-számát a zsidók őrszemei vetették volna fajtájuk védelmére a közvéleménybe. Azt a számot, mely nagyobb visszahatást szült

a zsidóság körében, mint az Ágoston-féle könyv. Mert a zsidóságnak nem is annyira jellemével, mint helyzetével összefüggő sajátsága, hogy még egy ellenszenves szót is könnyebben visel el, ha ez magában áll; ellenben a tárgyilagos és jóakaró jellemzések között rejtőző vádak és gyanúsítások bántják és annál inkább bántják, minél letompítottabbak, kíméletesebbek.

Szép azonban Kiss Sándor készsége, hogy a tudomány világosságának és a társadalmi törekvésnek ajtót kész nyitni abban a reményben, hogy ezen az úton a zsidó hódítás ellen nyer szövetséget, erőt. Mi ehhez az ajtónyitáshoz csak szerencsét kívánunk neki és még azt sem követeljük tőle, hogy a tudomány és szociális haladás felkarolásában tárgyilagos és pártatlan legyen. Terjessze csak a tudást egyoldalúan, szervezze a munkálkodókat a legmesszebbmenő kiválogatással és kizárással — az eredmény mégsem valamely „fajunk védelme” lesz egy másik „faj” ellen, hanem a nemzeti társadalom haladása a világosság és szervezett szabadság felé — el mind messzebb a faji különködésektől és ellentétektől.

(F. S.)

KÖNYVISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK

Módszertani kérdések. (*Durkheim: A szociológia módszere. Fordította Balla Antal. Franklin, 1917. 188 l.*)

Az első kérdés, ami a módszer vizsgálatánál felmerül, az, hogy mi a társadalmi tény. Bizonyos, hogy ezeknek a tényeknek nem szabad közöseknek lenniök más tudomány tényeivel, mert akkor a szociológiának semmi külön tere nem volna. Társadalmi-nak nevezzük a cselekvésnek, a gondolkodásnak, az érzésnek azokat a módjait — akár megszilárdultak ezek a módok, mint a jog, az erkölcs, a szokás, a divat, akár nem megállapodott formájúak, mint a lelkesedés, a taps, stb. —, amelyek amellett, hogy az ember személyes énjén kívül állanak, szóval objektívek, kényszerítő hatalommal is bírnak az egyénnel szemben. Más szempontból: társadalmi-nak mondhatjuk azt az általános tény, amely *sui generis* létezik és független az egyéni megnyilvánulási módjától.

A társadalmi tények lehetnek kollektív cselekvési módok, vagy kollektív létezési módok. Ezek a létezési formák elsősorban ezintén erkölcsi természetűek, pusztán megszilárdult módjai a cselekvésnek. Minőségi különbség nincs a kettő között, csak a szilárd-ság fokában térnek el egymástól. A társadalmi tények vizsgálatánál kiindulópontunk az, hogy dolgoknak kell őket tekinteni. A tudományok ideológiai művelése megelőzi a reális vizsgálódást. Mielőtt módszeres tudománnyal rendelkezünk, mindenféle helytelen eszméink vannak a dolgokról, baconi idolák, és ezeket az eszméket analizáljuk, kombináljuk, ahelyett hogy a reális létezőnek, a valóságnak megfigyelését, leírását és összehasonlítását tűznénk ki feladatunkul. Tehát ilyen *metabasis eis allo genos* minden tudomány kezdete. Az így nyert eredmény nem lehet objektív. Az ilyen tudomány nem magyarázó, hanem panaceát keres gyakorlati szükségleteink kielégítésére. Az uralkodó felfogás úgy tanulmányozta eddig a szociológiát, mintha a tényeknek csak az eszmékben volna realitásuk és így ezeket az eszméket tette a szociológia tárgyává. A megszokás azután arra vezetett, hogy amikor le akarták magukról rázni az ideáknak ezt a bűvös igáját, ezek az eszmék ellenállást fejtettek ki. Ez az ellenállás csak hozzájárult ahhoz, hogy ezeknek az eszméknek még nagyobb realitást tulajdonítsanak.

Mármost mi a feladatunk? Előbb mindig a dolgok ismertetőjeleit kell megadnunk; azután ennek alapján osztályoznunk kell őket, igyekeznünk kell törvényszerűségüket megállapítani, majd ezek egybevetésével egyetemes törvényt kell adnunk. De a teóriát csak akkor szabad alkalmaznunk, ha már megfelelő számú indukciónk van.¹ Ehelyett rendszerint az elmélettel kezdik. Annak megállapítása a tudomány tárgya, mi van; nem pedig azé, minek kell lennie. A logikai szükségességnek semmi köze sincs ahhoz, amit a

¹ Ezt a gondolatot fejti ki John Stuart Mill is. A tudományoknak indukciókkal kell kezdeniök. Így kezdődött még a matematika is, melyet pedig Kant csupa szintetikus *a priori* ítéletnek tart. A fejlődés folyamán a tudományok mind deduktívebbek lesznek. (*System der deduktiven und induktiven Logik.* Übersetzt v. Th. Gompertz. I. p. 255.)

valóság törvényei kifejeznek.² Ha igaz volna is, hogy a társadalmi élet bizonyos fogalmak fejlődése, akkor is az adott tényeket kellene vizsgálnunk, mert ezek a fogalmak nincsenek közvetlenül adva, hanem csak mint jelenségek. Így még ha igaz volna is, hogy ez a fenomenális világ csupán látszat, ez az illúzió abban a mértékben fog eltűnni, amint a tudomány előrehalad, melynek folyamán — mint Durkheim mondja — a külső belép a belsőbe. De ezt nem tudhatjuk előre.

A társadalmi tények tehát dolgok. Dolog mindaz, ami adva van, ami megfigyelhető. Valaminek dologbeli voltát arról ismerhetjük meg, hogy pusztá akaratumkkal nem tudunk rajta változtatni, erő is kell hozzá alkalmaznunk. Ha változtatni akarunk rajta, ellenállást fejt ki, amit esetleg nem is tudunk legyőzni. Alkalmazkodnunk kell hozzá. A szociológiának a szubjektív állapotból éppen úgy át kell mennie az objektív stádiumba, mint ez már a pszichológiával megtörtént. Igaz, a szociológia tényei összetettebbek, viszont objektívebbek.

Arra nézve pedig, hogyan biztosítható az, hogy a társadalmi tényeket dolgoknak tekintsük, Durkheim felállít *a)* egy negatív szabályt, *b)* egy pozitív szabályt. A negatív szabály az, amit Descartes-i *emberi megismerés elveiről* szólván, a filozófia legelső tételül felállított, hogy tudniillik rendszeresen el kell távolítanunk minden hagyományos előítéletet. Ez a felszabadulás igen nehéz a szociológiában, mert itt gyakran nagy része van az érzelmenek, politikai, vallásos, erkölcsi érzelmenek. Az ezekkel ellentétes nézetet, akárhogyan legyen is bebizonyítva, megtámadják, sőt ezeknek a tényeknek pusztá analizisét is blaszfémianak minősítik. Pedig a társadalmi tényekről kialakult érzelmek ugyanolyan elbírálás alá esnek, mint más érzelmek. Éppúgy *a posteriori* keletkeztek, mint mások. Az érzelem maga is tárgya, nem kritériuma a tudományos vizsgálódásnak.

A pozitív szabály ez: Minden tudományos kutatás a jelenségeknek bizonyos csoportjára vonatkozik. Tehát elsősorban meg kell határozni a dolgokat, amelyeket tárgyalunk. A meghatározásnak tárgyilagosságnak kell lennie, azaz nem bizonyos felfogás alapján, hanem integráns tulajdonságaik szerint kell jellemeznünk a jelenségeket. A kutatás kezdetén persze csak a legkülsőbb tulajdonságok szolgálhatnak a definíció anyagául. A lényegesebb, mélyenfekvő tulajdonságok jobb magyarázatot adnának ugyan, de egyelőre hozzáférhetetlenek. Viszont ezek a külső jellemvonások nem véletlenek, hanem kapcsolatban vannak a mélyebben fekvő alaptulajdonságokkal és így ezek a felszínes, külső tulajdonságok módszeres szemlélet mellett lehetővé teszik a tudós számára, hogy a dolgok mélyére hatoljon. A tudománynak, hogy objektív legyen, nem metafizikai fogalmakból, hanem az érzéketlenségből kell kiindulnia. De az érzéklet könnyen szubjektív lesz. Ezért vigyázni kell a szociológusnak, hogy a külső tulajdonságok, amelyeket felhasznál, a legtárgyilagosabbak legyenek. Ezt az biztosítja, ha a tényeket egyéni megnyilvánulásaiktól függetlenül, a kollektív szokásokban figyeli meg. Továbbá: ennek a meghatározásnak fel kell ölelnie mindazokat a jelenségeket, amelyek ezekkel a tulajdonságokkal rendelkeznek.

A szociológia tényei vagy olyanok, amilyeneknek lenniök kell, azaz normálisak, vagy olyanok, amelyeknek másformájúaknak kellene lenniök, azaz patológikusak. Külső, közvetlenül észrevehető, de objektív jelekkel kell a társadalmi tényeknek normális

² Durkheimnek e nézete ellenére a legutóbbi időkben, kivált Stammerl nyomán, a jogbölcséletben nagyon fellendült a jó jog tudománya. Pikler főkéllégiumában a jelen félévben is előadja ezt az egyetemen.

és patológikus osztályát egymástól megkülönböztetnünk. E célra önként kínálkozik az a valóság, hogy a szociológiai jelenségek kétféle formában jelennek meg: vagy általánosak a szociális faj egész területén, — ezek a normálisak; vagy kivételesek, csak a kisebbségnél és ennél is az egyéneknek nem egész életén át fordulnak elő, térben és időben kivételek, — ezek a patológikusak.

E fejtegetések során új fogalmat viszünk a szociológiába: a társadalmi faj (*l'espèce sociale*) fogalmát. Mi ez? Ennek megállapítása végett nem szükséges az egyes társadalmakat külön tanulmányozni, aztán e monográfiákat összehasonlítani és a különbségek és hasonlóságok alapján a népeket csoportokba osztályozni. Ezeket a tényeket *döntő tényekkel* helyettesítjük. Az *experimenta crucis* kvantitásuktól függetlenül, pusztán kvalitásuknál fogva döntő tudományos értékkel bírnak. Ezzel meg rövidítjük a tudományos munkát, minthogy az egyedeket típusokkal pótoljuk. A társadalmi morfológia feladata kutatni a társadalom csiráját, a legkisebb társadalmat. Aztán vizsgálja, hogyan tevődött ez össze a hozzá hasonló társadalmakkal és hogyan alakultak ki ezekből a nagy és nagyobb társadalmak. Egyszerű az a társadalom, amelyik semmi más egyszerűbb társas részt nem foglal magában. Ilyen a horda. Ebben nincs és nem is volt kezdetlegesebb csoport; alkotóelemei már az egyének. Ha a különálló hordák egyesülnek, de még nem olvadnak össze egységes közösségekké, klánoknak nevezzük őket. Ez tehát társult horda. Nem helyes azt mondani, hogy a család eleme a klánnak. Egyfelől mert a családi alakulat későbbi, mint a klán. Másfelől a család sehol sem alkot társadalmi réteget. A hordáknak, klánoknak elsődleges, másodlagos egyesüléséből keletkeznek a magasabbrendű társadalmak. Mindezen társulások alaptörvénye, hogy magasabbrendű típus ugyanazon alsóbbrendű típushoz tartozó társadalmak egyesüléséből jó létre. Különböző típusú társadalmak egyesülése lehetetlenség.

A társadalmi fajok megállapítása alkalmas mód arra, hogy a tényeket magyarázatuk megkönnyítése végett csoportosítsuk. A társadalmi tények megmagyarázásához az út a társadalmi morfológián keresztül vezet. A szociológusok egyrésze a társadalmi jelenségek megmagyarázása végett kimutatja, hogy a jelenségek milyen társadalmi szükségletnek tesznek eleget, mi célból vannak. Így Comte és nyomában Spencer a társadalmi haladás motorát az embernek abban a törekvésében találja, hogy helyzetét minduntalan javítsa; Pikler azon emberi belátásban látja ennek okát, hogy a szükségletek célszerűen elégíttessenek ki. E nézetek ellen az a kifogása Durkheimnek, hogy ez a módszer két különböző kérdést zavar össze: a tény hasznának kimutatását és a tény magyarázatát. A szükséglet nem teremthet dolgokat a semmiből; azok más okoknak köszönik létezésüket. Az akarat, a törekvés Durkheim szerint nem lehet döntő a társadalmi tények létrejöttére nézve, mert ez semmit sem tehet, ha *causae effidentes* nincsenek jelen. A társadalmi tények megmagyarázására ennél fogva a következő szabályt állítja fel: Meg kell különböztetnünk a működő okokat, melyek a társadalmi jelenséget létrehozták és ennek célját, azaz a funkcióját, amit végez.” A társadalmi jelenségek szerinte hasznosságuktól függetlenül léteznek. A teleologikus magyarázó módszer természetszerűleg pszichológikus, mert ha a társadalom emberek által alkotott célszerű intézmények rendszere, a célok csak individuálisak lehetnek; ugyanis a társadalom előtt csak az egyének létezhetek. Ennél fogva ez a módszer mindent az egyénből magyaráz. A szociológiai törvények a legáltalánosabb lélektani törvények foglalata volna. Minthogy a szociológiai tények kívülről hatnak az ember öntudatára — centripetálisak, vizsgálatuknál nem indulhatunk ki az egyénből. Így a szociológia nem lehet a pszicho-

lógia eredménye, ugyanis ennek tényei centrifugálisak. A társadalom magyarázata nem indulhat ki az egyénből, mert pusztán egyének még nem alkotnak társadalmat, csak akkor, ha társultak. Ez annyit jelent, hogy az egész nem egyenlő a részek összegével, hanem ehhez új jelenség, az asszociáció ténye járul. Az egész előbb van meg, mint a rész: íme racionális köntösben ez a szkolasztikus probléma. A pszichologizáló szociológusokat éppen az tévesztette meg, hogy az egyéni tudatból indulván ki, bizonyos lelki állapotokból magyarázták a társadalmi jelenségeket, pedig ezek a speciális lelki habitusok maguk is a társas élet eredményei: bizonyos társadalmi körülmények között hiányzanak. A *hysteron proteron* hibájába esnek. Minden társadalmi tényt úgy kell tekinteni, mint megelőző társadalmi tényeknek, nem pedig mint az egyéni tudatnak eredményét. Ez nem más, mint Lange azon helyes metodológiai elvének alkalmazása a szociológiában, hogy minden jelenség magyarázatát csak az illető jelenségkörből veheti, csak a szóbanforgó jelenségvilág immanens tényei lehetnek oksági kapcsolatban kutatásunk tárgyával és minden ezen túlmenő, transzcendens magyarázat szükségszerűen a metafizika útvesztőjébe vezet.

A társadalmi jelenségek lényege tehát az asszociáció. Az asszociáció egysége a társadalom belső miliője. Ennélfogva minden társadalmi processzus eredetét a belső társadalmi miliő struktúrájában találhatjuk. A miliő két eleme: a dolgok és a személyek. Dolgok a társadalom anyagi tárgyai és a korábbi társadalmak megszilárdult hagyományai (jog, erkölcs, stb.). A miliő emberi eleme a dolgok aktív, mozgató ereje. Mármost melyek azok a sajátosságai az emberi miliőnek, amelyek befolyással vannak a társadalmi jelenségekre? A következők: 1. a társadalmi egységek száma, azaz a társadalom térfogata, 2. a tömeg koncentrációjának foka, azaz a dinamikai sűrűség. A társadalom térfogatát mutatja az egyének száma, a dinamikai sűrűség pedig ezek gazdasági, lelki, erkölcsi kapcsolata. Egy nép dinamikai sűrűségének intenzitását a társadalmi rétegek egygő olvadásának foka fejezi ki legjobban. A társadalmi miliő és különösen ennek emberi része rendkívül fontos magyarázó elve a társadalomnak. Csak a társadalmi és elsősorban a belső miliővel tudunk a szociológiában oksági viszonyt megállapítani. Enélkül a társadalmi fejlődés főokait a múltból kellene merítenünk és így a szociológiai magyarázat csak történelem volna. Pedig hát érthetetlen, hogy egy állapot miért lenne oka, előidézője a következő állapotnak. Két egymásra következő kor között csak kronologikus, nem oksági kapcsolat van. Különböztetnünk kellene mondandónk, hogy egy jövőbeli társadalom ideális léte határozná meg a fejlődést. Ekkor azonban olyan dolgot, ami van, olyannal okolnánk meg, ami nincs és így a kauzalitásnak nem volna helye a szociológiában. Okságot ugyanis csak két adott tény között állapíthatunk meg.

Az oksági viszony konstatálása végett össze kell hasonlítanunk a különböző eseteket, amelyekben azok a jelenségek, amelyek közt oksági kapcsolatot keresünk, simultan megvannak vagy hiányzanak és nézzük, hogy ez esetek különböző kombinációjában kíséri-e az egyik jelenség a másikat. Az empirikus tudományok módszere, a kísérlet nem alkalmazható a szociológiai jelenségekre. Így csak az összehasonlító módszer, az indirekt kísérlet lehetséges. Az összehasonlító módszer különböző eljárásainak különböző a bizonyító ereje. A maradékok, a megegyezés és a különbségek módszere a társadalmi tények nagy összetettsége miatt nem alkalmazható a szociológiában. Csak a párhuzamos változások módszere felel meg a társadalomtudományi kutatások céljainak. Durkheim azt mondja, ha két tény fejlődése párhuzamos, bizonyos, hogy van köztük valami összefüggés. Ez nem mindig oksági

viszony. Lehetséges, hogy mind a két jelenség egy közös oknak a hatása; lehetséges, hogy e kapcsolat csak közvetett, mikor is a közvetítő jelenség okozata az elsőnek és oka a másodiknak. Szükséges tehát, hogy ezt a tapasztalatot szillogizmusokkal megmagyarázzuk és ezek eredményeit újabb esetekkel igazoljuk.

* * *

Ami a fordítást illeti, Ballának teljes a sikere, ha azt akarta megmutatni, milyen rosszul is lehet fordítani. Nincs terünk egyenként felsorolni gyengéit; csak ideiktatunk néhány példát a sok közül, amiből mindenki megolvashatja, mivé fajul a durkheimi gondolat, midőn franciából magyarra válik, különösen ha vele a fordító a német szöveget keresztül lánckereskedelmet üz. Bemutatjuk a következőket:

„Ils sont, en effet, figures, non sans exactitude, . . . par le nombre que l'on obtient en divisant le total moyen annuel dts manages, des naissances, des morts volontaires **par célul des hommes en âge de se marier, de procréer, de se suicider**”.

„Mais **quand eile** (la contrainte) **n'est qu'indirecte** . . ., eile ne se laisse pas toujours aussi bien apercevoir”.

„Il est vrai que ce **mot de contrainte**, par lequel nous les définissons . . .”

„Je ne suis pas obligée de parier français »avec mes compatriotes, **ni ú'employer les monnaies legales...**”

„Valóban, bizonyos mértékben elég pontosan meghatározhatók . . . azzal a számmal, amii úgy kapunk, ha elosztjuk az évi házasságok, születések és öngyilkosságok átlagszámát **az időnként házasodók, szülők és öngyilkosok számával**”.

„De **amikor közvetlen kényszer**, nem mindig vehető egykönnyen észre . . .”

„Igaz ugyan, hogy a meghatározásokra használt **megszorító** fogalom . . .”

„Nem vagyok köteles polgártársaimmal franciául beszélni, **ha csak törvényes intézkedés nem kötelez...**”

Így nem szabad fordítani! Ilyen fordítást nem szabad kiadni!

Mérő Nándor.

Kjellén Rudolf politikája. (I. Rudolf Kjellén: *Die Großmächte der Gegenwart. Siebente Auflage. Leipzig und Berlin: Teubner, 1915. IV + 208 l.* — II. Ugyanazon szerző: *Die politischen Probleme des Weltkrieges. Leipzig und Berlin: Teubner, 1916. 142 l.* — III. Ugyanazon szerző: *Der Staat als Lebensform. Leipzig: Hirzel, 1917. VI + 235 l.*)

Kjellén Kudolf, az uppsalai egyetem tanára és a svéd parlament tagja immár két évtizede fáradozik azon, hogy a politikai tudománynak egy új rendszerét megalkossa. Neve azonban Németországban, Ausztriában és nálunk szélesebb körök előtt csak a világháború óta lett ismeretessé, amióta munkái számos kiadást értek meg német fordításban. Kétségtelen, hogy ez az egyre fokozódó érdeklődés a svéd tudós írásai iránt nem kis mértékben annak a lelkes rokonszenvnek tulajdonítható, melyet Kjellén egyáltalán nem rejteget a német ügy iránt. Az ellenséges, sőt még a semleges közvéleménynek is nagy németellenes háborús irodalma közepette a Kjellén Írásai nemcsak védőiratok Németország javára, de vádemelések az entente politikájával szemben.

Nem szabad azonban azt hinni, hogy a Kjellén könyvei pusztán apologetikus írások. Bár a saját értékítéleteit sohasem titkolja, a Kjellén munkája örvendetesen különbözik az egész háborús irodalom túlnyomó többségétől. Az igazságot kereső tudós szelleme kiérzik könyveinek még ama lapjairól is, melyeket talán a német ügy javára elfogultaknak érezünk. Sőt nemcsak igazságra törekszik a jelen aktuális problémáival szemben, de azokat valami magasabb, filozofikusabb attitűdéből szemléli. Érezzük hogy a jelen sorsdöntő összeütközéseinek is szerzőt jobban érdekli az az általános tendencia, az a fejlődési logika, melynek a leg-

újabb fejlemények csak részét képezik. Kjellénnek ez a pozíciója már chronológikusan is bizonyítható: hisz sok évvel a háború kitörése előtt politikai rendszerének alapvető szempontjai már készen voltak.

Kjellén vezető elvei alig különböznek a pozitivistá szociológia célkitűzéseitől. Minduntalan hangsúlyozza, hogy az absztrakt, deduktív, jogi formulázásokban kimerülő politika helyett egy olyan tudományra van szükség, mely elsősorban az állami élet konkrét valóságainak szigorú megfigyeléséből vonja le következtetéseit. A jogi és etikai műkonstrukciók helyett a történelmi államalakulatokat kell kutatni a maguk statikai és dinamikai valóságukban. Ezekben a módszertani elvekben nem vagyok képes valami különös eredetiséget felfedezni a Kjellén javára. Egy Gumpłowicz, egy Ratzenhofer, egy Oppenheimer kutatásai után egyrészt, másrészt pedig egy Tocqueville és egy Bryce mélyreható elemzései, valamint Ratzel s a többi antropogeográfus megállapításai után alig lehet a Kjellén javára többet megítélni, mint azt, hogy ezeket a különböző módszereket olykor sikeresen együttesen alkalmazza a szorosan vett politikai jelenségek vizsgálatára. Egy mélyebb lélektani alapvetést vagy önállóbb szociológiai szintézist mindenütt nélkülözünk könyveiben. Így például a vele sok tekintetben rokonérzésű Ruedorfer hasonlíthatlanul nagyobb finomságot és penetrációt fejt ki a modern imperializmus lelki funkcióinak elemzésében, mint a svéd pozitivistá.

Azt sem lehet mondani, hogy kutatásainak végső eredményei és elméleti összefoglalásai újak vagy az eddigi tanokat lényegesen kiegészítők volnának. Az ő államképe az organikus iskola megállapításainak egyik formája, mely a lélektani-személyiségi szempontot a szorosan vett biológiaiánál erőteljesebben hangsúlyozza: Az állam legelső sorban egy érdek-ösi hatalomszféra s nem jog-szféra: egy érzéki-értelmes lény, de amelynek súlypontja az érzéki oldalon van. (III. 222 l.) Valóságos élő egyéniség, melyet akarata vezet. „A nagyhatalom egy ... dús hatalmi eszközökkel felszerelt *akarata*, mely igényeivel ösi befolyásaival a külvilágban jut kifejezésre. Hozzáteesszük: egy *nagyobb hatalomra* irányuló *akarata*. Egyetlen nagyhatalom sincs alapjában „szaturálva”. A nagyhatalmak „expanzios államok. (Lamprecht.)” (I. 199.) Az ő módszerének megvilágításában „az államokat nem mint változó alkotmány-sémákat vagy jogalanyokat kell nézni, hanem, mint nagy élő (lényeket, mint egyénfeletti személyiségeket, melyeket jobban és rosszban életösztönök hevítenek; büszke, dicsőségkedvelő és önző mindmegannyi, de egyik sem olyan, mint a másik; mindegyik létezési feltételeihez van kötve, amint azok a fejlődésből és a külső környezetből előálltak”. (II. 4.) Nem lehet mondani, hogy ezeket a különben sem új meghatározásokat szerző valahol is rendszerebben kidolgozná, lélektanilag vagy szociológiailag kellőképp alátámasztaná, nem is beszélve arról, hogy egy filozofikus világképbe foglalná.

Eme módszertani és elméleti eklekticizmusa dacára úgy érzem, hogy a Kjellén *oeuvre*-je valami újat, érdekeset és értékeset jelent a politikai irodalomban. Persze, teljes méltányolásához nagy svédnyelvű munkásságát kellene ismerni. De a német fordításokból, főleg főmunkájának (*Die Großmächte der Gegenwart*) német kivonatából is tisztán megállapíthatók Kjellén speciális és ritka értékei: valami egészen közvetlen, szinte művészi kontaktusba tud jutni a tárgyával. Ezt a politikai realitásba való közvetlen *Einfühlung*-ját nem zavarja semmiféle konstrukció vagy elmélet. Valami szinte macchiavellisztikus nyugalommal képes a dolgokat nézni. Finom és biztos megfigyelései egyrészt, penetráns jövőbelátásai másrészt, különösen alkalmassá teszik őt hipotetikus társadalmi kísérletek végrehajtására. S ha nem is alapoz meg

egy új elméleti tudományt, az az érdeme mindenesetre megvan, hogy egy nagyfontosságú gyakorlati tudományt kreál meg, eleget tesz annak az egyre parancsolóbb szükségletnek, mely a *külpolitika tudományos feldolgozását és figyelemmel kísérését követeli meg*. Valóban a külpolitikai kérdésekben értelmes eligazodás ma már csak komoly speciális tanulmányok alapján lehetséges. Ha a titkos diplomáciát a demokrácia csakugyan ki akarja küszöbölni, akkor gondoskodnia kell arról, hogy megfelelő széleskörű és felvilágosult közvéleményt teremtsen a külpolitikai vitakérdések elintézésére. Ehhez pedig nemcsak a vezető nagyhatalmak érdekeit, tradícióját és motivációját kell ismerni, hanem mindazon országok és népek problémáit, gazdasági és erkölcsi helyzetét, kollektív mentalitásiát is, melyek a nagyhatalmak törekvéseinek tárgyai. Nos, Kjellénben megvan a különös tehetség a nemzetközi helyzetnek sokoldalú és eleven méltánylására. Ahogy például 208 oldalon a nyolc vezető nagyhatalom geneziséét, földrajzi és etnográfiai alapjait, társadalmi és állami problémáit s az ezen előfeltételekből előálló külpolitikai tendenciáit összefoglalja, ez a kép nem közönséges szintetikus erőről, lélektanai elmélyedésről s a hatalmi lehetőségek pártatlan mérlegeléséről tanúskodik. Kitűnő prolegomena ez a könyv a külpolitikai problémákkal való tüzetesebb foglalkozásra s egyben szerencsés útmutatás arra nézve, hogyan lehetne ezeket a problémákat főiskolákon tanítani s szemináriumokban kutatni.

A *világháború politikai problémáit* a lehiggadt kriticismus és a hűvös amoralizmus hasonló szellemében vizsgálja. A meddő és gyűlölködő *Schuldfrage* kiküszöbölésével azt az egész nemzetközi konstellációt kutatja, amelyből a háború megszületett. Egymásután fedi fel ama geopolitikai, etnopolitikai, szociopolitikai és alkotmánypolitikai problémákat, melyek a régi status quo felújítására vezettek. Ugyanilyen intellektuális szemüvegen át nézi a háború várható eredményeit. Minden ideológiai célkitűzés távol áll tőle s csak azt keresi, hogy miként juthatna el a világ egy újabb egyensúlyállapothoz, mely utat nyitna ama produktív erőknél, melyek a régi rend mellett már nem érvényesülhettek. Így indul el e munkája 99 oldalán (ne feledjük, még 1915 karácsonyán fejezte be!) Oroszország új térképének megrajzolásához, mely a legújabb események hatása alatt szinte kísérteties hatású.

Minden nemzetközi etikát és idealizmust ugyanazzal a hideg közömbösséggel rekeszt ki vizsgálataiból, miként egykor Macchiavelli az erkölcsi skrupulusokat száműzte a nemzeti államfejlődés problémáiból. Minduntalan ezt látszik gondolni a nagyhatalmak lélektanáról: — Ismerlek benneteket, fenevadak! Egyre szavaltok ideológiai követelésekről, valójában azonban csak nagyobb gazdagságra és hatalomra törekedtek. Érdek és hatalom az egyedüli, ami a külpolitikában számba jöhet!

Kjellén maga átérzi emez inkább módszertani, mintsem teleologikus amoralizmus veszélyeit s ekként mentegeti magát: „Nem titkolom, hogy ezekben a nézőpontokban olyan konvencionális értékek átértékelése rejlik, melyek sokaknak egyenesen nélkülözhetetleneknek látszanak. És nekem olykor úgy tűnt fel, mintha veszélyes titkokat csevegnék el, ha ily módon itt ... az államot a filozófusok jogállamából s észlénye égéből egy oly lényé kell degradálnom, melyet önzés láncol le s mely az életszükségletek nyomása alatt ide-oda tapogatódzik: oly lényé, melynek értelmi fejlettsége alacsonyabban áll, mint aminő fokra az egyes emberé emelkedhetik. Kétségtelenül ideálisabb, tehát méltóbb felfogásnak tűnik fel az, mely az államban a feltétlenül magasabbrendű lényt látja. En magam is fiatalabb éveimben ennek a tannak hódoltam. Ez egy általánosan elterjedt tekintélyhitnek felel meg, mely egyformán erős, akár monarchikus hagyományon, akár

parlamentáris többségen nyugszik ez a tekintély. És ha tényleg-merő fikció is, mint ilyen nem hasznos-e és szükséges-e ez a fel-fogás? Mert honnan vezessük le az állammal szemben a feltétlen engedelmesség szükségletét, ha az állampolgár a személyiségi fejlődésben nem áll szükségkép alantasabb fokon, mint az állam? (III. 225.) Ezzel a dilemmával szemben Kjellén azzal nyugtatja meg magát, hogy az anya iránti tisztelet nem tételezi fel szükségkép az egyéni életben sem az anya magasabbrendűségét és szellemi fölényét. Amde ez az okoskodás nyilván a levegőben lóg, mert az anya iránti legnagyobb tisztelet és kegyelet sem involválja az anya akaratának való vak engedelmisséget.

Mi a Kjellén mentségét másutt keressük. A tudománynak nem feladata, hanem egyenesen meghamisítása volna morált látni és hirdetni ott, ahol a valóságban amoralizmus és immoralizmus uralkodik. Sokkal jobb — épp az erkölcsi fejlődés érdekében — illúzió nélkül s hideg realizmussal szemlélni a mai külpolitikát. Kjellént eme hideg kriticismusáért nem vádoljuk, hanem dicsérjük.

Egészen más természetű vád az, melyet mi is kénytelenek vagyunk vele szemben emelni. Úgy látjuk, hogy a mai hatalmi államnak ezt az amoralizmusát nemcsak mint történelmi kategóriát mutatja be, de megvan benne a hajlandóság arra, hogy ezt a természetét mintegy változhatatlannak, mintegy megingathatatlannak higgye, legalább is a belátható jövő szempontjából. Fel sem veti, sőt még csak nem is érinti azt a kérdést, hogy a mai állam uralmi motivációja mennyiben tartozik az állam lényegéhez s mennyiben függvénye a belpolitikai erőviszonyoknak s az osztályok mai tagozódásának. Szóval a tudományos paciūzmusnak ezek a problémái még helyet se kapnak Kjellén Rudolf politikai rendszerében. Ez a közömbösség a jövőnek morálisabb rendje iránt, a *Machtpolitik*-nak ez a feltétlen elismerése — a Treitschkék és a Clausewitzek szellemében — ez az a pont, ahol Kjellén munkája ellentétbe jut korunk legfejlettebb közvéleményével.

Jászi Oszkár.

KÖNYVSZEMLE

Guilbeaux, Henri: Du Champs des horreurs. Genève: ed. du „demain”, 1917.

Henri Guilbeaux a *demain* kiváló, objektív, élénk szellemű szerkesztője, a Romain Rolland, Jouve, Martinet lelkes kis csoportjának egyik agilis tagja inkább újságíró és tett-ember, mint költő. S ez a kötet verse is inkább pamflet, mint tiszta költészet. Erőteljes, harcra hívó pamflet a háború ellen, Guilbeaux tiszteletreméltó békepropagandájának egyik méltó láncszeme.

Le General et la lieutenant. (Correspondance entre Gustave Hervé et Charles L. Hartmann; introduction de Henri Guilbeaux.) Genève: ed. du „demain”, 1917. ii l.

E Hervé-ellenes füzet célja a *Guerre sociale* volt harcos szerkesztője igazi egyéniségének felfedése abból a korból vett eseményekkel, amikor még Hervé, mint következetes hervéista, gyakran látott vendég volt a köztársaság börtöneiben melyeket ma is dicshimnuszokkal üdvözöl. Guilbeaux bevezetése erőteljes *J'accuse* az áruló Hervé ellen. A levelezés egy romantikus történetre vet némi világosságot Hervé legtüzesebb antimilitarista korszakából, bár sok részlete felől bizonytalanságban hagy. A börtönben *üld* Hervének egy ismeretlen jóakarója — lecsukatása ellen való tiltakozásának kifejezéseként — hat esetben 1000—1000 frankot küldött, sőt egy esetben félmillió frankot ajánlott fel, ami annak idején nem kicsi feltűnést keltett és sokban hozzájárult ahhoz, hogy Hervé hamar kiszabaduljon a fogságból. S Hervé későbbben a kétértelmű jöltevő irányában nem a legszebben viselkedett.

La Reorganisation de la France. — Conférences faites à l'École des Hautes études sociales par Seignobos, Ch. Chaumet, Legouer, M. Vacher, Dervaux et Ch. Gide. Paris: Alcan, 1917. 275 I.

Mi lesz a békekötés után? Képes lesz-e Franciaország megállani helyét a háborút követő nagy gazdasági harcban? Mit kell tennie, milyen reformokra van szüksége, hogy ha méltó akar maradni nagy múltjához? Ezekre a kérdésekre akarnak válaszolni ezen előadások.

Seignobos a jövő parlamentjének, katonai és polgári közigazgatásának, diplomáciájának képét rajzolja meg. Franciaország jelenlegi politikai rendszerével meg van elégedve: a háború megmutatta, mily szolid; íme, mily nagy lökésnek ellen tudott állani. A katonai kormányzattal már kevésbbé van megelégedve — hosszan részletezi hibáit —, a diplomáciával még kevésbbé — „minden körülbelül úgy történt, mintha a diplomácia nem is létezett volna” — s szakembereket kíván a „dekoratív” nagykövetek helyébe. Chaumet gazdasági reformtervei nem túlságos merészek: a tanoncügy jobb szervezése, a szakiskolák tökéletesítése s hasonlók. Legouer az érdekszervezetek minél erősebb szervezeteiben látja az ipari termelés érdekeinek legjobb védelmét. Vacher és Dervaux reformtervei sem eredetibbek. Gide a népesség pótlásáról értekezik. Franciaország eddig 4 millió embert veszített a háborúban.

35 millió lakosával ott lesz, ahol 1851-ben volt, míg vele szemben Németország 61 millió lakost fog felmutatni. Gide a természetben bíz, mely magától be fogja gyógyítani a sebeket s maguk segítségével a népesség is pótolatni fog. Mindenesetre szomorú, ha másban nem lehet bízni s egyéb eszköz nem áll rendelkezésünkre.

Leroy, Maxime: La société des nations. Paris: Giard & Brière, 1917.

Rövid időn belül a második ily című könyv, mely Parisban megjelenik. Edgar Milhaud hasonló című munkájánál (lásd a *Husadik Század* ezévi első számát) tartalmasabb, objektívebb munka. Objektivitása éppen legértékesebb vonása. Tétéleinek következményeit levonja barátra s ellenségre egyaránt, s mindegyiknek egyformán osztja elismerését vagy kritikáját, aszerint, hogy az egységes Európához vezető úton haladnak vagy vele szembe helyezkednek. Barrés ellen éppoly keserű szavakat talál, mint Treitschke ellen s egyforma elismeréssel adózik minden ország igazi demokratáinak.

A könyv első, jobbára történelmi részében az állameszme fejlődését rajzolja. Objektív, de kérlelhetetlen kritikáját adja a „hatalomállam”-nak. Az a nézet, hogy az állam lényege a hatalom s a kormányzók kötelessége hatalmon alapuló politikát űzni, ellentétben áll a nemzetek társaságának eszméjével: csak ha majd minden állam lemond a többi állam birtokaira való szándékairól s mint szabad állam akar élni szabad államok között, csak akkor valósulhat meg a nemzetközi közösség. Az első áldozat tehát, melyre a népeknek kormányaikat kényszeríteni kell, az, hogy mondjanak le imperialista törekvéseikről.

A nemzetek társaságának főgaranciáját a morális szankcióban látja, mely a nemzetközi bíróságok döntéseinek érvényét biztosítja. A morális szankciót azonban nem a kormányok, hanem a népek cselekvéseitől várja. Ezért a legfontosabb, hogy az egységes Európa gondolata általánossá és magától értetődő igazsággá legyen. Természetesen elítéli a háború utánra hirdetett gazdasági harcot, mely a háborús feszültséget csak meghosszabbítaná.

Mannheim Károly: Lélek és kultúra. Előadások a szellemi tudományok köréből. I. Budapest: Benkő, 1918. 30 l. Ara 2 kor.

Ez a kis füzet azt az előadást tartalmazza, mellyel a szerző a szellemi tudományok köréből tartott előadásorozatot megnyitotta. Ő és társai a szellemi tudományok művelésére új iskolát alapítottak, melyen a materialista és a pozitivisták törekvésekkel szemben a *metafizikai idealizmus* jogait akarják felújítani. E bevezető előadásában az új iskola tanárainak közös, vezető szempontjaira mutat rá s ama problémákat ismerteti, melyeket ők különösen jelentőségteljeseknek találnak. Ezt a feladatot érdekesen és vonzóan oldja meg s több finom észrevételt tesz különösen a szubjektív és objektív kultúra viszonyáról, valamint a *Werk* központi jelentőségéről a kulturtudományokban. Azokkal a dogmatikus irányokkal szemben, melyek a pozitivismusnak és a történelmi materializmusnak kutatási módszernél nagyobb igényeket tulajdonítanak s azt az emberi lélek minden problémájának elsőkélyesítő megoldására igyekeznek felhasználni: az idealizmusnak, a pluralizmusnak és abszolút értékmérésnek ez a tiltakozása csak helyeselhető és rokonszenves lehet. Kár, hogy a füzet olvasását néhány igen durva sajtóhiba nehezíti meg.

(J. O.)